

19

מבט

- אי-הסדר העולמי החדש (ו'חוסר) ביטחונה של ישראל ● למה צריך את המושג "שילוביות"?
- רפורמיסטים מול איסלאמיסטים בעולם הערבי כיום
- האיום האסימטרי בים ברצועת עזה ● המשבר בתפיסת הביטחון הישראלית

ביליון 401 ● סיון התשס"ה ● יוני 2005

הסכנה שאורבת לצה"ל

התעצמותו המואצת של צה"ל בעקבות הטראומה של מלחמת יום הכיפורים הפכה אותו בתוך זמן לא רב לאחד הצבאות הגדולים במערב - לא רק יחסית לגודלה של אוכלוסיית המדינה אלא גם בערכים מוחלטים. וכך אירע שמדינת ישראל מסוגלת כיום להעמיד בשדה הקרב פלטפורמות לחימה רבות יותר מאשר הרבה מאוד מדינות שעולות עליה בשטח, במספר אוכלוסין, בכושר ייצור ובהכנסה לנפש. למותר לציין כי ישראל שילמה מחיר כלכלי כבד מאוד על בנייתו של צבא כל כך גדול.

שנים ספורות בלבד לאחר מלחמת יום הכיפורים הלך והתפוגג האיום הקונוונציונלי על ישראל. זה קרה לא רק בגלל השלום עם מצרים, שהוציא ממעגל המלחמה את החזקה שבמדינות ערב, אלא גם משום שהפער הקונוונציונלי בין ישראל למדינות ערב גדל במהירות. משהו מהפער הזה ניתן היה לראות בהתמודדות עם חיל האוויר הסורי ב-1982. מאז, כך נראה, גדל הפער הזה עוד יותר.

אולם את האיום הקונוונציונלי החליפו בשנים האחרונות איומים חדשים, ובהם איום הטרור הבלתי קונוונציונלי והאיום הגרעיני. מדובר בשני איומים שעלולים לסכן את עצם קיומה של מדינת ישראל, ושלהם אין לצה"ל לעת עתה תשובה של ממש. לצה"ל אורבת אפוא הסכנה הגדולה מכולן: שהוא יהפוך - למרות עוצמתו האדירה - לבלתי רלוונטי. לסוגיה החשובה הזאת מוקדש חלק ניכר מהגיליון הנוכחי.

קריאה מועילה

אפי מלצר

בשער:

TR-1 - דגם משופר של מטוס הריגול U-2

4 אי-הסדר העולמי החדש ו(חוסר) ביטחונה של ישראל

4

מרופי עזר גת

האיומים החדשים הנשקפים לישראל - בעיקר טרור בלתי קונוונציונלי וזרימת אוכלוסייה לתחומיה מכיוון שכנותיה הנחשלות מבחינה כלכלית - אינם ייחודיים לה אלא משותפים לכל המדינות המפותחות. הפתרונות שנוקטת ישראל אף הם אינם ייחודיים לה: נוסף על הרתעה ועל התקפה מסתגרת העולם המפותח כולו מאחורי נדרות ומחסומים ומהדק ככל האפשר את הפיקוח על תנועת אנשים

10 המשבר בתפיסת הביטחון הישראלית

10

ד"ר אורי בריוסף

57 שנים לאחר שקמה ולאחר שהשקיעה את מיטב משאביה בהבטחת ביטחונה מוצאת את עצמה ישראל במבוי ביטחוני סתום. מחד, היא המעצמה הצבאית החזקה באזור, ואין שום גורם עוין היכול לאיים על קיומה. מאידך, היא אינה יכולה לתרגם את עליונותה הצבאית לביטחון והיא מתקשה להתמודד עם אתגרים הכרוכים בעימותים נמוכי עצימות ועם האיום הגרעיני הוולך ונוצר באיראן

20 למה צריך את המושג "שילוביות"?

20

ד"ר צבי לניר

בניגוד לגישה האמריקנית המקובלת של שילוביות מציע המאמר הזה גישה חדשה הרואה בשילוביות מפגש תפיסתי לפיתוח ידע. השילוביות משקפת רמה חדשה של מצוינות ארגונית צבאית. לא עוד רק מצוינות של יעילות, ואף לא עוד רק מצוינות של אפקטיביות

28 קצין המטה הכללי בעידן השילוביות

28

רס"ן ערן אורטל

על מנת לממש את מהפכת השילוביות דרושים לצה"ל קציני מטה מקצועיים מעולים בעלי השכלה ורקע רחבים

32 האיום האסימטרי בים ברצועת עזה בשנים 2000-2003

32

סא"ל פיני הרפז

בליל 6 בנובמבר 2000 בוצע ניסיון פיגוע ראשון במימי רצועת עזה באמצעות סירת דיג עמוסה בחומרי נפץ.

כתוצאה מהפיגוע נגרם נזק קל לספינת "דבור". מאז מתמודד חיל הים עם מאמצים בלתי פוסקים של ארגוני הטרור לבצע פיגועים בתווך הימי ברצועה או לבצל את התווך הזה לשם חדירה לישראל ולהברחות נשק. את המאבק בטרור הימי מנהל חיל הים תוך מאמץ עקבי לאפשר לדייגים הפלסטינים לצאת לים ולהתפרנס

מדורים

כללים ועקרונות ללחימה בטרור
 סא"ל ארז וינר

68 דעה אישית

לקחי ההפתעה היא
 ד"ר זכי שלום

72 סיקורת ספרים

מערכות

בית ההוצאה לאור של צה"ל נוסד 1939

גיליון 401, סיוון התשס"ה, יוני 2005

המפקד והעורך הראשי: סא"ל חגי גולן

העורך: אפי מלצר

עורך המשנה: יואב תדמור

עיצוב ועריכה גרפית: סטודיו זאב אלדר

קצינת הפקה: סרן פנינה רדאי

איורים: בוריס דיקרמן

תמונות: מערכות, במחנה וזכור צה"ל

צוות המערכת: אביטל רגב-שושני

ISSN 0464-2147

המחיר: 12 ש"ח (כולל מע"מ)

דמי מנוי לשנה:

חיילים ועובדי מערכת הביטחון: 50 ש"ח, אזרחים 60 ש"ח

כתובת המערכת:

רח' אלוף מנדלר 3 ת"ד 7026, תל אביב 61070

טל 03-5694344/5, פקס 03-5694343

מחלקת מנויים:

משרד הביטחון - ההוצאה לאור, דרך יעקב דורי ת.ד. 916

קרית אנוו, מיקוד 55108

טל 03-7380739/7, פקס 03-7380645

הודפס בדפוס "מארי" באמצעות ההוצאה לאור של משרד הביטחון.

הדעות והתפיסות המובאות במאמרים מבטאות את דעתם האישית של הכותבים

משימת המודיעין להפללה

שלב חדש במשימות הארגון המודיעיני בסביבה בין-לאומית משתנה ומאתגרת

36

רס"ן עופר

גופי המודיעין של העת הנוכחית עוסקים לא רק באיסוף מידע על מדינות ועל ארגונים עוינים, אלא גם שותפים פעילים בלחימה נגדם באמצעות ניסיונות "להפילם" בפני פורומים בין-לאומיים שונים.

משימת ההפללה היא הגיון פעולה מודיעיני מורכב ועתיר סיכונים ובעיות שחובה להכיר היטב כתנאי חיוני להתאמת הארגון המודיעיני לפעולה בסביבה הבין-לאומית החדשה

פרורמיסטים מול איסלאמיסטים בעולם הערבי כיום

48

פרופ' מנחם מילסון

בעוד שהאיסלאם הקיצוני הוא כוח מאורגן, חדור שנאה עזה לתרבות המערב, אלים ובעל שפע של מקורות מימון, הרי הפרורמיזם הערבי אינו מאורגן. הוא כולל אנשים רבים, אך בודדים, בעלי מגוון רחב של השקפות ליברליות, והם לרוב נרדפים בארצותיהם וחסרי מימון. בעוד שהאיסלאם הקיצוני הוא איום שיש להילחם בו, הרי בתנועת הרפורמה המוסלמית יש לראות סיכוי לאיסלאם סובלני ונאור

גמישות בניין הכוח והפעלתו בעימות מוגבל חיל התותחנים כמקרה בוחן

58

סרן ניר וסרן יואב

במהלך העימות הנוכחי עם הפלסטינים הוכשרו יחידות התותחנים למלא משימות חייטיות מובהקות. בכך הן מאפשרות ליחידות החי"ר עצמן להתפנות למשימות מורכבות יותר. הגישה הזאת היא האנטיזה של הגישה ששלטה בצה"ל עד לא מכבר, ולפיה לכל בעיה ספציפית יש להקים יחידה ספציפית ולא לדרוש מהחיליים ומהיחידות להיות מסוגלים למלא מגוון רחב של תפקידי לחימה

תפיסת ההגמ"ר הירדנית 1950-1956

62

סרן (מיל) אושר ברטל

תפיסת ההגמ"ר הירדנית בגדה המערבית בשנים 1950-1956 מציעה מודל ישים אשר ראוי לשקול אותו בעידן הנוכחי, והפעם סביב ארגון ההגמ"ר באוגדת אי"ש ובאזורי ספר נוספים. התפיסה הירדנית התפתחה ונולדה מתוך הצורך לתת מענה לפטרולים הישראליים

האלימים לאורך קו שביתת הנשק ולפעולות הגמול הישראליות. יכולתו המבצעית של ההגמ"ר הירדני בגדה המערבית, שנקרא "המשמר הלאומי", הייתה מרכיב חשוב בהחלטת ישראל לסיים את תקופת פעולות הגמול ולחשוב על מענה אחר לבעיות ההסתננות מירדן אחרי 1956

אי-הסדר העולמי החדש ו(חוסר) ביטחונה של ישראל*

האיומים החדשים הנשקפים לישראל - בעיקר טרור בלתי קונוונציונלי וזרימת אוכלוסייה לתחומיה מכיוון שכנותיה הנחשלות מבחינה כלכלית - אינם ייחודיים לה אלא משותפים לכל המדינות המפותחות. הפתרונות שנוקטת ישראל אף הם אינם ייחודיים לה: נוסף על הרתעה ועל התקפה מסתגר העולם המפותח כולו מאחורי גדרות ומחסומים ומהדק ככל האפשר את הפיקוח על תנועת אנשים

פרופ' עזר גת

דומה היה כאילו שוב חרגו היחסים בין ישראל לפלסטינים מן הזרם העיקרי של ההיסטוריה. נראה היה כאילו ההתפרצות של סכסוך אתני קדום ושל אלימות התאבדותית היא דבר המיוחד לפינת העולם השסועה שלנו, גורלם המר של אנשים שהתברר כי אינם מסוגלים להתנער ממורשות העבר ולהדביק את השאר. אולם בדיוק שנה אחת אחרי כן, בעקבות 11 בספטמבר 2001, ניצב העולם המפותח בכללו

בפני בעיות ביטחון כבירות מסוג חדש ומביך. 11 בספטמבר פתח תקופה חדשה בהיסטוריה העולמית בכך שהעלה על הפרק איומים ביטחוניים חמורים שלא נראה להם פתרון קל. מטרתי במאמר הזה היא להצביע על כך שבעיות הביטחון של ישראל, על השינוי הגדול שחל בהן, מתקשרות לאלה של אי-הסדר העולמי החדש, למותר לומר שתוך

סיכונים קיומיים חמורים עוד יותר.

איומי הביטחון: מה נשתנה?

אתגרי הביטחון של ישראל השתנו במידה רבה לעומת מה שהיו במשך רוב תולדותיה של המדינה. עשרות שנים לאחר הקמתה של ישראל שלט במדיניות ההגנה שלה - ובכלל במדיניות הלאומית שלה - האיום של התקפה מתואמת רחבת היקף של הכוחות המזוינים של מדינות ערב, שלא היה שונה עקרונית מן הפלישה הסובייטית הקונוונציונלית גדולת הממדים, שמפניה חששה נאט"ו באירופה בימי המלחמה הקרה. צה"ל - שאין כדוגמתו לגודל בהשוואה לקטנותה של הארץ - נבנה מתוך כוונה להרתיע ולהביס את האיום ההוא, ובסך הכול הצליח בכך להפליא. אולם במרוצת 25 השנים האחרונות פחת האיום הזה במידה ניכרת - בעקבות השלום שכרתה ישראל עם מצרים והאוריינטציה

סופה של המלחמה הקרה והכרזתו של הנשיא ג'ורג' בוש האב על סדר עולמי חדש של שלום, של יציבות ושל שגשוג, שקיבלה תוקף רב רושם במלחמת המפרץ הראשונה, דומה היה כאילו בישרו על עידן חדש גם במזרח התיכון. העידן הזה הושק בוועידת-השלום במדריד (1991), שלאחריה באו הסכם אוסלו בין ישראל לאש"ף (1993), החתימה על שלום ישראל-ירדן (1994) וכינון יחסים רשמיים בין ישראל לבין

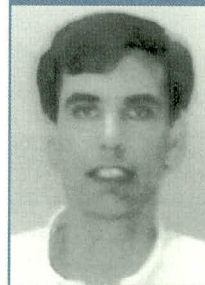
כמה ממדינות המפרץ והמגרב הערביות כמו גם כמה סבבים של שיחות שלום אינטנסיביות בין ישראל לסוריה, שלפרקים נראו קרובות עד מאוד להבשלה. שנות אוסלו מרוממות הרוח והחזון של "מזרח תיכון חדש" - של שלום, של יציבות ושל נפילת גבולות כלכליים - שעליו הכריז שר החוץ של ישראל ולימים ראש-

ממשלתה, שמעון פרס, כמו עלו בקנה אחד עם המגמות הגלובליות. ההתפתחות במזרח התיכון תרמה מצידה לאופטימיות העולמית. אווירה של כורח בלתי נמנע אפפה את "קץ ההיסטוריה" - במזרח התיכון כבשאר המקומות - כאשר העתיד נראה בהיר, ובעיות ישנות כמו נידונו להיפתר.

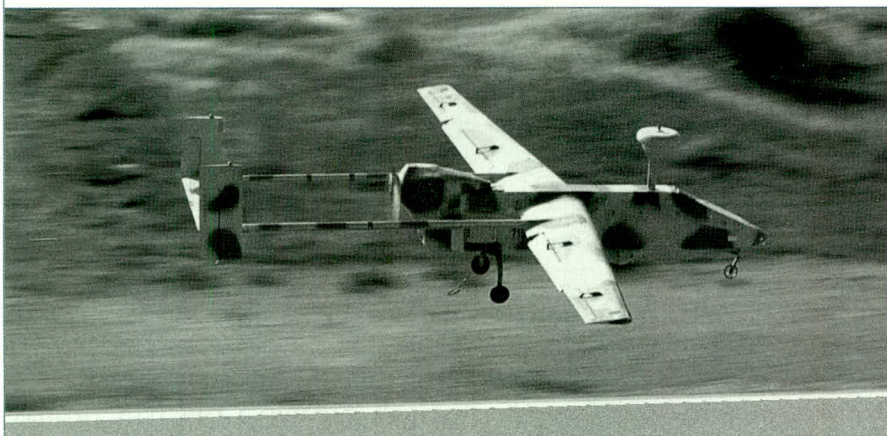
לא זה המקום לדון בסימני השאלה שכבר הוטלו בזמנו על התפיסות השליטות האלה, גם לא בסיבות לקריסתן הרועמת של תהליך אוסלו עם פרוץ האינתיפאדה השנייה בספטמבר 2000. העניין הוא בכך שכאשר באה הקריסה כזעזוע חריף מאין כמותו,

בעיות הביטחון של ישראל, על השינוי הגדול שחל בהן, מתקשרות לאלה של אי-הסדר העולמי החדש תוך סיכונים קיומיים חמורים עוד יותר

עומד בראש התוכנית לדיפלומטיה ולביטחון לכריים באוניברסיטת תל-אביב

מזל"ט "סרצ'ר 2"

יעילותה של ההרתעה פחותה לאין שיעור נגד קבוצות טרור מאשר נגד מדינות. לא זו בלבד שקבוצות טרור צפויות להכיל בשורותיהן קנאים קיצוניים המוכנים להקריב את חייהם ואף שואפים לאפוקליפסה כללית, אלא שהן גם חמקמות מכדי לשמש מטרה ברורה די הצורך לתגמול, שעליו מתבססת כל תפיסת ההרתעה

האמריקנית של אותה הארץ; בעקבות ההרס העצמי יוצא הדופן של עיראק תחת שלטונו של סדאם חוסיין; ובעקבות קריסתה של ברית המועצות, שפירנסה את המאמץ הצבאי הערבי. ההישגים הגדולים של ישראל בפיתוח אמצעי לחימה מתקדמים – בחלקם מהסוג שאותו הפעילו חילות ארה"ב בצורה כה מוחצת במלחמות העשור החולף – חידדו עוד יותר את עליונותה הצבאית של ישראל על שכנותיה ואגב כך תרמו להתמעטות הסיכויים של מלחמה בממדים גדולים ובסגנון הישן בין מדינות. כתוצאה מכך – בדומה לארה"ב ולשאר ארצות נאט"ו לאחר תום המלחמה הקרה, ולמרות למרות המאמץ

הרב שתובעת הלחימה במסגרת האינתיפאדה הנוכחית – מקצצת ישראל בהיקף של כוחותיה הצבאיים.

ואף על פי כן, בעוד מדינות ערב מתנתקות יותר ויותר מהמאבק המזוין נגד ישראל, ופוחת הסיכוי למלחמה קונוונציונלית, עלו איומים אחרים – מסוכנים לא פחות – לראש דאגותיה הביטחוניות של ישראל. כמו שכבר נאמר, אלה הן מסוג הדאגות המטרידות את מנוחתו של העולם המפותח בכללותו, הכרוכות באי-הסדר העולמי החדש. כוונתי לשני אתגרים עיקריים. הראשון הוא האיום של מגה-טרור, בפרט הסיכוי של שימוש בנשק להשמדה המונית: גרעיני, ביולוגי, או כימי. האתגר השני הוא תנועות אוכלוסייה נרחבות מעבר לגבולות הכלכליים, המדיניים והאתניים.

טרור בלתי קונוונציונלי

זה עשרות שנים מורגל העולם לחיות הן עם כלי נשק להשמדה המונית והן עם הטרור. השימוש בנשק להשמדה המונית נבלם הודות להרתעה הדדית בין מדינות, שבסך הכול נמצאה יעילה להפליא. הטרור היה גורם מטריד וכלי תקשורת מדיני יותר מאשר איום הרסני רציני. מיזוגם של שני אלה הוא היוצר את ייחודו המבהיל של העידן החדש. משעה שהטכנולוגיה של כלי

נשק להשמדה המונית מחלחלת אל מתחת לדרג המדינית – בגלל הנגישות אל הטכנולוגיות האלה בעקבות ההתרחבות המהירה של השוקים ושל דרכי התקשורת הגלובליים ובגלל התפרקותה של ברית המועצות – חל גידול דרמטי בסיכוי להופעתן של קבוצות טרור שאינן מדינות שיקנו, יגנבו ו/או ייצרו נשק כגון זה. בצדק רואים בהתקפה – הכושלת למרבה המזל – בגז סאדין ברכבת התחתית של טוקיו (1995),

בהתקפה הכבירה, אך הקונוונציונלית של 11 בספטמבר ובהתקפת האנתרקס שלאחריה בארה"ב אותות מבשרי רעה לפוטנציאל הרסני הרבה יותר שיאיים על מרכזים עירוניים כאשר (ולדאבון הלב דומה שהשאלה היא לא אם אלא מתי) יתחברו הגורמים ודרכי הפעולה ההרסניים האלה.

האופי המביך של האיום החדש טמון בעובדה שיעילותה של ההרתעה פחותה לאין שיעור נגד קבוצות טרור מאשר נגד מדינות. לא זו בלבד שקבוצות מעין אלה צפויות להכיל בשורותיהן קנאים קיצוניים המוכנים להקריב את חייהם ואף שואפים לאפוקליפסה כללית, אלא שהן גם חמקמות מכדי לשמש מטרה ברורה די הצורך לתגמול, שעליו מתבססת כל תפיסת ההרתעה. אם לא תצלח ההרתעה, הרי נותרו רק אמצעים של הגנה ושל התקפה, שאי-יעילותם נגד כלי נשק להשמדה המונית – במיוחד, אך לא רק, גרעיניים – היא שמלכתחילה הקנתה להרתעה את

חשיבותה המכרעת בעידן הגרעיני. לאחר 11 בספטמבר החלה ארצות הברית בניסוח מחודש של כללי היחסים הבינ-לאומיים, לא פחות מכך – יוזמה שביסודו של דבר, אם נתעלם מוויכוחים על מדיניות זו או אחרת, אין מנוס ממנה נוכח טיבו וחומרתו של האיום החדש. נוסף על הגברת אמצעי הביטחון מבית, עיקרה של המדיניות

האמריקנית החדשה הוא להרתיע מדינות אחרות מלתת מחסה וסיוע לקבוצות טרור, לאלצן להטיל מרות בשטחיהן, לאלץ או לשחד מדינות "בלתי בטוחות" שיוותרו על נשק ההשמדה המונית שלהן, ואם לא תקיימנה ממשלותיהן אחד מן הדברים המנויים למעלה – להרחיק לכת עד כדי התערבות ישירה מתוך מגמה לסייע להן או להחליפן.

עצם ממדיה וסיבוכיה של מדיניות כגון זו יש בהם כדי

בעוד מדינות ערב מתנתקות יותר ויותר מהמאבק המזוין נגד ישראל, ופוחת הסיכוי למלחמה קונוונציונלית, עלו איומים אחרים – מסוכנים לא פחות – לראש דאגותיה הביטחוניות של ישראל

להטיל מורא, ואין צריך לומר שהם מתגלים לעין יותר ויותר. לא ברור עדיין באיזו מידה יצליחו מדינות עקשניות לעמוד בפני הלחץ. יתר על כן, בלי כל קשר למדינות האלה, יש גם מדינות חלשות ו"כושלות", התופסות על פני כדור הארץ שטחים עצומים וקשים לגישה, שבהן חיות חברות מפוצלות שאינן מקבלות מרות. אשליה היא לחשוב שניטור פעילותן של קבוצות טרור וחיסולן – בין בחברות כגון אלה ובין אפילו בחברות הפתוחות של העולם המפותח – יוכלו להסתיים בהצלחה מוחלטת. לעומת הקשיים הכרוכים בכך מחוויר הקושי למצוא מחט בערימת שחת. כפי שמוכיח גיל מרום בספרו How Democracies Lose Small Wars (2003), הריסונים הכבדים שקיבלו על עצמן הדמוקרטיות הליברליות בטיפולן באוכלוסיות אזרחיות גורעים עוד יותר מיכולתן להצליח בפיקוח ובדיכוי. יתרה מזאת, כשעוסקים באיום של השמדה המונית על-ידי טרור בלתי קונוונציונלי, אין די אלא בהצלחה מוחלטת. כאן טמונה הדילמה הביטחונית של תקופתנו.

טרור בלתי קונוונציונלי וישראל

איך כל זה נוגע לביטחונה של ישראל? ברור שההשפעות מרחיקות הלכת של 11 בספטמבר על המזרח התיכון חוללו שיפור דרמטי במצבה של ישראל. מאחר שהטרור הפלסטיני איבד את ייחודו המקומי ונכלל במערכה הכוללת של ארה"ב נגד הטרור, נחלש במידה של ממש מעמדן של הפלסטינים במאבק המיוחד נגד ישראל. הארגונים הלוחמניים הפלסטיניים הוכנסו לרשימות הטרור, והוגברו המאמצים לנתק אותם ממקורות מימון במערב ובעולם הערבי. הזעזועים הכלליים ארוכי הטווח שחוללה המערכה בעיראק בעולם הערבי – אם בכיוון של רפורמה ואם בכיוון של תגובה נגדית ואם שתיהן כאחת – קשים הם לחיזוי. עם זאת

נראה כאילו דאגותיה של ישראל באשר ל"גירעון" של אויביה הקשים ביותר במזרח התיכון הוקלו במידת מה. כיבוש עיראק על-ידי האמריקנים – עיראק שאת הכור הגרעיני שלה החריבה ישראל ב-1981 – מונע את החייאת תוכניתה לייצור כלי נשק להשמדה המונית. בעקבות המערכה בעיראק הסתלקה לוב באורח דרמטי מן התוכנית הגרעינית שלה וקיבלה עליה משטר של פיקוח קפדני. איראן, שבתוכניתה הגרעינית הנמרצת ראתה ישראל את אחד האיומים החמורים ביותר על ביטחונה, נעשתה יותר מאשר קודם מקור דאגה לארה"ב ול"משפחת העמים" ולא לישראל לבדה. לא ברור עדיין עד כמה תהיה פעולתן יעילה. סוריה נמצאת מבודדת לגמרי ונתונה ללחץ אמריקני חזק לחדול מתמיכתה בארגונים לוחמניים עיראקיים, לבנוניים ופלסטיניים וכן לוותר על מאגרי הנשק הכימי והביולוגי שלה. איאפשר להגזים בהערכת משמעותם של כל הצעדים האלה לגבי ישראל, מה עוד שכמה מהמדינות שהוזכרו למעלה – דוגמת עיראק, לוב ואיראן – יצאו להן מוניטין כמדינות קיצוניות וחסרות מעצורים שקשה ליצור מולן משטר יציב של הרתעה.

אפשר גם שבלימת תוכניותיהן לפיתוח נשק בלתי קונוונציונלי תפחית את האפשרות שיגיעו כלי נשק כגון אלה לארגוני טרור. גם אם אפשר שיוגברו הלחצים על ישראל לוותר על האופציה הלא קונוונציונלית העמומה שלה, קשה להעלות על הדעת שארה"ב תזוז מן ההבנה השקטה שלה עם ישראל משנת 1969, שלפיה הסכימה להתעלם מיכולתה הגרעינית עד לשעה שיימצא פתרון כולל לסכסוך המזרח תיכוני, ועד שיכירו שכנותיה של ישראל הכרה שלמה בקיומה. ואף על פי כן האיום של מגה-טרור בלתי קונוונציונלי הוא הירושה המאיימת ביותר של 11 בספטמבר לישראל. במשך עשרות שנים הביא הטרור לפלסטינים הישגים מדיניים נכבדים, אך הוא כשלעצמו – חרף הקורבנות שהפיל וחרף השפעתו על המורל – לא היה בו משום איום צבאי קיומי על ישראל. עד עכשיו חל הדבר גם על האינתיפאדה הנוכחית. אולם אפשר שבאיהסדר העולמי החדש נהפך הסיכוי לטרור לא קונוונציונלי לאיום החמור ביותר על ביטחונה של ישראל, והוא בעייתי לא פחות מביטוי הכללי עולמי, תוך שהוא חריף יותר.

כל הדברים האלה נאמרים מנקודת המבט של מי שמאמין שעקרונות פתרון של שתי מדינות הוא המציאות והצודק ביותר לסכסוך הישראלי-פלסטיני. אולם אפילו יושג פתרון כגון זה – ובעצם דווקא אם יושג – הרי מכמה בחינות מכריעות צפוי האיום על ישראל לגדול ולא להתמעט. הלקח העיקרי שהפיקו ישראלים מקריסתה של אוסלו הוא שאפילו יושג הסכם (שכנראה אינו קרוב), תוסיף ישראל לסבול מהעדר בסיסי של לגיטימיות בעיני הפלסטינים, תוסיף להיחשב בעיניהם מדינה שחמסה את נחלת אבותיהם, המקור לאסונם ולעקירתם. אפילו פלסטינים התומכים בפתרון יראו בו פשרה פרגמטית שתתחייב ותיאכף על-ידי עוצמתה של ישראל ולא הכרה אמיתית כלשהי בזכות. חלקים ניכרים של החברה הפלסטינית יתנגדו לכל הסדר מסוג זה משום שיראו בו עוול גמור ובגידה במאבקם. זאת ועוד: באזור שמפעפעות בו מורת רוח, קובלנות מכל הסוגים ותחושה עמוקה של נרדפות ושל אינוס תרבותי על-ידי העולם החיצון, המודרניות של ישראל ופריחתה מוסיפות עלבון צורב על פצע. אכן, כפי שהוכח בצורה איומה כל כך בשנים האחרונות, במזרח התיכון בכללותו ובקרבת הפלסטינים אין מחסור במתנדבים לג'יהאד התאבדתי ואפוקליפטי – דתי וחילוני כאחד.

קצת משום שמנהיגי הרשות הפלסטינית שותפים לחלק מן הרגשות האמורים בעצמם, וקצת משום שמתקשים הם לפעול בחברה שבה רגשות מעין אלה מושרשים ונפוצים כל כך, לא קיימה הרשות מלכתחילה את ההתחייבות הממשית העיקרית, ובעצם היחידה, שקיבלה עליה בתוקף הסכם אוסלו: לשמור על הביטחון וליצור מונופול על כוח הזרוע הלגיטימי בשטחים הפלסטיניים – עצם ההגדרה שנתן מקס ובר לממלכתיות. הסיכוי שלאחר העצמאות תקום מדינה פלסטינית שבאמת ובתמים תוכל וגם תרצה לעשות כמיטב

כשעוסקים באיום של השמדה המונית על-ידי טרור בלתי קונוונציונלי, אין די אלא בהצלחה מוחלטת

כוח צה"ל בצומת אי"ש, אוקטובר 2000

שיעור היירוט המדהים שהשיגו כוחות הביטחון של ישראל נובע, בתוך שאר הדברים, מכך שחזרו לפעול בתוך ערי הפלסטינים וכפריהם

שירותי הביטחון של ישראל לשבחים על גילויים וחשיפתם של כ-90% ממעשי הטרור שתיכננו הפלסטינים – הישג מדהים על-פי כל קנה מידה. ועם זאת, הישג כגון זה מאבד כל משמעות שעה שכישלון כלשהו במניעת פעולה של מגה-טרור בלתי קונוונציונלי עלול להתבטא בהרס איום. נוכח סיכוי שכזה ההרתעה הישראלית חסרת משמעות באותה המידה. כמו שכבר ציינתי קודם, זוהי הבעיה הביטחונית המתסכלת של תקופתנו בכללותה. אלא שהיא נוגעת עוד יותר לישראל, שיישובה הקטן מרוכז בעיקרו ברצועת החוף הצרה, שרוחבה 15-30 ק"מ, וכמעט אין כל חציצה בינה לבין השטח הפלסטיני.

הסמיכות הזאת אפשר שתרתיע טרוריסטים מלהשתמש בנשק ביולוגי נגד ישראל בגלל השפעתו המידבקת. אך הסייגים מועטים פי כמה במה שנוגע לנשק כימי או אפילו גרעיני (או רדיולוגי), אם אי פעם יגיעו אלה לידיהם של טרוריסטים.

מה אפשר לעשות נגד האיום הזה? לרוע המזל, דומה כי אין פתרונות בטוחים או מרגיעים – לא לישראל ולא לעולם בכללותו. באשר לישראל, הרי שיעור היירוט המדהים שהשיגו כוחות הביטחון שלה נובע, בתוך שאר הדברים, מכך שחזרו לפעול בתוך ערי הפלסטינים וכפריהם. אולם אי אפשר להמשיך עד אין קץ בפעולות מסוג זה, לא משום שקשה פגיעתה של ישראל באזרחים פלסטינים; בשים לב לממדי הסכסוך, פגיעה זו מועטה מן הפגיעה שגורמים מרבית הצבאות הדמוקרטיים בנסיבות דומות, לרבות ארה"ב בעיראק. אף על פי כן, לאור הסייגים לאלים נגד אזרחים, שנעשו לנורמה שהמערב קיבל על עצמו, הרי פעולות כגון אלה – שכרן יוצא בהפסדן כאסטרטגיה ארוכת טווח לדמוקרטיה

– בחזית הפנימית, בתקשורת העולמית, בדעת הקהל המערבית וממילא גם בשטח. ישראל שרויה עכשיו בתהליך של התנתקות חד-צדדית מרוב השטחים הכבושים. משעה שיושגו הסדר כלשהו או הפסקת אש ממשית עם הפלסטינים, תרצה ישראל גם להפסיק את פעילותה הצבאית רחבת הממדים הישירה בשטחי הפלסטינים. יחד עם זאת דומה כי פיקוח ישראלי נמשך על המעבר מבחון לתוך שטח פלסטיני הוא הכרח למשך העתיד הנראה לעין. במהלך המאורעות

יכולתה במובן הזה הוא מפוקפק, במקרה הטוב. יתר על כן, אנשים שוכחים שהסכסוך בין ישראל לפלסטינים בשטחים הכבושים – על אף גילויי הקשים – מתחולל תחת מגבלות מהותיות שמקחות את עוקצו. בכך שהיא יושבת על הגבולות החיצוניים של השטחים הכבושים חולשת ישראל על כל התעבורה היבשתית, האווירית והימית של הפלסטינים, מונעת מהם נשק – זולת מה שזימן ומאולתר בשטח – כשם שהיא גם מונעת מהם את סיועם של פעילים איראנים, אנשי חיזבאללה ואל-קאעידה ושאר מתנדבים לג'יהאד. לא יקשה לשער מה יקרה אם ייפתחו גבולותיה של פלסטין עם העולם

החיצון לרווחה ליבוא בלתי מוגבל שכזה בלי הסדר מדיני עם ישראל או אפילו עימו. אכן זה לא מכבר צומצם המקום לדמיון. באפריל 2004 אסרו שלטונות הביטחון הירדניים קבוצת טרוריסטים הקשורה לאל-קאעידה ותפסו משאיות טעונות חומר נפץ וחומרים כימיים שנועדו לפעולת טרור רחבת היקף שתוכננה בעמאן. לפי אומדנות ירדניים היה מספר הקורבנות האפשריים מן הענף הרעיל מגיע

לרבות. פעיל המקורב לאל-קאעידה, שהכחיש כי ההתקפה המתוכננת הייתה כימית, אמר שהערים תל-אביב ואילת עתידות היו לשמש מטרות מועדפות להתקפה מעין זו אילו הושגו כלי נשק כימיים.

אכן, קו מרכזי באי-הסדר העולמי החדש הוא שפעולות טרור אקראיות, שהעולם – ובוודאי ישראל – למדו לחיות עימו, פחות או יותר, הפכו לסיכוי מסויט כשהדברים אמורים בטרור בלתי קונוונציונלי. במהלך האינתיפאדה הנוכחית זכו

קו מרכזי באי-הסדר העולמי החדש הוא שפעולות טרור אקראיות, שהעולם – ובוודאי ישראל – למדו לחיות עימו, פחות או יותר, הפכו לסיכוי מסויט כשהדברים אמורים בטרור גרעיני

גדר הביטחון בבנייה

הישראלים מתמקדים בהיבט הביטחוני של הגדר, ואילו הפלסטינים מתרכזים בתוצאותיה מבחינת הפקעות הקרקע, שאר עלויות אנושיות ויצירת עובדות מדיניות בשטח - טיעונים חשובים לשני הצדדים, אך בשום פנים אין הם הסיפור כולו

בשכר וברמות החיים הכלליות בין שני העולמות מחוללים נהירת אוכלוסין בממדים גדולים מן העולם השלישי אל הראשון. יש, כמובן, עוד גבול יבשתי אחד גדול בין שני העולמות, זה הנמתח בין ארה"ב למקסיקו. ואכן אנו מוצאים שם גדר המשתרעת לאורך אלפי קילומטרים, מאוקיינוס אל אוקיינוס, לרוחב היבשת של צפון אמריקה.

אף שהמחסומים מוחשיים ובלטים יותר כשמדובר בגבולות יבשתיים, בכל זאת קיימים הם לא פחות בכל מקום מסביב לעולם הראשון, אפילו כשאנו גובל במישרין עם העולם השלישי. מרבית ההעלות על נס את ביטול הגבולות בתוך אירופה המתאחדת. אך למעשה הגבולות מתבטלים רק בתוך אירופה, בין ארצות מפותחות מבחינה כלכלית או עם אלה שבמזרח אירופה, שצפוי כי בקרוב יהיו אף

הן מפותחות בכלכלתן, וכן, חשוב לא פחות, שייכות לאותו מעגל תרבותי המכונה "העולם הנוצרי". ואפילו שם מוקמים עכשיו מחסומים לאורך הגבולות המזרחיים של החברות החדשות באיחוד האירופי - הארצות הבלטיות, פולין, סלובקיה, הונגריה וסלובניה - לבליתם נהירתם של עובדים נודדים מארצות מזרחיות יותר, שנשארו מחוץ לאיחוד. מעבר לעולם הנוצרי התמונה בעייתית עוד יותר. כניסתה של טורקיה לאירופה נחסמת בעקביות מטעמים דתיים-תרבותיים. יתר על כן, באירופה, שבה ירדו שיעורי הילודה הרבה מתחת לשיעור התחלופה, מתכווצת האוכלוסייה ומזקנה, וגדלים מיעוטים בעלי משקל שאינם נטמעים - מיעוטים נוכריים ומנוכרים, בעיקר מוסלמיים. לחץ ציבורי ההולך וגובר במהירות מעצב מחדש את המפה הפוליטית בכל הארצות האלה. כללי ההגירה מוחמרים בהתמדה, ודפוסייה של מדיניות הרווחה משתנים. יש לציין שלאירופה יש גם פיסת גבול יבשתית עם צפון אפריקה המוסלמית. זוהי המובלעת הספרדית במרוקו - סאוטה - המוקפת גדר שעליה מוצב משמר כבד, מקום שבו נפצעים מאות אנשים מדי שנה בניסיונות בלתי פוסקים לעבור ל"אירופה" - מתחת לגדר, דרכה וסביבה ברפסודות.

ולבסוף, להשלמת סיורנו החטוף מסביב לגבולות העולם המפותח, ראוי להזכיר את יפן, שהואיל והיא שוכנת אים, אין לה צורך בגדר, אך גדרותיה הסמויות מן העין גבוהות מכל מה שמצוי בכל מקום אחר. מעטים מאוד הם העובדים הזרים ביפן, ולמעשה אין זר יכול כלל להיעשות אזרח יפני, גם אם הוא חי בארץ 50 שנה או נולד שם.

הרגיל נראה כי המשכו של צעד ביטחוני כזה באופן מתמיד אינו מציאותי, אולם אחרי 11 בספטמבר השתנו אמות המידה של המציאות, והן צפויות להשתנות באורח קיצוני עוד יותר לאחר שיתרחשו תקריות נוספות או קשות יותר. מכל זה ברורה השקפתי שאל לה לישראל להשמיט מידיה את השליטה בציר "פילדלפי" לאחר יציאתה מעזה.

מובן שהקמת גבול סגור בין ישראל לפלסטינים - גבול שאינו קיים מאז 1967 - הוא אמצעי ביטחוני הכרחי בתכלית כדי למנוע מטרוריסטים להיכנס ללא שום קושי, אגב צעידה של שעות אחדות, לתוך ערי ישראל ויישוביה. זוהי הגדר המפורסמת, שמשכה אליה שימת לב כה רבה. אולם לא על ההיבט הביטחוני של הגדר מבקש אני לעמוד כשאני עובר לדון בבעיה הגדולה השנייה הניצבת בפני ישראל באי-הסדר העולמי החדש - בעיה ששוב היא גלובלית בממדיה ולא דווקא ייחודית למזרח התיכון. למרבה ההפתעה, על הבעיה הזאת אין מדווחים כמעט מאומה בכיסוי התקשורת הנרחב שמקבלת הגדר. הישראלים מתמקדים בהיבט הביטחוני של הגדר, ואילו הפלסטינים מתרכזים בתוצאותיה מבחינת הפקעות הקרקע, שאר עלויות אנושיות ויצירת עובדות מדיניות בשטח - טיעונים חשובים לשני הצדדים, אך בשום פנים אין הם הסיפור כולו.

תנועות אוכלוסין מעבר לגבולות לאומיים

מהו אפוא הסיפור הזה? ישראל היא אחת הארצות המועטות מאוד של העולם הראשון, שלהן גבולות יבשתיים עם העולם השלישי. זה בזמן שהפערים הגדולים והמתרחבים בייצור,

הציבורי הפנימי שמתנהל בקרב הפלסטינים, שקודם לכן התעלמו ממנו. חשד התעורר בלב הישראלים שמא אין הפלסטינים רוצים בהסדר סופי, אלא הם חותרים להביא בטווח הארוך להתפוררותה של ישראל על-ידי הצירוף של גידול דמוגרפי ערבי בתוך ישראל, שיבתם של פליטים פלסטינים והתיישבות בלתי רשמית של פלסטינים וערבים בתוך המדינה היהודית.

גם הישראלים וגם הפלסטינים אינם מעוניינים להביע בפה מלא את הדאגות האלה כשמראיינים אותם ב-CNN על הגדר או אפילו כשהם מוסרים עדות בהאג. אולם בלי כל קשר לכל שאר השיקולים החשובים, זו הנקודה המכרעת בנוגע לגדר. יכול אדם לקוות שבסופו של דבר יהיה הסדר בין ישראל לפלסטינים ולשאר השכנים הערבים ולקוות גם לסחר, לתיירות ולשאר צורות של חליפים ידידותיים ביניהם. עם זאת פשוט אין ישראל יכולה להמשיך להתקיים אם יהיו גבולותיה פתוחים לרווחה לכניסתם החופשית של בני אדם.

אפשר שתוכל ישראל להמשיך בקיומה בלי חוזה שלום עם הפלסטינים ועם אחדות משכנותיה הערביות, אך בוודאי שלא תוכל להתקיים אם יהיו לה גבולות פתוחים עימם. ניתן לטעון שהשגיאה העיקרית בתהליך השלום שקרס לא הייתה הסכם אוסלו עצמו – גם אם הכזיב – שהרי ממילא לא הייתה ישראל יכולה ולא הייתה צריכה להמשיך בשליטה על הפלסטינים בשטחים הכבושים. חלוקת הארץ הייתה נחוצה וצודקת כאחת. השגיאה העיקרית הייתה החזון של מזרח תיכון חדש בגבולות פתוחים – שמעיקרו היה תלוש מן המציאות. פעם נוספת אנו

רואים שהבעיות העומדות בפני ישראל – משעה שהתנפץ הסדר העולמי החדש לאי-הסדר הנוכחי – משקפות בעיות גלובליות בהגדלה של פי כמה וכמה.

אף אחת מן הבעיות האלה לא תיעלם בעתיד הנראה לעין. אין בנמצא פתרונות קסם מהירים כלשהם, שכן הבעיות מעוגנות במאפיינים כלכליים, חברתיים, תרבותיים, טכנולוגיים ואסטרטגיים עמוקים של העולם בכללותו ושל המזרח התיכון בפרט. זוהי מסקנה טורדת מנוחה, אבל כאלה הם גם הזמנים. לאחר שפרצה האינתיפאדה הנוכחית ולאחר 11 בספטמבר שוב לא יהיו המזרח התיכון והעולם כפי שהיו לפנייהם. הפוטנציאל לעתיד שחושפים המאורעות האלה צפוי לשנות נורמות בין-לאומיות ותיקות, והוא כופה הערכה מחודשת ומרחיקת לכת של הנחות שאנשים נתפסו להן בקלות רבה מדי. האתגר של תקופתנו הוא לחולל את השינויים הנדרשים ולהתגבר על אי-הסדר העולמי החדש בלי לאבד את נכסי היסוד שמכוחם כדאי לחיות בחברות דמוקרטיות ולהילחם למענן.

*גרסה קודמת של המאמר הזה, בתרגומו של אהרון אמיר, הופיעה בכתב העת "הקשת החדשה".

סמואל הנטינגטון התעורר לכתוב את ספרו "התנגשות הציוויליזציות" (1996), בזמן שאחרים רוחצים היו עדיין ב"קץ ההיסטוריה", בגלל השינויים שחש בהתרחשותם בחברה ובתרבות האמריקניות, ככל שהלשון הספרדית והזהות הלטינית הלכו והתבססו בחלקים של ארצות-הברית. את ספרו החדש "מי אנחנו?" הוא מקדיש לנושא הזה בלבד. יש עוררין על הניתוח שלו בתחום הזה בטענה שהנתונים המצויים על ההתבוללות ההיספאנית בארה"ב אינם מאששים אותו. בינתיים, לאחר 11 בספטמבר, הדיון שלו באסלאם – שם הבדלים שבסיסם בדת מדגישים בהרבה את המחיצות התרבותיות – הוא שתפס את הכותרות. אכן, כדי לעמוד אל נכון על ממדיו של "המקרה" הישראלי ראוי לנו לחשוב על ארה"ב בגודל של נירג'וזי שסביב לה אמריקה לטינית מוסלמית. אם יוכלו אנשים לחצות את הגבולות הלאומיים באין מפריע, יהיה פירושו הדבר שהרכב אוכלוסייתה של הארץ ישתנה באורח דרמטי.

הגדר והשיבה

בעיקרו של דבר, אין בין זה לבין הסכסוך הערבי-הישראלי ולא כלום. התל"ג הישראלי לגולגולת, העומד על כ-17 אלף דולר. הוא כמחצית התל"ג של ארה"ב, אך אין הוא נמוך בהרבה מן הממוצע האירופי, והוא גדול פי שישה עד עשרה מזה של המדינות הערביות שאינן מפיקות נפט, העניות אף יותר מארצות אמריקה הלטינית. ההבדל הגדול הזה בהתפתחות הכלכלית בין ישראל לעולם הערבי הוא שהופך את שוק

העבודה הישראלי לגן עדן לעובדים מן האזור כולו. משעה שייפתחו הגבולות הפלסטיניים עם שאר העולם הערבי, ואלה שבין ישראל לפלסטינים יישארו פתוחים, שוב אי-אפשר יהיה לשים סכר לנדידת האנשים. אפילו בתנאים הנוכחיים של מלחמה יש אומדנים המעריכים את מספר העובדים הערבים הזרים ששהו בישראל שלא כחוק קודם להקמת הגדר ברבע מיליון. רובם היו פלסטינים מהשטחים הכבושים, אך כ-50 אלף היו ירדנים שנכנסו לישראל או לשטחים באשרות תיירים. כל הניסיונות שנעשו בעבר להחזיר את השוהים הבלתי חוקיים האלה הביתה עלו בתוהו, כי בהעדר כל מכשול לתנועתם של אנשים בין השטח הפלסטיני לישראל פשוט חצו הללו את הגבול ולמחרת היום חזרו לישראל.

ברור שגם אם תנועת אוכלוסין זו אין לה ולסכסוך ולא כלום – אף לולא היה סכסוך הייתה זו בעיה ממדרגה ראשונה לישראל – הרי משמעויותיה לגבי הסכסוך מרחיקות לכת. התיישבות נרחבת של ערבים בישראל תתורגם במרוצת הזמן בהכרח ללחץ לקבלת אזרחות ובכך תאיים על זהותה של ישראל כמדינה יהודית, וממילא על עצם קיומה. במצב הזה תהיה דחייתה של הדרשה הערבית לשיבתם של פליטי 1948 לישראל גופה בלתי רלוונטית כמעט. אכן עקב קריסתו של תהליך השלום נעשו הישראלים קשובים הרבה יותר לוויכוח

המשבר בתפיסת הביטחון הישראלית

57 שנים לאחר שקמה ולאחר שהשקיעה לאורך כל התקופה הזאת את מיטב משאביה בהבטחת ביטחונה מוצאת את עצמה ישראל במבוי ביטחוני סתום. מחד, בזכות השקעותיה היא המעצמה הצבאית החזקה באזור, ואין שום גורם עוין היכול לאיים על קיומה. מאידך, היא אינה יכולה לתרגם את עליונותה הצבאית לביטחון והיא מתקשה להתמודד עם אתגרים הכרוכים בעימותים נמוכי עצימות ועם האיום הגרעיני הולך ונוצר באיראן

ד"ר אורי בר-יוסף

ביטחון חלופית מפורטת, אף כי חלופה כזאת משתמעת מעצם הביקורת הקונקרטי על רכיביה השונים של התפיסה הקיימת.

- מרכיביה של תפיסת הביטחון, שלגביהם אטען כי פשוט את הרגל או שהם עומדים לפשוט את הרגל הם:
- הרתעה, התרעה והכרעה כאבני היסוד של תורת הפעלת הכוח.
- התפיסה של צה"ל כצבא העם ומבנה הכוח של צה"ל.
- מדיניות הגרעין הישראלית.
- המאזן בין שימוש בכוח גם להסתמכות על הסכמים מדיניים לצמצום איומים.

הרתעה, התרעה והכרעה כאבני היסוד של תורת הפעלת הכוח

הפעלת הכוח הישראלית בימי שלום ומלחמה נשענת על שלושה קודקודים היוצרים את מה שניתן לכנות "משולש הביטחון" של ישראל. הרתעה – קרי השימוש באיום צבאי כדי למנוע מהיריב לנסות לשנות סטטוס-קוו מוגדר – הייתה בתקופות שבין המלחמות האסטרטגיה הדומיננטית, שכן ישראל הגדירה את עצמה מדינת סטטוס-קוו, הנמצאת בעימות עם יריבים רוויזיוניסטיים. מסרי הרתעה הישראלית הבהירו כי לא זו בלבד שהצד המתנגד את הסטטוס-קוו ייכשל בניסיונו לשנות את המצב הקיים באופן חד-צדדי, אלא שהוא גם ישלם על כך מחיר יקר. לכן על-פי התפיסה הביטחונית הישראלית חייבת הרתעה יעילה להישען על הקרנת עליונות צבאית במשולב עם הקרנת נחישות לעשות שימוש בכוח ולהעניש את התוקפן.

חוסר יכולתה של ישראל להעמיד צבא סדיר בעוצמה מספרית דומה לזו של צבאות ערב הפך את גיוסו המהיר של צבא המילואים ביום פקודה למרכיב מכריע בתפיסת הביטחון. זאת כיוון שבעימות רגיעה צה"ל הוא במידה רבה מכונת מלחמה פוטנציאלית, בעוד שצבאות ערב מגויסים

יותר מ-50 שנה לאחר שנוצקו יסודותיה של תפיסת הביטחון הישראלית – בחלקם על בסיס ניסיון שנרכש במהלך המרד הערבי של 1936-1939 – נראה כי היא הגיעה לסוף דרכה. הביטוי הברור ביותר לכך נמצא במה שניתן לכנות "פרדוקס העוצמה הישראלית": מחד, מאזן הכוחות הצבאי מול העולם הערבי לא נטה מעולם לטובת ישראל כפי שהוא נוטה כיום. נוסף על כך היא נהנית מתמיכת ביטחונית, מדינית וכלכלית כמעט חסרת תקדים מצד ארצות-הברית – מעצמת העל היחידה במערכת הבינ-לאומית. מאידך, ביטחונו של האזרח הישראלי לא היה מעולם מעורער כפי שהוא כיום, ובאופן הולך ועולה איום גרעיני – בעיקר מצד איראן. אם האיום זה יתממש, יעמוד עצם קיומה של ישראל בסכנה – לראשונה מאז 1948. לצד הפרדוקס הזה ניתן לציין עובדה מציקה נוספת: מעולם לא שילם האזרח הישראלי מחיר כל כך גבוה בעבור ביטחון וקבל כל כך הרבה אי-ביטחון כמו בארבע שנות אינתיפאדת אל-אקצא. המצב הפרדוקסלי הזה הוא במידה רבה תוצאה של היווצרות פער חריף בין הדרך שבה התפתחו 30 השנים האחרונות האיומים על ביטחון ישראל לבין הצורה שבה היא נערכה כדי להגן על עצמה.

אף כי יש הסכמה בין מומחים רבים, כולל בתוך הממסד

הביטחוני, כי על מרכיבים מסוימים של תפיסת הביטחון הישראלית אבד כבר כלח, התייחסויות כאלה מתמקדות כמעט תמיד בהיבט אחד של הבעיה – בראש ובראשונה בצה"ל¹. מטרת המאמר הזה היא לבחון בצורה ביקורתית את מכלול תפיסת הביטחון על כל מרכיביה המרכזיים במטרה לתקף את הטענות כי אין בה כיום אף מרכיב חשוב אחד שלא הגיע למבוי סתום. כוונת המאמר אינה להציג תפיסת

ראש המחלקה לחיסים בין-לאומיים באוניברסיטת חיפה

במוצב צה"ל על גדת תעלת סואץ במלחמת ההתשה

בתקופה שבין 1967 ל-1973 לא פיקפק העולם הערבי בעליונותה הצבאית של ישראל ובנכונותה להשתמש בכוח

דרך קבע ויכולים להיערך למלחמה בפרק זמן קצר ביותר. כתוצאה מכך התרעה אסטרטגית איכותית – קרי התרעת מלחמה הניתנת בעוצמה שתשכנע את מקבלי החלטות לנקוט את הצעדים הדרושים לקידום האיום ותינתן מספיק זמן מראש כדי לאפשר גיוס מסודר של צבא המילואים – הפכה לקודקוד השני של תפיסת הביטחון. תפקיד ההתרעה האסטרטגית היה אפוא להבהיר להנהגה הצבאית והאזרחית כי ההרתעה כשלה, ושמלחמה עומדת בפתח.

הכרעה מהירה ומוחצת של האויב היא הקודקוד השלישי של התפיסה הזאת. היא חייבת להיות מהירה כפועל יוצא מחוסר יכולתה של ישראל – בשל מגבלות משאבים – לנהל מלחמות ממושכות. והיא חייבת להיות מוחצת הן כדי לטעון מחדש את סוללת ההרתעה שהתרוקנה והן כדי להשיג הישגים טריטוריאליים משמעותיים, שאותם ניתן יהיה לתרגם לנכסים בני קיימא במסגרת תהליך מדיני.

פרדוקס העוצמה הישראלית

ניסיון מצטבר של יותר מ-50 שנות יריבות עם העולם הערבי מצביע על הכשלים הגלומים בתפיסת הביטחון הזאת. ההרתעה הישראלית נתפסת על-פי רוב כסיפור הצלחה, בראש ובראשונה בשל העובדה כי גם כאשר הערבים יזמו מהלך כוח חד-צדדי, הוא היה מוגבל באופיו וביעדי. אולם ניתוח מפוכח של השפעת הדימוי ההרתעתי של ישראל על מוטיוציית המלחמה הערבית מראה כי באופן פרדוקסלי, דווקא כאשר ישראל הייתה בשיא כוחה, יזמו הערבים מלחמות נגדה. הם נמנעו מצעד כזה דווקא כאשר הדימוי הכוחני של ישראל לא היה בשיאו. כך, למשל, בתקופה שבין 1967 ל-1973 לא פיקפק העולם הערבי בעליונותה הצבאית של ישראל ובנכונותה להשתמש בכוח. זאת הן בשל הניצחון המוחץ במלחמת ששת הימים, הן בשל הנכסים הטריטוריאליים האסטרטגיים שהניצחון הזה נתן לישראל ואשר איפשרו לה – לראשונה בקלות יחסית – לאיים על מרכזי הכוח של מצרים, של סוריה ושל ירדן והן בשל הנחישות שהקרינו הנהגתה המדינית והצבאית לעשות שימוש בכוח הזה. ובכל זאת, דווקא בתקופה הזאת יזמה מצרים פעמיים מלחמה נגד ישראל: מלחמת ההתשה בשנים

1969–1970 ומלחמת יום הכיפורים ב-1973. סוריה יזמה באותן השנים תקריות רבות ברמת הגולן והצטרפה ליוזמת המלחמה המצרית ב-1973. לעומת זאת לאחר מלחמת יום הכיפורים – מלחמה שעירערה את התפיסה המקובלת בדבר עליונותו הצבאית של צה"ל – נמנעו הן סוריה והן מצרים מליזום כל פעולת איבה משטחיהן נגד ישראל, והן מתמידות במדיניות הזאת כבר יותר מ-30 שנה. באופן דומה, הקרנת היכולת והנחישות של ישראל בעימות הממושך בדרום לבנון לאורך שנות ה-90 לא פגעה במוטיוצייה של החיזבאללה להוציא את צה"ל מלבנון ולפגוע במטרות באזור הגליל. אולם מאז היציאה החד-צדדית בקיץ 2000, שפגעה בדימוי המאיים של ישראל, מגלה החיזבאללה זהירות רבה יותר בגבול הצפון – למעט באזור המחלוקת בחוות שבעא.

הניסיון מראה אפוא כי נכונות הערבים לקרוא תיגר על ההרתעה הישראלית מושפעת פחות מדימויה המאיים של ישראל ויותר ממידת קבילותו של הסטטוס־קו. כאשר הסטטוס־קו נתפס בעיניהם כבלתי נסבל (כמו בתקופה שבין 1967 ל-1973), הם מוכנים לצאת למלחמה חרף עליונותה של ישראל. כאשר הוא נסבל (כמו לאחר נסיגת צה"ל מדרום לבנון), הם לא קוראים עליו תיגר – גם כאשר דימוי ההרתעה של ישראל נחלש. המסקנה מכך ברורה: בניגוד לתפיסה המקובלת בישראל, הדרך למניעת אתגרים לביטחון המדינה עוברת יותר במשעול המדיני מאשר במשעול הצבאי. במילים אחרות: השגת הסדרים – גם כאשר הם נתפסים במקרים מסוימים כפוגעים בדימוי ההרתעתי או בכושר ההתגוננות

של ישראל – תורמת לביטחונה יותר מאשר הקרנת עליונות צבאית או שימוש בכוח גס.

כישלון ההתרעה האסטרטגית

כושר ההתרעה האסטרטגית של קהילת המודיעין הישראלית נידון עד היום בעיקר בהקשר של הפתעת יום הכיפורים. אולם ניתוח של יותר מ־50 שנות עימות מראה כי הכישלון הזה, שבלי ספק היה החמור והיקר ביותר מבין כישלונות הקהילה, אינו בודד. בסך הכול ניתן למנות ארבעה מקרים שבהם עמדה ישראל בפני איום התקפי ערבי, שחייב התרעה אסטרטגית: פרשת "רותם" בפברואר 1960, שבמהלכה ריכז

מצרים לפתוח במלחמה בתחילת אביב 1969 החל צה"ל להתכונן בצורה מואצת לאפשרות הזאת. תאריך היעד לסיום ההכנות היה 1 במארס 1969, והמלחמה פרצה כמה ימים אחר כך. לעומת זאת, בכל שלושת המקרים האחרים כשל המודיעין במתן התרעה אסטרטגית, חרף העובדה שעמד לרשותו מספיק מידע כדי להתריע על העתיד לקרות. כתוצאה מהכישלונות האלה נקלעה ישראל למצבי מצוקה ביטחוניים חמורים. הניסיון מוכיח אפוא שלהסתמכות על התרעה אסטרטגית אין בסיס של ממש, ואין סיבה להניח כי בנסיבות דומות בעתיד (שבטווח הנראה לעין אינן צפויות) יצליח המודיעין יותר.

מפקדת פיקוד דרום עם הרמטכ"ל במלחמת יום הכיפורים על המדוכה

מלחמת יום הכיפורים זיעזעה יותר מכל אירוע אחר את תפיסת הכוח הישראלית

הפתרון למצוקת ההתרעה האסטרטגית אינו טמון בשיפור כושר האיסוף, שכן הבעיה אינה שם, וגם לא בשיפורים בתחום ההערכה, אף כי אלה תמיד רצויים. הפתרון הוא ביצירת תנאים בשטח שלא יאפשרו למדינות השכנות לרכז במפתיע צבא בסמוך לגבול הישראלי או להפעיל בהפתעה את כוחות הצבא שכבר נפרסו שם. במילים אחרות, הפתרון הוא ביצירת חגורת פירוז רחבה סביב גבולות ישראל – חגורה שהדגם הטוב ביותר שלה הוא פירוז חצי האי סיני במסגרת הסכם השלום עם מצרים. לכן הדרך היעילה ביותר להתמודד עם תרחיש של מתקפת פתע סורית בחזית הצפון אינה עוברת בשיפור כושר ההתרעה האסטרטגית של אמ"ן נוכח אפשרות כזאת, אלא בהסגת רוב מניינו של הצבא הסורי מזרחית לדמשק והפיכת השטח שבין הבירה הסורית לגבול הבינלאומי למפורז מכוחות צבא. במצב כזה יהיה לסורים

הצבא המצרי את עיקר עוצמתו בקדמת סיני כדי להרתיע את צה"ל מלתקוף את סוריה ויצר איום על הנגב; משבר מאי־יוני 1967, שבו נפרס הצבא המצרי בסיני, ונאצר שבר שורה של קווים אדומים ישראליים – מהלך שהפך מבחינתה של ישראל את המלחמה לבלתי נמנעת; היוזמה המצרית לפתוח במלחמת ההתשה בראשית מארס 1969 ומלחמת יום הכיפורים.

אף כי רק בשני המקרים האחרונים תיכנן הצד המצרי יציאה למלחמה, שני המהלכים הראשונים טמנו גם הם בחובם סכנה של עימות צבאי, וזאת כתוצאה מהמשבר המתפתח. תפקיד המודיעין היה להתריע על המהלך המתהווה או להצביע זמן רב מראש על היתכנותו. בפועל, המקרה היחיד שבו ניתנה התרעה אסטרטגית איכותית היה לקראת מלחמת ההתשה. על בסיס הערכת מודיעין כי בכוננת

הרבה יותר קשה להפתיע את ישראל קרקעית מאשר בתנאים הנוכחיים, שבהם כל יישובי רמת הגולן ולא מעט מהיישובים שממערב לירדן נמצאים בטווח הארטילריה הסורית. זו יכולה לפתוח באש כמעט ללא התרעה מוקדמת – ממש כפי שקרה באוקטובר 1973.

סוף עידן ההכרעות

אף כי הכרעה מהירה תפסה תמיד מקום של כבוד בתפיסת הביטחון הישראלית, הרי מעצביה הבינו מלכתחילה כי בתנאים הטריטוריאליים, הדמוגרפיים והמדיניים של הסכסוך אין לישראל יכולת של ממש להשיג הכרעה במובנה הקלאוזביצי, קרי שלילה מלאה של יכולתו ושל רצונו של היריב להילחם כאמצעי לכפיית רצונה עליו. לכן גם היעד של הכנעת היריב ללא תנאי לא אומץ מעולם על-ידי מעצבי מדיניות הביטחון בישראל. אילו ציפים מדיניים צימצמו עוד יותר את מרחב ההכרעה הישראלי ויצרו מצב שבו – למעט

החריג הבודד של כיבוש בירות ב־1982 – ישראל נמנעה גם מכיבוש בירה ערבית, אפילו במצבים שבהם ניתן היה מבחינה צבאית להשיג יעד כזה. מכאן שמושג ההכרעה בתפיסה הישראלית הוא בעל ערך מוגבל בלבד, וברוב המקרים להשגת הכרעה צבאית אין יעד

מדיני מוגדר, למעט סילוק הנהגה ערבית הנתפסת כבלתי נוחה במיוחד, דוגמת משטרו של נאצר ב־1956 וב־1970 או מנהיגותו של ערפאת ב־1982.

הערך המוגבל של ההכרעה האסטרטגית התברר דווקא במצבים שבהם הושגה הכרעה כזאת.² המקרה הבולט ביותר הוא זה של מלחמת ששת הימים, שבסיומה נותרו מצרים, ירדן ובמידה רבה גם סוריה חסרות מגן בפני צה"ל. מסיבות שונות לא הצליחה ישראל לתרגם את ההכרעה הצבאית הזאת להישגים מדיניים קונקרטיים, וחרף רצונה היא מצאה את עצמה מסובכת – זמן קצר יחסית לאחר ניצחונה הגדול – בעימותים חדשים ברמת הגולן, באזור הבקעה, בשטחים הכבושים ובגזרת תעלת סואץ. ההכרעה שהשיג צבא ירדן מול הארגונים הפלסטיניים בספטמבר 1970 לא הביאה להפסקת פעילות הגרילה הפלסטינית, אלא לנדידתה ללבנון. הכרעתו של אש"ף בלבנון הביאה ליצירת אתגרים חדשים שם, בעיקר בדמות החיזבאללה, ותרמה להתפתחותה של האינתיפאדה הראשונה כחלופה עממית לאובדן יכולתו של אש"ף לאיים על ישראל.

יתר על כן, אם עד 1967 עוד יכלה ישראל להשיג הכרעה צבאית, הרי אחרי אותה המלחמה התברר כי האופציה הזאת הופכת יותר ויותר קשה להשגה. מלחמת ההתשה הסתיימה בהתשת שני הצדדים ללא הכרעה ברורה; מלחמת יום הכיפורים הסתיימה בהישגים מוגבלים בחזית הגולן, אף כי התקרבה להכרעה אופרטיבית בגזרת התעלה; במלחמה ב־1982 נועד העימות עם הכוח הסורי בלבנון להיות מלכתחילה מוגבל, ואש"ף לא היה גורם בר תחרות לעוצמתו של צה"ל; באינתיפאדה הראשונה לא ניתן היה להגיע להכרעה צבאית מעצם אופיה; והאינתיפאדה השנייה,

שבמרכזה פעילות טרור, מצויה כעת בשלב של הפסקת אש שברירת בגלל שלושה גורמים: הסתלקותו של ערפאת, תוכנית ההתנתקות, והסיכוי לתזוזה מדינית. בכל מקרה, לא זו בלבד שצה"ל לא הצליח לצרוב בתודעת הפלסטינים ששימוש באלימות לא יישא פירות מדיניים, אלא שההפך הוא הנכון: במידה רבה של צדק הפלסטינים יכולים להסיק כי רק הקזת הדם הישראלית הביאה ליציאתה מעזה ולבניית גדר (שדי ברור כי היא הגבול המיטבי שאליו יכולה ישראל לשאוף). במילים אחרות: יש סימנים לכך שהצריבה התודעתית בדבר מחיר הקונפליקט נחרטה יותר בתודעת החברה הישראלית מאשר בזו הפלסטינית.

אייכותה של ישראל להשיג הכרעה צבאית זה קרוב ל־40 שנה בעימותים שהיא מנהלת היא בעיקרה תוצאה של כרסום נמשך בממדי האיום הקונונציונלי עליה. יכולתם של הערבים להציב בפני ישראל איום נוסח "מקרה הכול", שהילך אימים על מעצבי מדיניות הביטחון מתחילת שנות ה־50, ספגה מכה קשה בעקבות תוצאותיה של מלחמת 1967 ומכה חמורה לא פחות בעקבות הסכם השלום עם מצרים, שהוציא את הגורם הצבאי הערבי המשמעותי ביותר ממעגל הלחימה. תחילתה של מלחמת איראן-עיראק בישרה גם על תחילת הקץ של

החזית המזרחית, וזו ספגה מכת מוות בתחילת שנות ה־90 עם קריסת ברית המועצות ותבוסת עיראק במלחמת המפרץ הראשונה ב־1991. את האיום הקונונציונלי החליפו שני מוקדי איום אחרים: עימות נמוך עצימות עם יריבים שאינם מדינות (אש"ף, חמאס, חיזבאללה, החברה הפלסטינית וכד') ואיום בלתי קונונציונלי – בראש ובראשונה איום גרעיני שעדיין לא התממש. קשה מאוד להשיג הכרעה צבאית הנושאת פירות מדיניים בעימותים נמוכי עצימות, כפי שניתן ללמוד לא רק מהניסיון הישראלי בלבנון, בדרום לבנון, ובשתי האינתיפאדות, אלא גם מהניסיון הצרפתי באלג'יריה, הניסיון האמריקני בווייטנאם והניסיון הסובייטי באפגניסטן. ולהכרעה במלחמה גרעינית אין כל משמעות רציונלית – בוודאי שלא למדינה בסדר הגודל הטריטוריאלי של ישראל, שכן תוצאות מלחמה כזאת תהיה אובדן המדינה.

נראה אפוא כי גם מרכיב ההכרעה בתפיסת הביטחון הישראלית הגיע לסוף דרכו. לישראל אין כיום יריבים בעלי יכולת קונונציונלית שאותם ניתן להכריע בשדה הקרב. לעומת זאת היא מתמודדת עם איומים בלתי קונונציונליים שאותם לא ניתן להכריע באמצעות כוח צבאי.

בניין הכוח: המרכיב הקונונציונלי

מדיניות הגיוס והשירות בצה"ל

מודל צבא העם, שתשתיתו הונחה בתחילת שנות ה־50, היה עד אמצע שנות ה־70 פתרון אופטימלי לנחיתות הכמותית הישראלית בכוח אדם. הצבא הסדיר (חיילי חובה וקבע) נועד להתמודד עם בעיות של ביטחון שוטף, להכשיר את החייל לשירות מילואים יעיל ולהיות חומת המגן

היעד של הכנעת היריב ללא תנאי לא אומץ מעולם על-ידי מעצבי מדיניות הביטחון בישראל

כל העם במילואים

תהליכים שונים הפכו את תפיסת צבא העם לחסרת בסיס במציאות הדמוגרפית, התרבותית והנורמטיבית של החברה הישראלית של תחילת שנות האלפיים ולכלתי נחוצה נוכח השינויים הדרמטיים ביחס שבין כוח אדם לטכנולוגיה בתחום הצבאי

ב"פוטנציאל מילואים פעיל"; רק אחד מכל חמישה ישראלים בגיל הזה שירת במילואים יותר מיום אחד; ורק אחד מתוך 22 שירת יותר מ-26 יום.³

הנתונים האלה אינם מצביעים בהכרח על מחסור בכוח אדם בצה"ל, אלא הם בעיקר תוצר של מדיניות הצבא, המעדיף גיוס מוגבל של כוח האדם האיכותי ביותר בישראל על פני גיוס המוני, שיכניס לשירות אוכלוסיות שההשקעה בהן תעלה על התועלת המצופה מהן. אבל הפער שנוצר – בין הנורמה של גיוס כללי לבין המציאות של גיוס סלקטיבי לשירות החובה ושל קריאה סלקטיבית עוד יותר לשירות המילואים – יוצר מתח מסוכן העלול, בתנאים מסוימים, ליצור משבר שיפגע משמעותית ביכולתו של צה"ל לגייס לשורותיו את אלה שבהם הוא מעוניין באמת. מקורות המשבר יכולים להיות שונים. העיקרי שבהם הוא תחושת המשרתים כי חלק גדול יותר ויותר מהעומס הביטחוני נופל על מגזר הולך ומצטמצם של הציבור. לכך נוספת תחושה של אפליית אנשי החובה והמילואים לעומת אנשי הקבע (למשל בסוגיה של ביטוח הטייסים). בנסיבות מסוימות – למשל מלחמת לבנון, אינתיפאדת אל-אקצא או החלטה להוריד התנחלויות – נוצרו או עלולות להיווצר תופעות של סרבנות פוליטית מימין ומשמאל, הנתפסת כלגיטימית יותר בין חיילי המילואים מאשר בין חיילי החובה. סרבנות כזאת, שתזון גם מתחושת האפליה, עלולה להתפשט כאש בשדה קוצים דווקא במצבים שבהם צה"ל יזדקק למסות של אנשי מילואים – למשל למבצעים נוסח "חומת מגן" או למבצע ההתנתקות. מקורות המשבר הפוטנציאלי יכולים גם להזין זה את זה. בסופו של דבר הם מובילים כבר עתה לכרסום במוטיווציה של אותה אוכלוסייה העושה שירות צבאי מועיל בסדיר ובמילואים. המשך המגמה הזאת ואף החרפתה ישפיעו בצורה קשה על יכולתו של הצבא לעמוד במשימותיו, כפי שהן מוגדרות כיום.

מבנה הכוח

פשיטת הרגל של תפיסת צבא העם מושפעת גם משינויים מהותיים שחלו במעטפת האיזונים שעימה אמורה ישראל להתמודד כמו גם באמצעי הלחימה העומדים לרשות צה"ל, ואשר צורכים כיום הרבה פחות משאבי אנוש יחסית לעבר. אולם בחינת הדרך שבה נבנה צה"ל ב-30 השנים האחרונות מגלה כי כפי שהוא לא התאים את עצמו לשינויים בחברה הישראלית בתחום כוח האדם, כך הוא גם לא התאים את מבנה הכוח שלו לשינויים שחלו בסביבה האסטרטגית. כתוצאה מכך זה כשלושה עשורים משקיעה ישראל הון עתק – על חשבון צרכים אחרים של המשק – בבניית היכולת להתמודד היטב עם איומים הולכים ונעלמים, שכיום כבר התפוגגו כליל.

עד מלחמת יום הכיפורים שמרה ישראל על איזון סביר בין עוצמת האיזונים על ביטחונה לבין המשאבים שהוקצו כדי להתמודד איתם. בין 1949 ל-1967 היה תקציב הביטחון כ-10% מהתל"ג, ובין 1967 ל-1973 – שנות מלחמת ההתשה, בניית קווי הגנה חדשים והצטיידות מואצת בציוד אמריקני – הוא פחות או יותר הכפיל את עצמו. הפער בין עוצמת

הראשונה במקרה של יוזמת מלחמה ערבית שעליה לא ניתנה התרעה. צבא המילואים, שהיה רוב מניינו של צבא היבשה, נועד לאפשר לישראל להתמודד ביחסי כוחות סבירים עם הצבאות הסדירים של מדינות ערב. בשנים 1956, 1967 ו-1973 הוכיח צה"ל שבעת מבחן הוא משכיל לגייס את צבא המילואים בהיקף מלא ולהכניסו במהירות לפעילות מבצעית בשדה הקרב.

אולם תהליכים שונים הפכו את תפיסת צבא העם לחסרת בסיס במציאות הדמוגרפית, התרבותית והנורמטיבית של החברה הישראלית של תחילת שנות האלפיים ולכלתי נחוצה נוכח השינויים הדרמטיים ביחס שבין כוח אדם לטכנולוגיה בתחום הצבאי.

בלי להיכנס לתהליכים האלה, העובדה היא כי בשנת 2000 רק שלושה מכל חמישה יהודים בגיל גיוס עשו שירות צבאי מלא ונקלטו במערך המילואים; קרוב למחצית מאזרחי ישראל (כולל ערבים) לא עשו שירות צבאי מלא ולא שירתו כלל במילואים. רק 30% מהגברים הישראלים עד גיל 45 נכללו

האיום להקצאת המשאבים לביטחון הפך להיות מוחשי ובלוט יותר בעקבות מלחמת יום הכיפורים. מצוקת צה"ל באותה המלחמה – מצוקה שנבעה יותר מהעדר התרעה אסטרטגית ופחות מחולשות צבאיות מבניות, איכותיות או כמותיות – הייתה מנוע אדיר להשקעות עתק בצמיחה צבאית מהירה שנועדה להבטיח כי "שנית יום כיפור לא יחזור". במסגרת זו עבר חיל האוויר בתוך שמונה שנים מהפך כמותי ואיכותי מרשים, שבמרכזו קליטתם של יותר מ-100 מטוסי F-15 ו-F-16, הכפלת צי המסוקים, הכנסתם המסיבית לשימוש של מסוקי קרב וקליטת פלטפורמות אוויריות מתקדמות לצורכי מודיעין ולוחמה אלקטרונית. בתחום היבשתי הכפיל צה"ל את מספר אוגדותיו והגדיל את מספר הטנקים שלו מ-1,900 במלחמה ל-3,600 ב-1982. את מספר הנגמ"שים שלו הגדיל צה"ל מ-2,500 ל-8,000. במקביל חל גידול חד בכושר הייצור הביטחוני המקומי, והוכפל מספר המועסקים בתעשיות הביטחוניות.⁴

תהליך הגידול המואץ הואט בשנות ה-80 וה-90, אבל נמשך השיפור באיכות מערכות הנשק של צה"ל. כתוצאה מכך כלל הסד"כ הקרקעי של צה"ל ב-2003 – לפי מכון יפה ללימודים אסטרטגיים – 76 חטיבות. מספר הטנקים – לפי מכון יפה ללימודים אסטרטגיים – היה קרוב ל-4,000, וכ-2,400 מתוכם היו טנקים מתקדמים מדגם "מרכבה" וטנקי M60 מושבחים. חיל האוויר הפעיל יותר מ-100 מטוסי

F-15 (כולל 25 מטוסי F-15I המתקדמים והיקרים מסוגם בעולם) וכ-250 מטוסי F-16, ובתחילת 2004 הוא החל לקלוט 102 מטוסי F-16I חדישים במחיר של קרוב ל-50 מיליון דולר למטוס. גם אם העסקה הזאת ודומות לה נעשו בכספי הסיוע האמריקני, הרי אחזקתן השוטפת של מערכות נשק כאלה, שעלותן מסתכמת אף היא במיליונים, ממומנת על-ידי משלם המיסים הישראלי. ב-2002 עמד תקציב הביטחון על קרוב ל-10 מיליארד דולר (9.59% מהתוצר המקומי הגולמי), 6 אולם יש להביא בחשבון כי מעבר לסכום המוצהר הזה מושקעים עוד מיליארדים רבים בביטחון, בין השאר בהקמת מערך אבטחה אזרחי חסר תקדים נגד פעולות טרור, בתקציבי המשטרה, המוסד והשב"כ ובתחום הגרעיני. מכאן שההשקעה הלאומית בביטחון גבוהה הרבה יותר מזו המופיעה בספר התקציב.

תהליך בניין הכוח של צה"ל ב-30 השנים האחרונות היה מנותק במידה רבה מההתפתחויות האזוריות שאיתן הוא נועד להתמודד. צה"ל אומנם הגדיר לעצמו מערכת איומים ענפה – במעגלי האיבה הראשון, השני והשלישי – והכין את עצמו להתמודדות בכל אחד מהמעגלים האלה, אולם בפועל התברר כי היחס בין הגידול בעוצמה הצבאית של ישראל לבין עוצמת האיומים שעמם היא נועדה להתמודד היה יחס הפוך. סימנים ראשוניים לכך ניתן היה למצוא בהסכם ההפרדה השני בסיני (1975) – הסכם שמיתן את הקונפליקט עם מצרים וצימצם את כושרה לתקוף את ישראל. יוזמת השלום של סאדאת והשלמת תהליך השלום עם מצרים

הוציאו ממעגל הלחימה את האויב הערבי הגדול והחשוב ביותר, אשר הצטרפותו לקואליציה מלחמתית ערבית נגד ישראל נתפסה עד אז כתנאי הכרחי למלחמה. כחלופה ל"מקרה הכול" – תרחיש המלחמה המאיים ביותר, שהפך בעקבות השלום עם מצרים לבלתי אקטואלי – הועלה איום החזית המזרחית, שבמרכזו ניצב הסד"כ המרשים של צבא עיראק. אולם פרוץ מלחמת איראן-עיראק ב-1980 ומלחמת המפרץ ב-1991 מוטטו את האיום הזה והפכו אותו לריק מתוכן מעשי. כיבוש עיראק ב-2003 נתן לו את מכת החסד. ואקום האיום שנוצר עם קריסתו של איום החזית המזרחית בתחילת שנות ה-80 התמלא בחזון "האיזון האסטרטגי" של סוריה. האיום הזה, שממילא לא ברור אם היה בו ממש, ספג מכה קשה כאשר התבררה העליונות האווירית המוחצת של ישראל במלחמת לבנון ביוני 1982. הוא נעלם באופן מלא לקראת סוף שנות ה-80, כאשר קריסת ברית המועצות הותירה את דמשק ללא כל עורך אסטרטגי מעצמתי.

שני גורמים נוספים מחדדים עוד יותר את סימן השאלה בנוגע לתבונה שבהשקעות המסיביות בכוח קרקעי גדול ומשוכלל כל כך. הגורם הראשון הוא הפער ההולך וגדל בין עוצמתו של צה"ל לעוצמת הצבאות הערביים שעמם הוא צפוי להתמודד. המהפכה בעניינים הצבאיים (RMA), שביטוייה המרכזיים הם ההישגים המרשימים של צבא ארה"ב במלחמות נגד צבא עיראק ב-1991 וב-2003, פסחה במידה רבה על

**תהליך בניין הכוח של צה"ל
ב-30 השנים האחרונות היה
מנותק במידה רבה
מההתפתחויות האזוריות שאיתן
הוא נועד להתמודד**

יריביה האפשריים של ישראל. בעוד שצה"ל נמצא בחדוד החנית הטכנולוגית של התהליך הזה, הרי מערכות הנשק העיקריות של הצבא הסורי – מקור האיום הקרקעי העיקרי על ישראל – הן תוצר של שנות ה-70 וה-80. כתוצאה מכך היכולת הסורית לתקוף קרקעית ובהצלחה את ישראל – יכולת שספק אם הייתה קיימת אי פעם בעבר – הפכה כיום לאפסית. הגורם השני נוגע לממדים הגיאוגרפיים של הסכסוך: מאז פינוי סיני ופירוזו במסגרת הסכם השלום הדרך היעילה והקלה ביותר לעצור את טורי השריון המצריים שינועו (אם בכלל) מזרחה עוברת בחסימת שלושת צירי התנועה העיקריים בסיני: ציר החוף וצירי הגידי והמיתלה. חיל האוויר השכיל לבצע את המשימה הזאת בקלות ב-1956 וב-1967, ואפשר להניח כי לאור יכולותיו כיום הוא יצליח לעמוד במשימה כזאת גם בעתיד. באופן דומה אפשר להניח כי חיל האוויר היה יכול לחסום כל כוח משלוח עיראקי הנע מערבה באמצעות פגיעה מסיבית בצירי התנועה הבודדים המובילים מעיראק לחזית המזרחית של ישראל. לפיכך, אם היעד של בניין צה"ל היה אכן להגן על המדינה (ולא לכבוש שטחים נוספים), ברור שאפשר היה להשיג אותו מול מצרים ועיראק בצורה יעילה וזולה הרבה יותר באמצעות חיל האוויר. האמת היא שמאז תחילת שנות ה-80 אין לכוח הקרקעי העצום שבנתה ישראל כדי לנהל קרבות שריון רחבי היקף – כפי שניהלה ב-1967 וב-1973 – כל יעד אופרטיבי של ממש. החלת מודל השלום עם מצרים גם על סוריה תביא למצב שבו שטחים סוריים נרחבים יפורזו גם הם – מה

שיצמצם עוד יותר את הצורך בצבא יבשה גדול. מסיבות שונות לא השכילו מעצבי מדיניות הביטחון לעכל את המשמעות הגלומות בתהליך העקבי של ירידת האיום הקונוונציונלי הערבי על ישראל. כתוצאה מכך הם השקיעו לאורך שנים רבות הון עתק בבניית כוח קונוונציונלי על חשבון הצרכים האחרים של המשק. בתחילת שנות ה-2000 מתברר באופן החד ביותר מה שהיה ברור למדי כבר 20 שנה לפני כן: הכוח היבשתי של צה"ל, שבמרכזו – לפי מכון יפה ללימודים אסטרטגיים – 4,000 טנקים מתקדמים, הוא מכונה צבאית אדירה חסרת אויבים של ממש. את המצב כיום ניתן להגדיר כפשיטת הרגל של תפיסת בניין הכוח של צה"ל.

המדיניות הגרעינית

ברובד הבסיסי ביותר נתפס המיזם הגרעיני הישראלי במונחים דתיים או מיתיים: "בין מדינת ישראל וחייה גם היום לבין הכיליון, סופה של המדינה, חוצצת מה שקרויה 'הקריה למחקר גרעיני בנגב' או בלשון הרחוב 'דימונה' – כתב העיתונאי איתן הבר ביום שחרורו של מרדכי ואנונו ויומיים לאחר ציון יום השואה⁷ וביטא בכך את הקונסנזוס הרחב ביותר הקיים בישראל בנושא כלשהו. ניתוח מקצועי יותר מצביע על כך שקיימת הסכמה בין המומחים כי מדיניותה הגרעינית של ישראל היא

סיפור הצלחה בשני ממדים מרכזיים: הראשון הוא עצם בניית המיזם הגרעיני בלי שהתממשו הסיכונים שנתפסו בזמנו כגלומים במהלך כזה, דוגמת עימות חריף עם ארצות-הברית ועם ברית-המועצות, סיוע סובייטי לבניית יכולת גרעינית ערבית, שלילת משאבים לבניית היכולת הקונוונציונלית של ישראל או ניסיון צבאי ערבי לפגוע במתקני הגרעין שלה. הממד השני של ההצלחה הוא מדיניות העמימות הגרעינית, המאפשרת לישראל לעשות שימוש ביכולתה הבלתי מוצהרת בתחום לצורכי הרתעה בלי לשלם את המחיר הכרוך בחציה גלויה של הסף הגרעיני. עם זאת, דיון ביקורתי יותר בסוגיה מעמיד בסימן שאלה גם את מידת יעילותו של המרכיב הלטנטי הזה בתפיסת הביטחון הישראלית.

היכולת הגרעינית של ישראל מיועדת למטרה בלעדית אחת: להגן על עצם קיומה של המדינה. בן-גוריון, שהגדיר את הרציונל של האופציה הגרעינית, ראה בה (גם בלי שלמד את תורתו של קנת וולץ) את "המאזן הגדול" – פיצוי על נחיתותה הכמותית של ישראל מול שכנותיה והאמצעי שיבטיח, גם בטווח הארוך, כי ישראל תוכל לשרוד תוך הסתמכות על כוחה שלה מול עולם ערבי עויין. אם אכן מקבלים כי הבטחת שרידותה של ישראל היא היעד ההגיוני היחיד של המיזם הגרעיני, ניתן בהחלט לבקר את ההיגיון הגלום בו כיום. לביקורת כזאת יש כמה נימוקים:

מאז קרמה היכולת הגרעינית של ישראל עור וגידים, בשנות ה-60, הלכה וגדלה – בניגוד גמור לחששותיו של בן-גוריון – העליונות הקונוונציונלית שלה על שכנותיה

הערביות. נקודת הציון הבולטת ביותר היא מלחמת ששת הימים, שהוכיחה באופן נחרץ את כושרו של צה"ל להכריע מאמץ קואליציוני ערבי – בלי להזדקק לסיוע חיצוני.⁸ ואם בחשיבה הישראלית נועדה האופציה הגרעינית לשכנע את הערבים כי המחיר של השמדת ישראל יהיה בלתי נסבל מבחינתם, הרי כיבוש סיני, הגדה המערבית ורמת-הגולן נתן לישראל קלפי מיקוח טובים לא פחות כדי להביא לסיום הסכסוך ולהסרת האיום הקיומי.

ניסיון של יותר מ-40 שנה מראה כי לדימוי של ישראל כמדינה גרעינית היה השפעה קטנה, אם בכלל, על יוזמות צבאיות ערביות נגדה. נאצר זם את משבר מאי-יוני 1967 (שלא נועד על-פי תפיסתו להידרדר למלחמה) בלי להביא בחשבון את היכולת הזאת; ההחלטה המצרית לצאת למלחמה מוגבלת ביעדיה הטריטוריאליים ב-1973 הביאה בחשבון את יחסי הכוחות הקונוונציונליים בלבד⁹; ואף כי מקורות סוריים גורסים כי דמשק הגבילה את יעד המלחמה שלה לכיבוש רמת-הגולן מתוך הכרה שחדירה לתוך ישראל בגבולות הקו הירוק תיתקל בתגובה גרעינית ישראלית¹⁰, ניתן

להטיל ספק בטעונון הזה. מאז 1973 ועד היום היה רק מקרה אחד שבו ההרתעה הגרעינית של ישראל עמדה למבחן: בינואר-פברואר 1991, כאשר עיראק שיגרה 39 טילי "סקאד" לעבר ישראל במהלך מלחמת המפרץ. העיראקים נקטו את הצעד הזה (שנועד להביא להתפוררות הקואליציה נגדם ולא להשמדת ישראל) חרף העובדה שדוברים אמריקנים וישראלים הבהירו ערב המלחמה שמעשה כזה עלול להביא לתגובה ישראלית חריפה, ובמשתמע – לפי מקורות זרים – אף בלתי קונוונציונלית. באיזו מידה נמנעה עיראק משימוש בראשי נפץ בלתי קונוונציונליים בשל החשש מתגובה גרעינית ישראלית – זוהי שאלה שעד היום לא ניתנה עליה תשובה ברורה. מעבר לאקט העיראקי הזה לא ידוע על שום מקרה שבו גורם ערבי כלשהו שאף לנקוט מהלך עויין נגד ישראל ונמנע מכך בשל החשש מתגובה גרעינית. מהניתוח ההיסטורי הקצר הזה נובע כי בדומה לבניין הכוח הקונוונציונלי גם יכולתה הגרעינית של ישראל משמשת זה קרוב ל-40 שנה מענה לאיומים בלתי קיימים.

יתר על כן, כפי שכמה מהמתנגדים למיזם הגרעיני של בן-גוריון חששו, הדימוי הגרעיני של ישראל תרם לעידוד המוטיבציה הערבית והמוסלמית להשיג יכולת דומה. במידת מה הוא גם נתן לגיטימציה למאמץ כזה. הדבר בולט במיוחד במקרה של עיראק, שחתירתה לנשק גרעיני בשנות ה-70 נבעה, לפחות בחלקה, בשל הרצון לשים קץ למונופול הגרעיני האזורי של ישראל. בשנות ה-80, לאחר השמדת הכור העיראקי, המשיכה בגדאד במאמץ גרעיני יעיל עוד יותר. המאמץ הזה לא הבשיל רק בשל חיסול תשתית הגרעין של עיראק במלחמת המפרץ – חיסול שהתאפשר בשל שגיאתו של סדאם חוסיין, שפלש לכוויית לפני שהגיע ליכולת גרעינית. גם המאמץ האיראני מאמצע שנות ה-90 מונע – אף כי לא באופן בלעדי – ממעמדה הגרעיני דה-פקטו של

היכולת הגרעינית של ישראל מיועדת למטרה בלעדית אחת: להגן על עצם קיומה של המדינה

דוד בן-גוריון בתצפית של צה"ל

את שורשי "פרדוקס הביטחון הישראלי" ניתן לאתר באמצע שנות ה־50, בניצחונה של תפיסת האקטיביזם הביטחוני, שמייצגיה המובהקים היו משה דיין ודוד בן-גוריון

ישראל ומתוך רצון לחסל את המונופול הישראלי בתחום הזה. אומנם מאמצייהן של המדינות העוינות להשיג נשק גרעיני לא צלחו עד היום, אולם אם פרויקט הגרעין האיראני או פרויקט דומה לו ישאו פירות, תעמוד ישראל – לראשונה מאז 1948 – בפני איום קיומי. בהעדר פיקוח ציבורי גלוי על מתקניה הגרעיניים של ישראל, מידת בטיחותם אינה ברורה. לפחות גורם אחד בעל נגישות מסוימת לנושא כבר הזהיר כי הזדקנותו של הכור בדימונה מעלה את הסבירות לתאונה בקמ"ג.11 בהתחשב בממדיה של מדינת

ישראל, אירוע כזה יכול לסכן את המדינה הרבה יותר מאשר איומים ערביים קונוונציונליים, שאיתם נועד המיזם הגרעיני להתמודד מלכתחילה.

בחינה רטרוספקטיבית של המיזם הגרעיני הישראלי על-פי תכליתו המרכזית מראה אפוא כי במידה רבה הוא לא היה נחוץ, שבפועל הוא תרם בצורה מוגבלת לכושר ההרתעה הישראלי, וכי הוא עלול, בסופו של דבר, להביא למצב שבו אחת מיריבותיה הקשות של ישראל תשיג יכולת גרעינית או, במקרה של תאונה חמורה, לפגוע אנושות בישראל עצמה. כאן בא לידי ביטוי פרדוקס הגרעין הישראלי: דווקא הפרויקט שנועד להבטיח את יכולתה של ישראל לשרוד לטווח ארוך בסביבה עוינת עלול להיות מאיץ חשוב למצב שבו כושר קיומה יועמד בספק.

כל עוד מתמידה ישראל במדיניות העמימות בלי שתהיה מוכנה לשקול ברצינות את המרת מעמדה הגרעיני הנוכחי במשטר פירוז קפדני של האזור מנשק גרעיני, קיימת סבירות גבוהה כי יימשכו מאמצייהן של מדינות עוינות להשיג את הפצצה. בהנחה שהשגת יכולת כזאת תיצור את האיום המשמעותי ביותר על ביטחון ישראל, נראה כי הגיע הזמן לבחון מחדש גם את מדיניות הגרעין הישראלית.

העדר יוזמה מדינית

פרדוקס הביטחון הישראלי – קרי המצב שבו ישראל נהנית מעליונות צבאית חסרת תקדים על כל יריבותיה ובו בזמן ביטחון אזרחיה נמצא בשפל המדרגה – הוא תוצר של גורמים רבים. אבל נראה כי את שורשיו ניתן לאתר באמצע שנות ה־50, בניצחונה של תפיסת האקטיביזם הביטחוני, שמייצגיה המובהקים היו משה דיין ודוד בן-גוריון, על פני גישת האקטיביזם המדיני, שאותה הוביל שר החוץ דאז, משה שרת.

האקטיביזם הביטחוני שם דגש על בניין הכוח הצבאי וראה בשימוש ניכר בכוח הזה – במטרה להפגין בפני השכנים את מחירו של המשך העימות – אמצעי מרכזי להשגת הסדר יציב. שרת ותומכיו גרסו לעומת זאת כי לישראל אין עוצמה מספקת כדי לאתגר את העולם הערבי לאורך זמן, ולכן עליה למצות כל דרך מדינית כדי למתן את העוינות הערבית כלפיה ובמקביל להשיג את תמיכת המעצמות – בראש ובראשונה ארצות-הברית. כפי שהתיאוריה של דילמת הביטחון יכלה לנבא, ההסתמכות העצמית של ישראל על שימוש בכוח כאמצעי לשימור הסטטוס-קוו במשולב עם אילוצים טריטוריאליים – בראש ובראשונה העדר יכולת לספוג מכה ראשונה, מה שהפך את מכת המנע ואת מלחמת המנע לעקרון יסוד בתפיסת הביטחון שלה – הובילו להסלמה צבאית ביחסיה עם העולם הערבי ולערעור הסטטוס-קוו. הביטויים המרכזיים לכך בשנות ה־50 היו מרוץ חימוש מואץ, הפיכת ברית-המועצות – החל מספטמבר 1955 – לספקית הנשק העיקרית של מדינות העימות ותהליך הסלמה בגבולות שהוביל למלחמת סיני-סואץ בסתיו 1956. הניצחון הצבאי הישראלי באותה המלחמה חיזק עוד יותר את האמונה כי הכוח הוא התרופה לבעיותיה הביטחוניות של ישראל ואת אמונתו של בן-גוריון כי ישראל יכולה לסמוך רק על כוחה שלה. על הרקע הזה התקבלה ההחלטה לקדם במהירות את המיזם הגרעיני.

מרכזיותו של הכוח בתפיסת הביטחון הישראלית צברה תנופה נוספת אחרי מלחמת ששת הימים, שתוצאותיה הציגו בצורה משכנעת את עליונותה הצבאית של ישראל על הערבים. אי-נכונותה של ישראל למתן את הקונפליקט במחיר של החזרת שטחים בשש השנים שלאחר מכן שיקפה גם את הזלזול הגובר בדיפלומטיה כתורמת לביטחון וגם את

האמונה כי די בעלינונות צבאית כדי להרתיע את הערבים מכל ניסיון לשנות באופן חד-צדדי את הסטטוס-קו או כדי להביסם אם ההרתעה תיכשל.

מלחמת יום הכיפורים זיעזעה יותר מכל אירוע אחר את תפיסת הכוח הישראלית. המסקנה המרכזית שהוסקה מהמצוקה הצבאית הייתה, כפי שכבר תואר, כי ישראל חייבת להיות חזקה עוד יותר כדי למנוע את הישנותם של מצבי סיכון דומים – מה שהוביל להתעצמות צבאית חסרת תקדים. עם זאת המלחמה גם הבהירה לישראלים את מגבלות הכוח, את הסיכון הכרוך בהשתתות הביטחון אך ורק על עוצמה צבאית ואת הצורך לפנות גם למסלול המדיני כאמצעי להרחבת שולי הביטחון. כל אלה באו לידי ביטוי בנכונות להחזיר למצרים את כל חצי האי סיני בתמורה להסכם שלום – נכונות שעליה נרמז למצרים עוד לפני ביקור סאדאת.

אולם שנות ה-80 ותחילת שנות ה-90 ראו חזרה ישראלית להסתמכות בלעדית על הכוח. מלחמת לבנון – בוודאי שבגרסת "אורנים גדול" – הייתה הניסיון המובהק ביותר לחסל באמצעים אלימים את הבעיה הפלסטינית, להחליש את סוריה ולשקם את מעמדה האסטרטגי של

ישראל באזור. מפעל ההתנחלויות בגדה המערבית ובעזה נועד ליצור עובדות בשטח ולהפוך את החזרת השטחים הכבושים במסגרת מהלך מדיני, שיביא לסיום הסכסוך עם הפלסטינים, לאקט בלתי אפשרי. האינתיפאדה הראשונה, ששבה והמחישה את מגבלות הכוח

הקונוונציונלי – הפעם בהתמודדות עם התקוממות עממית – והתפתחויות שונות בזירה האזורית והביין-לאומית הכשירו את הקרקע לפנייה נוספת לדרך המשא-ומתן ולתהליך אוסלו. פרוץ האינתיפאדה השנייה וקריסת תהליך אוסלו יצרו קונסנזוס חברתי ופוליטי חסר תקדים שבמרכזו הטיעון כי הצד הפלסטיני הוא האשם היחיד בהכשלת התהליך המדיני ובהסלמת האלימות, ולכן אין ברירה אלא לשכנע אותו ("לצרום בתודעתו") כי באלימות לא ישיג כל הישג.

הדרך שבה התמודדה ישראל תחת הנהגתו של שרון עם מלחמת הטרור הפלסטינית יצרה את הביטוי המזוקק ביותר בהיסטוריה הישראלית לגישת האקטיביזם הביטחוני. לכך היו שני ביטויים עיקריים:

אף שהדרג האזרחי והדרג הצבאי שילמו מס שפתיים לצורך להתמודד עם האתגר הפלסטיני גם באמצעים מדיניים, בפועל הם הכשילו או החניקו כל יוזמה דיפלומטית שנועדה למתן את הסכסוך. בהקשר הזה בלטו במיוחד הפסילה הטוטלית של יאסר ערפאת כבן שיח, אף שהפלסטינים ראו בו את נציגם, וחוסר הנכונות לבוא לקראת גורמים פלסטיניים קבילים יותר, דוגמת יורשו של ערפאת, אבו מאזן. ביטוי ברור לא פחות לסירוב הגורף לעשות שימוש באופציה המדינית הוא העובדה שגם כאשר החליטה הממשלה על הוויתורים הגדולים ביותר שישראל ביצעה אי פעם לפלסטינים – תוכנית ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון – נעשה הדבר באורח חד-צדדי ולא במסגרת משא-ומתן עימם. יתר על כן, את ההתנתקות מציגה הממשלה

כנובעת מצרכים אסטרטגיים בלבד.

הביטוי השני נוגע לתפיסת השימוש בכוח. הפנייה לשימוש בכוח כדי למנוע מעשי טרור היא ברורה וטבעית. אבל במקרה הזה נראה כי מקבלי ההחלטות תפסו את העימות עם הפלסטינים כ"מלחמת חורמה" ואת השימוש בכוח כתרופה לכול. ביטוי לכך ניתן בהערכת ראש-הממשלה שרון בראיון עיתונאי זמן קצר לאחר שניצח בבחירות ב-2001 ש"הטרור ייבלם בתוך מספר שבועות". הדרך לחיסול הטרור עברה – על-פי תפיסתו – בנטרול אישי באמצעות "חליפת טיפול" של כל אחד מהפלסטינים האחראים לביצוע הטרור.¹² האמונה כי ב"מקלות" בלבד ניתן להביס התקוממות עממית באה לידי ביטוי ברור גם בדברי הרמטכ"ל יעלון, שקבע כי מטרתו של צה"ל היא "לצרום בתודעה" הפלסטינית את חוסר התוחלת בפנייה לדרך האלימות. ומכיוון שהכוח הפך לאמצעי הבלעדי להכרעת הסכסוך, הפכו מכשירי הכוח – בראש ובראשונה שימור דימויה המאיים של ישראל – מאמצעי למטרה. כך, אף שתפקיד הכוח הוא להקנות ביטחון, בהרבה מקרים נעשה בו שימוש (למשל בפעולות חיסול או בכניסות לשטחים פלסטיניים) גם כאשר היה ברור שהדבר

יגרור תגובה טרוריסטית ובפועל יפגע בביטחון. הנימוק לשימוש כזה בכוח היה הצורך לשמר את דימוי ההרתעה הישראלי – כאילו הדימוי הוא המטרה ולא אמצעי בלבד.

הפנייה הבלעדית ל"אקטיביזם ביטחוני" הוליכה את ישראל עד אביב 2004 לכ-1,000 הרוגים – רובם אזרחים

– לתחושה חריפה של חוסר ביטחון ולמשבר כלכלי וחברתי עמוק. זהו מחיר שישראל לא שילמה מעודה במהלך עימות נמוך עצימות. ודאי שהוא לא הביא לה את ההישגים שהיא ציפתה להשיג. גם אם חל כרסום משמעותי במוטיווציה הפלסטינית (ובוודאי שביכולת) לבצע מעשי טרור, סביר להניח כי כל עוד לא יושג הסדר (שסביר להניח כי יתבסס על הנוסחאות האמריקניות המקובלות, דוגמת יוזמת קלינטון או מפת הדרכים) תישאר בעינה המוטיווציה הפלסטינית למרות מחירה הפוטנציאלי. נראה אפוא שגם ההסתמכות הבלעדית על שימוש בכוח כדי לפתור בעיות ביטחון היא אסטרטגיה שפשטה את הרגל.

המשך הדומיננטיות של האקטיביזם הביטחוני בתפיסת הביטחון שלה עלול לפגוע עוד יותר בכושרה של ישראל להתמודד עם איומים חיצוניים

סיכום

57 שנים לאחר שקמה ולאחר שהשקיעה לאורך כל התקופה הזאת את מיטב משאביה בהבטחת ביטחונה מוצאת את עצמה ישראל במבוי ביטחוני סתום. מחד, בזכות השקעותיה היא המעצמה הצבאית החזקה באזור, ואין שום גורם עוין היכול לאיים על קיומה. מאידך, היא אינה יכולה לתרגם את עליונותה הצבאית לביטחון והיא מתקשה להתמודד עם אתגרים הכרוכים בעימותים נמוכי עצימות ועם האיום הגרעיני ההולך ונוצר באיראן.

המבוי הסתום הזה הוא במידה רבה תוצר של תפיסת ביטחון הרואה זה כ-50 שנה את הכוח הצבאי כמענה כמעט בלעדי לאיומים. מכאן האמונה כי עליונות צבאית יוצרת הרתעה אפקטיבית, אף שזו כשלה דווקא כאשר ישראל

הייתה בשיא עליונותה הצבאית, וכי הכרעה צריכה להיות היעד בעימות כולל, אף שהיעד הזה אינו בר השגה בתנאי הסביבה האסטרטגית של ישראל. תפיסת הביטחון הזאת גם מסבירה מדוע מתקשים מעצבי המדיניות לפעול לשינוי מבנה צה"ל, אף שבמתכונתו הנוכחית הוא יקר מדי ומתקשה להשיג את התוצאות הנדרשות בעימות מוגבל מול יריב הפועל בשיטות של גרילה או של טרור, ואף שזה שנים רבות אין באזור שום יריב המסוגל להציב לו אתגר קונוונציונלי. קיפאון מחשבתי דומה קיים גם בחשיבה הישראלית בתחום הגרעיני – קיפאון העלול להביא לכך שבסופו של דבר תמצא את עצמה ישראל תחת האיום היחיד המסוגל להביא להכחדתה.

התאבנות תפיסת הביטחון הישראלית היא תופעה מוזרה עוד יותר לאור הניסיון שנצבר ב־30 השנים האחרונות: אי־הצלחה ובמקרים מסוימים כישלון בהפעלת הכוח – במלחמת יום הכיפורים, במלחמת לבנון, באינתיפאדה הראשונה, בעימות עם החיזבאללה בדרום לבנון ובאינתיפאדה השנייה – מול הצלחה בתהליכים מדיניים שהולידו הסכמים עם מדינות ערביות, דוגמת הסכם השלום עם מצרים ועם ירדן או הסכם ההפרדה עם סוריה ב־1974. האופטימיזם של גורמים ביטחוניים בנוגע ליכולתה של ישראל להשיג נכסים מדיניים באמצעות שימוש בכוח (למשל, לפני מלחמת יום הכיפורים, בתחילת המלחמה בלבנון או במהלך שתי האינתיפאדות) לעומת חשדנותם הפסימיסטית בדבר ערכם של הסכמים מדיניים כאמצעי להשיג ביטחון לאורך זמן הם הביטוי המובהק ביותר להטיה הקיימת בחשיבה הישראלית לטובת השימוש בכוח. כך, לדוגמה, חודשיים וחצי לפני פרוץ מלחמת יום הכיפורים הצהיר אלוף פיקוד הדרום הפורש, אריאל שרון, כי אם המצרים ייזמו מלחמה, התוצאה תהיה "חורבן נורא של מצרים".¹³ מנחם בגין הבטיח בפרוץ מבצע "שלום הגליל" כי בעקבותיו "הארץ תשקוט ל־40 שנה", ובשתי האינתיפאדות הסיסמה הפופולרית ביותר הייתה "תנו לצה"ל לנצח". לעומת זאת בדיון מטכ"ל על הסכם הביניים עם הסורים ב־1974 העריך דין כי הוא לא יחזיק מעמד יותר משנה, ואריאל שרון הגדיר את הוויתור על מצרי הגידי והמיתלה בסיני במסגרת הסכם הביניים עם המצרים "שואה לעם ישראל".¹⁴ המציאות הוכיחה בדיוק את ההפך: השימוש בכוח עלה הרבה ולא השיג את יעדי המדיניים, בעוד שלהסכמים ה"מפוקפקים" יש כוח חיות עז, הם נשמרו היטב ותרמו משמעותית – תמורת עלויות נמוכות להפליא – לביטחון ישראל ולביטחון הישראלים.

יהיו אשר יהיו הסיבות להתאבנות הזאת – דבר אחד ברור: המשך הדומיננטיות של האקטיביזם הביטחוני בתפיסת הביטחון שלה עלול לפגוע עוד יותר בכושרה של ישראל להתמודד עם איומים חיצוניים. רק שינוי כולל בתפיסת הביטחון יאפשר לישראל לצמצם את תנאי אי־הוודאות בסכסוך ולעשותו יותר בר שליטה. שינוי כזה יכול לכלול את המרכיבים הבאים:

- הפיכת הסטטוס־קו, במיוחד מול הפלסטינים והסורים לקביל יותר מבחינתם כאמצעי להסיר מהנטל המוטל כיום על כושר ההרתעה הישראלי.

- המרת העיקרון של העברת המלחמה לשטח האויב באמצעות מתקפה קרקעית באסטרטגיה של בלימת כוחות היבשה התוקפים בשטחם שלהם על־ידי ניצול העליונות הישראלית בטכנולוגיות צבאיות מתקדמות. לצורך זה על ישראל להקפיד על פירוזם של שטחים נרחבים סביב גבולותיה – שטחים שבמצב מלחמה ישמשו כשטחי הריגה.

- ויתור על האידיאל האנכרוניסטי הנקרא "צבא העם", צמצום דרסטי של כוח היבשה של צה"ל עד כדי חיסול רוב צבא המילואים ומעבר למסגרות של שירות חובה וקבע. השינוי הזה יאפשר למצות כוח אדם בעל מיומנויות טכנולוגיות גבוהות לשם תפעול יעיל של מערכות הנשק המתקדמות. זאת כדי להרתיע – ובמידת הצורך להשמיד – את הצבא התוקפן תוך מזעור האבדות הישראליות.

- הבעת נכונות לוותר על היכולת הגרעינית של ישראל במטרה למנוע השגת יכולת דומה על־ידי יריב אזורי עוין. זאת במסגרת הסדר כולל בו ישולב פירוז אפקטיבי של האזור מנשק גרעיני. את יכולתה העצמאית של ישראל בתחום הגרעיני יחליפו ערביות גרעיניות אמריקניות.

- הבנה אמיתית, ולא כמס שפתיים, שביטחונה של ישראל אינו יכול להישען רק על עליונות צבאית, אלא חייב להישען גם על צמצום ממדי האיבה הערביים וחששן של מדינות האזור מפני עליונותה הצבאית של ישראל.

הערות

1. ראו למשל: עמנואל ולד, **קללת הכלים השבורים**, תל־אביב, שוקן, 1987; עפר שלח, **המגש והכסף: מדוע דרושה מהפכה בצה"ל**, אור־יהודה, כינרת זמורה ביתן, **The Sword**; 2003; Martin van Creveld, **History of the Israeli Defense and the Olive: A Critical Force**, New York, Public Affairs, 1998
2. לדיון מפורט בהכרעה הצבאית בחמש מלחמות (1948, 1956, 1967, 1973, 1982) ראו: אבי קובר, **הכרעה: הכרעה צבאית במלחמות ישראל־ערב 1948–1982**, תל־אביב, מערכות, 1995
3. שלח, שם, עמ' 17–19
4. אבנר יניב, **פוליטיקה ואסטרטגיה בישראל**, תל־אביב, ספריית הפועלים, 1994, עמ' 287–288
5. Ephraim Kam and Yiftah Shapir, **The Middle East Strategic Balance 2002-2003**, Tel Aviv, Jaffee Center for Strategic Studies at Tel Aviv University, 2003, pp. 13-18, <http://www.tau.ac.il/jcss/balance/Israel.pdf>
6. שם, עמ' 3
7. **ידיעות אחרונות**, 21 באפריל 2004
8. אבנר כהן, **ישראל והפצצה**, תל־אביב, שוקן, 1999
9. סעד א־דין א־שאדלי, **חציית התעלה**, תל־אביב, מערכות, 1987, עמ' 19–26; Mohamed Abdel Ghany El Gamasy, **The October War: Memoirs of Field Marshal El-Gamasy of Egypt**, Cairo, The American University Press of Cairo, 1993, pp. 134-135
10. כך טען פקיד סורי שהשתתף בסימפוזיון על מלחמת 1973 בארה"ב. ראו דבריו אצל: Richard B. Parker (ed.), **The October War – A Retrospective**, Gainesville, University of Florida Press, 2001, pp. 102-103, 119
11. פרופסור עוזי אבן, שעבד בזמנו בקמ"ג, בראיון ל־BBC על היכולת הגרעינית הישראלית. הראיון שודר ב־16 במארס 2003
12. **ידיעות אחרונות**, 30 במארס 2001
13. **מעריב**, 20 ביולי 1973
14. מוטה גור, **ראש המטה הכללי**, תל־אביב, מערכות, 1998, עמ' 60, 85

למה צריך את המושג "שילוביות"?

בניגוד לגישה האמריקנית המקובלת של שילוביות מציע המאמר הזה גישה חדשה הרואה בשילוביות מפגש תפיסתי לפיתוח ידע. השילוביות משקפת רמה חדשה של מצוינות ארגונית צבאית. לא עוד רק מצוינות של יעילות, ואף לא עוד רק מצוינות של אפקטיביות

ד"ר צבי לניר

כאילו הוא נמצא באירוע עצמו. כוחות הקרקע יכולים לדבר ישירות עם הטייסים ולמסור להם את מיקומם המדויק הודות למכשיר ה-GPS וכן הם יכולים לדווח לטייסים את הקואורדינטות של עמדות האויב לאחר שמדדו את הטווח אליהן באמצעות מד טווח לייזר. זאת במקום התהליך שהיה נהוג בעבר, ושבו היו צריכים להעביר את דרישת האש (Call for Fire) דרך כמה רמות פיקוד בצבא היבשה ומשם דרך כמה רמות פיקוד בחיל האוויר – עד שהבקשה הייתה מגיעה בסופו של דבר לטייס עצמו.

הטכנולוגיה היא שמאפשרת את השילוביות החדשה, וזו מאפשרת להגביר את היעילות התפעולית בצורה שלא התאפשרה בעבר. הצבאות תמיד שאפו להשיג שילוביות רשתית כזאת והם התקדמו בהדרגה לקראתה. ההתקדמות הזאת הייתה תחילה בתוך הזרועות עצמן, וכיום היא גם בין-זרועית. ניתן לקבוע שמדובר במהפכה, אך ניתן גם לראות בכך המשך של שאיפה נוסנה שמגיעה עתה להבשלה, ואין השלב הנוכחי בה אלא עוד עליית מדרגה במגמה שהיא ארוכת שנים.

השילוביות כמושג אופרטיבי

המילון האמריקני למונחים צבאיים מגדיר את השילוביות כ"פריסה של כוחות משתי זרועות לפחות לפעולה מתואמת להשגת מטרת משותפת"². המושג מבצע משולב (Joint Operation) משמעותו שלמפקד העליון של המערכה ניתנת הסמכות לשלוט על כל הכוחות מכל זרועות הצבא המוכפפים לו ולתמהל אותם (ליצור Inter-Operability) על מנת להשיג ביעילות המרבית את האפקטים המערכתיים.

השילוביות בהקשר הזה נתפסת כגמישות פיקודית המוקנית למפקד המערכה כדי שיוכל להשיג אפקטיביות מרבית בפעולתו באמצעות היכולת ליצור את הצירוף הבינ-זרועי המתאים ביותר של הכוחות בהתאם לנסיבות המערכתיות.

המושג "שילוביות" פרץ למרכז התודעה הצה"לית בהקשר של הדיונים על תפיסת ההפעלה החדשה שמגבש הצבא, ושבו ניכרת השפעה עמוקה של התפיסה האמריקנית. המאמר הזה בא לבחון בחינה ביקורתית את משמעויותיו של המושג הזה ואת התאמתו להקשר הישראלי. הנחת המוצא של הגישה שאני מייצג היא שיש הצדקה להחזיר שימוש במושג חדש, רק אם המושג הזה נותן תוספת ערך שלא ניתן היה להשיגה ללא המושג החדש: תפיסה חדשה שתיצור מציאות חדשה או שתאפשר להסביר את הדברים בצורה חדשה. השאלה היא האם בהקשר הישראלי עומד המושג שילוביות במבחן הזה, או שהוא עוד מילה אופנתית מיובאת חדשה לתיאור בעיות ותהליכים קיימים?

שילוביות היא מושג שבא לבטא את יכולת הקישור החדשות שמאפשרות טכנולוגיות המידע

המושג "שילוביות" פרץ למרכז התודעה הצה"לית בהקשר של הדיונים על תפיסת ההפעלה החדשה שמגבש הצבא, ושבו ניכרת השפעה עמוקה של התפיסה האמריקנית. המאמר הזה בא לבחון בחינה ביקורתית את משמעויותיו של המושג הזה ואת התאמתו להקשר הישראלי. הנחת המוצא של הגישה שאני מייצג היא שיש הצדקה להחזיר שימוש במושג חדש, רק אם המושג הזה נותן תוספת ערך שלא ניתן היה להשיגה ללא המושג החדש: תפיסה חדשה שתיצור מציאות חדשה או שתאפשר להסביר את הדברים בצורה חדשה. השאלה היא האם בהקשר הישראלי עומד המושג שילוביות במבחן הזה, או שהוא עוד מילה אופנתית מיובאת חדשה לתיאור בעיות ותהליכים קיימים?

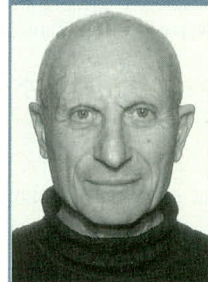
התפיסה האמריקנית של מושג השילוביות

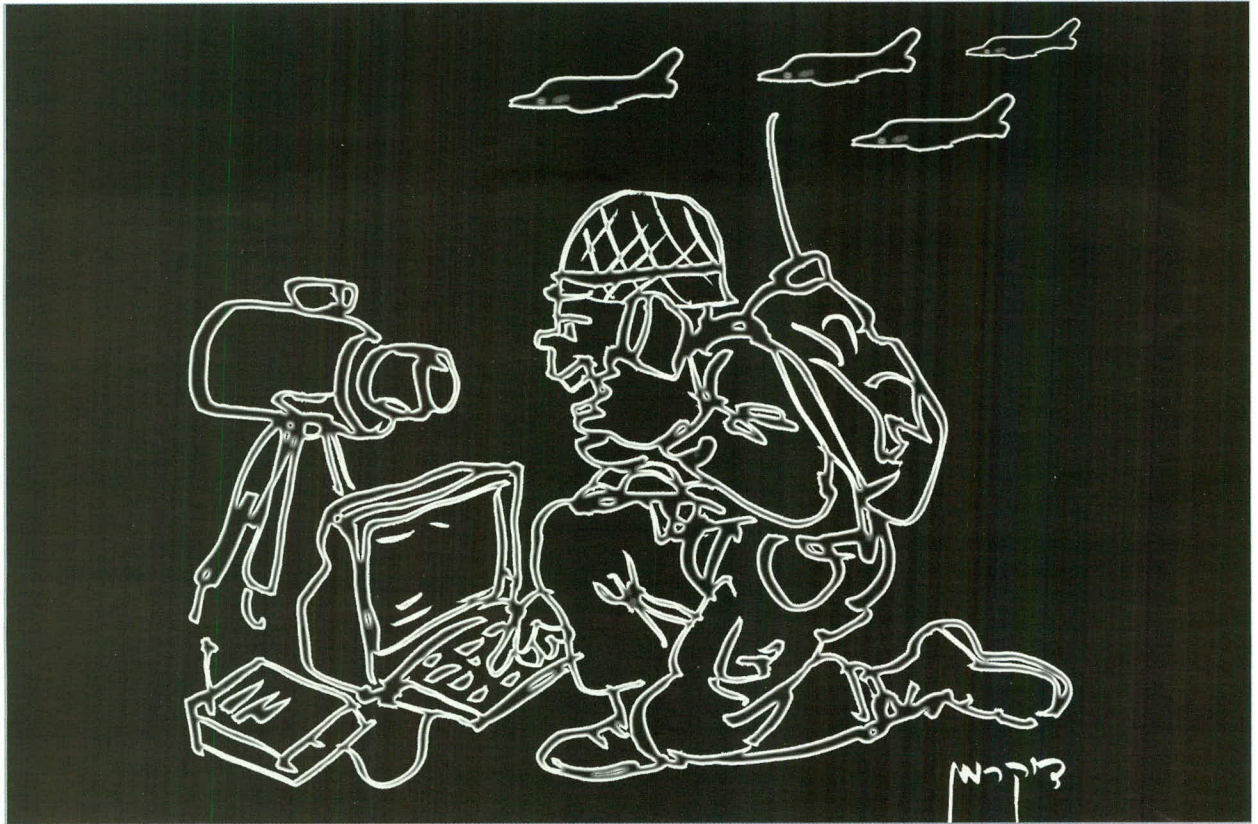
בחינת השימושים שעושים האמריקנים במושג שילוביות (Jointness)¹ מעלה שלמילה הזאת יש ארבעה מובנים:

שילוביות כרשתיות טכנולוגית

שילוביות היא מושג שבא לבטא את יכולת הקישור החדשות שמאפשרות טכנולוגיות המידע. ההתקדמות המרשימה בטכנולוגיות האלה מאפשרת כבר כיום – ותאפשר ביתר שאת בשנים הקרובות – לקשר, לייצג ולנתח מידע ולהעבירו בין מרכזי שליטה רחוקים מעבר לים וביניהם ובין הכוחות בשטח ברשת תקשורת ומידע משולבת אחת שבה כולם יכולים להיות מקושרים עם כולם. המפקד במפקדה המרוחקת אלפי קילומטרים מההתרחשות הטקטית יכול לצפות בוידאו בהתרחשות

מנהל מכון פרקסיס

השילוביות כתכלית בבניין הכוח

השילוביות משמשת גם לציון השינויים המתבצעים בבניין הכוח הצבאי האמריקני על מנת להתאימו לעידן המלחמות החדשות, שהוא שונה לגמרי מתקופת המלחמות הגדולות והמלחמה הקרה. בעבר נתפסה המלחמה כהפעלת כוחות גדולים בעלי עוצמות הרס עצומות על פני שטחים נרחבים נגד כוחות סימטריים (הפועלים עקרונית באותה לוגיקה). היתירות (Redundancy), בעיקר בעוצמת האש של הכוחות, נתפסה כעיקרון הרתעתי חשוב כדי למנוע התקפת פתע של המעצמה היריבה. לעומת זאת, בעולם המלחמה החדש אין אויב מזוהה אחד, ואין צורת מלחמה מזוהה אחת, ולכן תידרש בו התערבותם והפעלתם – בצורה עצמאית ושילובית ככל הניתן – של כוחות קטנים יותר, זריזים יותר ורב תכליתיים יותר, שיוכלו להישלח במהירות לכל מקום בעולם. בעולם החדש לא היתירות היא שתכריע אלא הגמישות והזריזות (Agility).

המעבר מתקופת המלחמה הקרה והמלחמות הגדולות, שבהן היה אויב מזוהה, וצורת המלחמה הייתה מזוהה, לעולם המלחמה החדש, שבו לא ניתן להניח אויב מזוהה אחד וצורת מלחמה מזוהה אחת, שינה את התפיסה העקרונית של בניין הכוח – מבעיה של אופטימיזציה מול תסריטי ייחוס, המגדירים מראש את האיומים ואת המענים, לתפיסה של בניין כוח, המאפשרת יצירת צירופים שונים של כוחות על מנת לתת תשובה אופטימלית למגוון רחב של תרחישים שאינם ידועים בעת בניין הכוח.

הביטוי המעשי המיידי של השינויים האלה היה הגדלת מספר החטיבות הלוחמות בצבא האמריקני מ-33 ל-48 בלי

להגדיל את מספר הדיוויזיות מעבר למספרן הנוכחי כיום (10) ובלי להוסיף לצבא מספר משמעותי של חיילים. מדובר אפוא בהפיכת החטיבות לקלות יותר. החטיבות האלה מכונות Units of Action והן כוללות את כל המרכיבים המאפשרים להן להפוך ל"חבילות" כוח עצמאיות הפועלות במגוון של צירופים מערכתיים בהתאם להקשר. החטיבות האלה הופכות כל דיוויזיה לכוח משימה עצמאי, שיכול להישלח לביצוע משימות מגוונות ומשתנות מעבר לים.³

השילוביות כייעוד של המטות המשולבים

המושג שילוביות נועד לתת מענה ארגוני למבנה ולמסורת של הכוחות המזוינים האמריקניים, המורכבים מארבע זרועות: חיל האוויר, צבא היבשה, הצי והמרינס. ראש המטות המשולבים הוא רק מתאם בין הזרועות, אך לא מפקד עליהן. לארבע הזרועות יש מסורת ארוכה של התנהלות נפרדת – תפיסתית, תקציבית ותפעולית.

השילוביות בהקשר הזה היא מושג הבא להסדיר מחדש את מבנה העל של המטות המשולבים. המטרה היא לצמצם את הסקטוריאליזם הזרועתי, שנשענה על הצדקת הצורך ביתירות ביכולות של הזרועות – גישה שנתפסה כחיונית בעידן המלחמה הקרה, אך אינה נראית עוד מוצדקת בעולם המלחמות החדשות ובעיקר נוכח הדרישה הגוברת להתייעלותו של הצבא. השילוביות במובן הזה מכוננת בעיקרה למניעת כפילויות דוגמת זו שלחיל האוויר יש מטוס משלו, הצי מפתח מטוס לצרכיו, וכך עושה גם צבא היבשה, שמפתח מטוס משלו לסיוע לכוחות הקרקע. מההיבט הזה נתפסת השילוביות גם כדרך שתביא לחיסכון כספי משמעותי

בכך כל חדש, ולתיאור הפונקציה הזאת כבר יש מושגים מקובלים, דוגמת צוות כוחות, המייצגים אותה לא רע. צה"ל הוכיח יכולות של שיתופיות בין-זרועית ושל סגירת מעגלים טקטיים ואופרטיביים בין חיל האוויר, אמ"ן, השב"כ והאוגדה המרחבית להשמדת מטרות נקודתיות – הסיכול הממוקד – ללא קשר עם יבוא המושג שילוביות. המושג שצה"ל משתמש בו לתהליכים האלה הוא סגירת מעגלים, והוא משרת היטב את הצורך הזה.

שילוביות כמושג של בניין הכוח

להבדיל מהאמריקנים, שאצלם הבעיה היא הצורך להקנות גמישות בהפעלת צירופים שונים של הכוח המוטל לזירות שונות ורחוקות, צה"ל פיתח את הגמישות שלו באמצעות הסבת יחידות קיימות או בנייה מהירה של יחידות חדשות וקטנות המתמחות בצרכים השונים והמשתנים של העימות המוגבל. היחידות המוסבות או החדשות נוטשות התמחויות ומבנים המבוססים על ההבחנות הישנות שחדלו להיות רלוונטיות, ואשר קיימות עדיין רק ברמת החטיבות (דוגמת חי"ר, צנחנים, שריון), ורוכשות במהירות מיומנויות חדשות המתאימות למציאות החדשה. האם הגישה הזאת אינה יותר רלוונטית למציאות הישראלית מהגישה האמריקנית של השילוביות בבניין הכוח?

השילוביות כמושג מטכ"לי

האם אנחנו צריכים לחקות את הצבא האמריקני, שבשל סדרי הגודל שלו, מרחבי הפריסה שלו והמסורת הנפרדת של הזרועות שלו הגיע למסקנה שיש הצדקה להקים רמה מעל לזרועות, שמייצגת את האחדות התפיסתית? האם במציאות של צה"ל יש הצדקה להקים עוד רמה מעל כל הרמות הקיימות – רמה של מטות משולבים?

גם יש להטיל ספק בהערכה שהקמת רמה כזאת תביא לחיסכון. סביר יותר להניח שהיא תגדיל את ההוצאות במקום להקטין אותן, שכן הבזבוז הנובע מהיתרות הבין-זרועית מעולם לא היה בצה"ל בעיה קרדינלית כמו בצבא ארה"ב. את היתירות הבין-זרועית הקיימת בצה"ל ניתן לצמצם בדרכים זולות יותר.

אז לשם מה צריך את המושג שילוביות?

כאמור, יש הצדקה להחדיר את השימוש במושג חדש, רק אם הוא נותן תוספת ערך תפיסתית שלא ניתן להשיגה ללא המושג החדש. נוכח הביקורת על יבוא המושג שילוביות במשמעותו האמריקנית יש מקום לשאול אם יש לכך הצדקה, ומהי אותה תוספת ערך. האם המושג שילוביות אינו הרבה יותר מאשר עוד מילה אופנתית חדשה שיובאה לתיאור בעיות מזהות ותהליכים קיימים? אם אלה הם פני הדברים, אז לשם מה צריך את המושג שילוביות?

בתקציבי הביטחון – חיסכון שנדרש נוכח הלחצים ההולכים וגדלים לקצץ בתקציבי הכוחות המזוינים. השילוביות ברמת המטות המאוחדים נועדה גם להתאים את הפנטגון לאותה גמישות בין-זרועית שכבר הולכת ומושגת ברמה הטקטית והאופרטיבית. שר ההגנה רמספלד אינו מניח בעניין הזה לפנטגון (המקביל למטכ"ל אצלנו) וחוזר כל הזמן על המנטרה שלו: "אנחנו (בפנטגון) צריכים להיות זריזים, גמישים וסתגלנים כמו הכוחות שאנחנו שולחים למערכה".

הוויכוח בצה"ל על השילוביות

בצה"ל מוגדרת השילוביות באופן הבא:

כינוי ללחימה שמבוצעת על-ידי כוח אשר הורכב מיסודות מוצקים או מסופחים משני מערכים זרועיים או יותר והפועלים תחת פיקודו של מפקד אחד. יכולת ההכרעה המהירה תושג מההדדיות הפעולה, שעניינה מיזוג והיתוך היכולות הזרועיות בדומיננטיות משתנה תוך מימוש הפעולה הרב ממדית וביצוע סימולטני של המערכה בעומק ובחזית במקביל.⁵

זוהי הגדרה שאינה שונה בתפיסתה מההגדרה האמריקנית, אף שהיא מנסוּחַת בצורה מסורבלת יותר. יבוא המושג שילוביות לצה"ל עורר ויכוח בנוגע להתאמתו ולנחיצותו במציאות הישראלית. בהמשך המאמר מובאים עיקרי הטיעונים המערערים על הצורך לייבא ולהעתיק את המושג שילוביות, על כל ארבעת המובנים/הממדים של המושג הזה, ומוצגת משמעות אחרת עבורו.⁶

השילוביות כרשתיות טכנולוגיות

צה"ל מצוי כבר בעיצומן של השקעות גדולות שנועדו להפוך אותו לצבא דיגיטלי באמצעות רישות כל רמות הפיקוד (רשתיות אנכית) וכל הזרועות והפיקודים (רשתיות אופקית) ברשת אחת. הוא עובר את התהליך הזה בלי שהוא נזקק למושג החדש – שילוביות. במידה רבה ניתן להבין ולתאר את

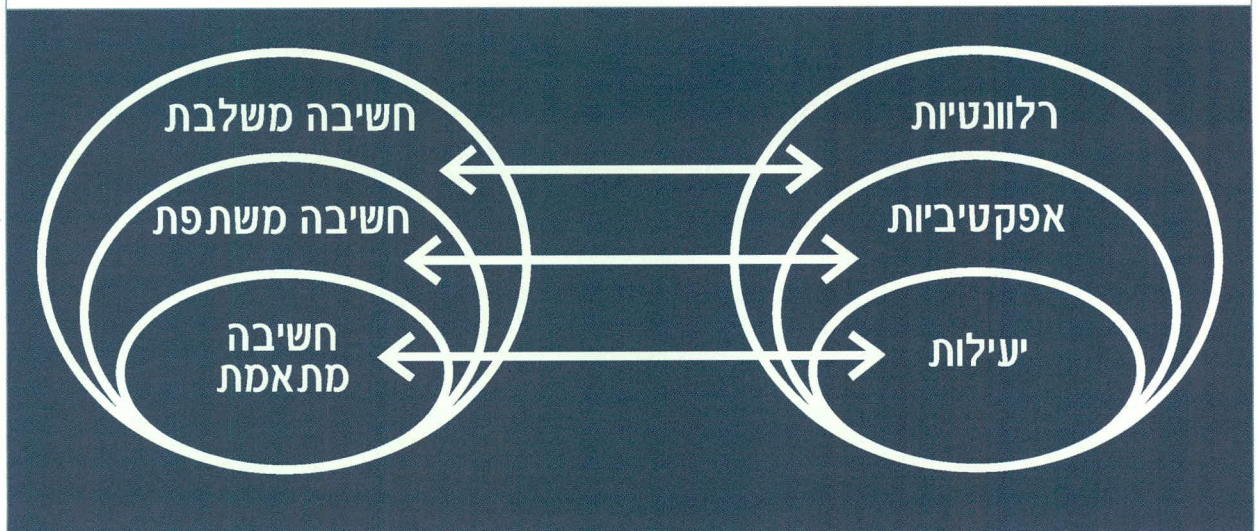
התהליך הזה באמצעות המושג קישוריות ולטעון כי מה שאגף התקשור"ב מבצע הוא לקשר את כולם עם כולם.

השילוביות כמושג אופרטיבי

השילוביות כמושג אופרטיבי נוצרה ומתאימה לאימפריה שצריכה ליצור כוחות משלוח משולבים לביצוע מבצעים משולבים מעבר לים. ישראל אינה אימפריה, והיא לא צריכה להעניק למפקד ברמה האופרטיבית (האופרטור) את הסמכויות ואת המעמד של מי שאמור לפקד על כוחות משלוח משולבים לביצוע מבצעים משולבים מעבר לים.

אם הכוונה היא לשילוביות במשמעות צנועה יותר של "הפעלת יתרונו היחסי של גורם מסוים לטובת גורם אחר כאילו היה חלק ממנו – אד-הוק או מתוכנן"⁷ – הרי שאין

שלוש הרמות של המציאות הצבאית וצורת החשיבה המערכתית התואמת אותן

כמה גופים על מנת להשיג את היעילות המערכתית. בדוגמה שלנו מדובר בחלוקה מתאמת של מטרות בין תותחנים הטנקים כדי למנוע מצב שבו כמה תותחנים יירו על אותה המטרה, בעוד שייוותרו מטרות שכלל לא יועסקו.

חשיבה מערכתית מתאמת מתקיימת בצבאות בכל הרמות. מדובר, למשל, בתיאום בין כוח מרתק לכוח הולם, בתיאום של זמן, של מקום, של עוצמה וכו'. כל פעולה צבאית – גם טקטית – חייבת להיות פעולה מערכתית מתואמת. ככל שמדובר במערכות גדולות יותר עם מספר רב יותר של גורמים, כך קשה יותר לבצע את התיאום בצורה אינטואיטיבית, ויש להיעזר בשיטות שונות כדי לבצע תהליכים של חשיבה מערכתית מתאמת.

החשיבה המערכתית המתאמת דורשת מהמשתתפים זיקה נמוכה למישור התודעה המערכתית המשותפת ורמה נמוכה של הבנה מערכתית. לצורכי תיאום צריך רק להכיר את עקרונות התיאום.

חשיבה מערכתית משתפת

ההנחה שהמציאות המערכתית מושגת באמצעות יעילות קשורה להנחות נוספות הנוגעות לחיבורן של היציבות, של השליטה, של הבקרה הליניארית ושל החלוקה הברורה והקבועה של סמכויות ושל אחריות בין גורמים שפונקציית הפעולה שלהם היא קבועה וידועה, שיש להפעילם מול אויב מוגדר מראש, ידוע וקבוע לאורך זמן. ולעומתה החשיבה המערכתית המשתפת קשורה בהתפתחות ההכרה של מערכת יש מאפיינים ייחודיים. לקראת כל מערכה יש לזהות תחילה את ההיגיון של המערכת היריבה ואת נקודות הכובד שלה ולפעול נגדם באמצעות שילוב אופטימלי וסימולטני של הכוחות. האפקטיביות המערכתית מושגת באמצעות היכולת ליצור את הצירוף המערכתי המתאים להקשר ולהפעילו בצורה סימולטנית כדי למוטט את ההיגיון המערכתי של המערכת היריבה.

החשיבה המערכתית המשתפת דורשת מהמשתתפים

השילוביות כמייצגת רמה חדשה של חשיבה

בשונה מארבעת המובנים שנתנו האמריקנים למושג שילוביות, אני מציע לראות את מהותו בעיקר כצורה חדשה של חשיבה נדרשת – כפי שרמז על כך אדמירל גמן (Gehman) האמריקני:

Jointness is an intellectual activity that people do, interoperability is about what equipment does⁸ וכפי שאראה בהמשך: תפיסה כזאת – של שילוביות כחשיבה – תאפשר לבחון בצורה חדשה את כל הממדים האחרים של השילוביות, תיתן להם תוספת ערך שלא ניתן היה להשיגה ללא המושג החדש במובנו כצורת חשיבה ותציג רמה חדשה של שאיפה למציאות צבאית.

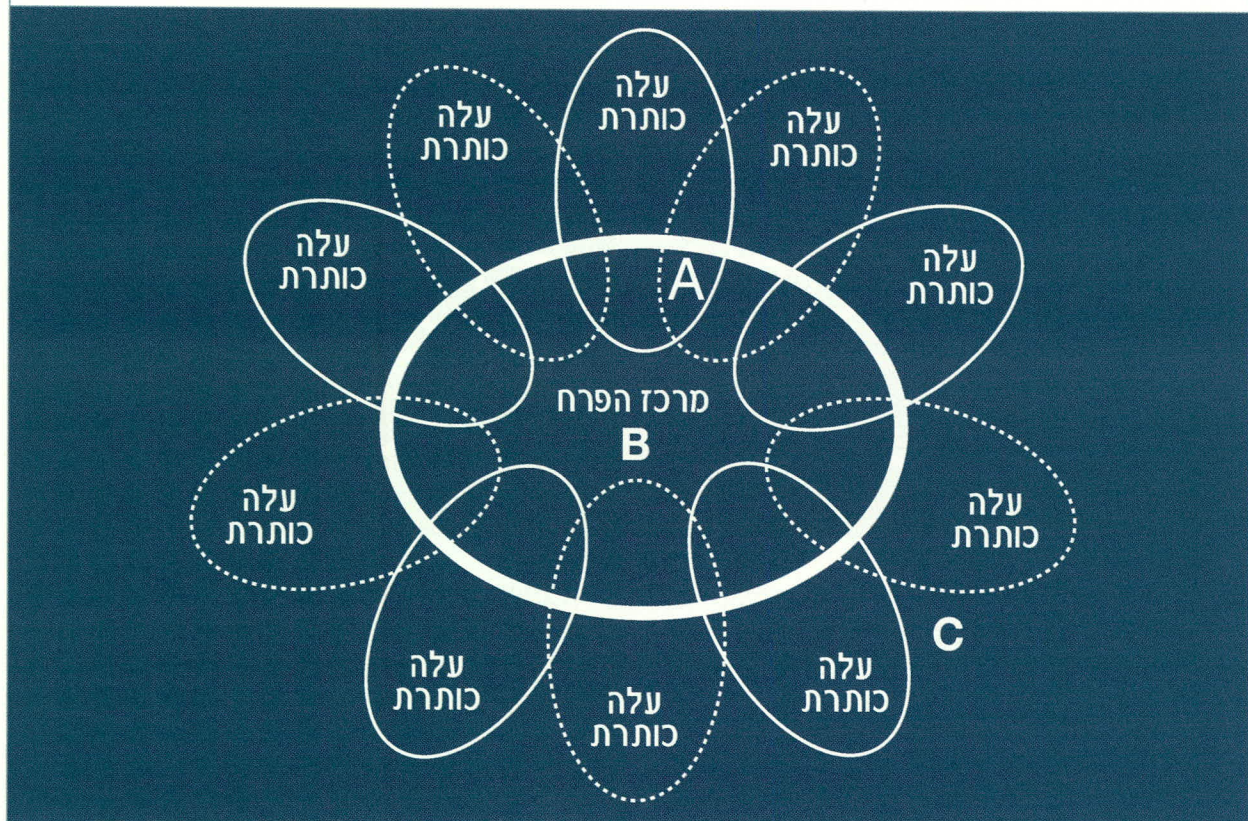
בהתפתחות החשיבה המערכתית הצבאית⁹ ניתן להבחין בשלוש רמות של התפתחות: הרמה הראשונה עוסקת בתיאום (חשיבה מערכתית מתאמת), ומטרתה להשיג מציאות בתחום היעילות. הרמה השנייה עוסקת בשיתוף (חשיבה מערכתית משתפת), ומטרתה היא להשיג מציאות בתחום האפקטיביות הארגונית. השילוביות מייצגת את הרמה השלישית והגבוהה ביותר של החשיבה המערכתית, שמטרתה להשיג רמה חדשה של מציאות צבאית – הרלוונטיות.

חשיבה מערכתית מתאמת

החשיבה המערכתית המתאמת קשורה לרעיון שאת המציאות הארגונית משיגים באמצעות יעילות. המושג יעילות מבטא מדד של תפוקה ממשית ביחס לתפוקה ממוצעת או רצויה. בירי טנקים, למשל, משווים את שיעור הפגיעות של התותחן לשיעור הפגיעות של תותחני טנקים אחרים וכן לרמת ההישג הנדרשת. היעילות המערכתית מושגת באמצעות סטנדרטיזציה של תהליכים, התמחות פונקציונלית בכל אחד מהם ותיאום מערכתי בין הפונקציות התפקודיות.

חשיבה מערכתית מתאמת עוסקת בתיאום הפעולות של

מטפורת הפרח לשילוביות

להיות טרנספורמטיבי ועל מנת להיות כזה עליו להיות תחילה בעל יכולת לסגל לעצמו את ההתארגנות לחשיבה השילובית.

ההתארגנות לחשיבה השילובית מסמנת את הצורך להוסיף לארגון הצבאי את היכולת להשתנות מתמדת ולא עוד להתמודד עם בעיית השינוי בגישה הישנה של רפורמות ארגוניות גדולות, המתרחשות אחת לכמה שנים או עשורים. מדובר אפוא במעבר משינויים גדולים ודרמטיים לתהליך של השתנות על-ידי שינויים "קטנים" אך מתמידים – השתנות מתמדת.

המושג "התארגנות לחשיבה השילובית" מוצע כתפיסה ארגונית חדשה המתפתחת נוכח אי-היכולת של התפיסה הארגונית ההיררכית להתמודד עם העלייה בסיבוכיות ובמהירות הגוברת של ההשתנות בסביבה הארגונית. מטפורת הפרח מאפשרת לדמיין את ההתארגנות השילובית. המטפורה של הפרח (ראו תרשים) באה להחליף את המטפורות הארגוניות המסורתיות של הפירמידה ושל עץ המבנה. הפרח הוא צורת התארגנות שבה עלי הכותרת מייצגים את היישויות השונות המשתתפות בתהליך ייצור הידע. במטפורה הזאת מבטא מרכז הפרח את המקום המשותף של פיתוח הידע. יש לשים לב לכך שהידע מתפתח בתחום ה"ביץ" המכונה The no-Man Cognitive Zone (NMCZ) על מנת לבטא את הרעיון של היותו של המרחב הזה בבחינת ריק תפיסתי שבין היישויות השונות של הארגון. המרחב התפיסתי המכונה NMCZ הוא האזור שאינו

זיקה תודעתית איכותית גבוהה יותר מזו שדורשת החשיבה המערכתית המתאמת. אם לצורכי התיאום די בכך שמכירים את עקרונות התיאום, הרי שלצורכי השיתוף צריך תחילה לייצר את הרעיון המערכתי של הפעולה המשותפת בהקשר של המערכה הספציפית. השיתוף החשיבתי הוא בביצוע ולעיתים גם בעיצובו של הרעיון המערכתי הזה.

חשיבה מערכתית משתפת תשיג אפקטיביות מערכתית שמעבר לזו המושגת באמצעות הצורות השונות של היעילות דוגמת העסקה מתואמת של המטרות.

עם זאת התפיסה המערכתית המשתפת אינה מבטלת את הצורך בתפיסה מערכתית מתאמת. היא קומה מעליה, השואפת להשיג הן את היעילות והן את האפקטיביות המערכתית.

החשיבה המערכתית השילובית

החשיבה המערכתית השילובית קשורה בהכרח בהצבאות מתמודדים עתה עם מציאות סבוכה, שמתרחשים בה שינויים בסיסיים מהירים, המחייבים לא רק את היעילות התפקודית ולא רק את האפקטיביות המערכתית, אלא גם את ההשתנות המתמדת של הארגון הצבאי עצמו על מנת שלא לאבד את הרלוונטיות שלו נוכח השינויים הבסיסיים המהירים המתרחשים בסביבת הפעולה שלו.

במציאות החדשה שבה פועלים הצבאות יכול הארגון הצבאי להיות מאוד יעיל, ואף מאוד אפקטיבי, ובכל זאת לא להיות רלוונטי. על מנת להיות רלוונטי הארגון הצבאי צריך

כיצד משפיעה החשיבה המערכתית השילובית על הארגון המשולב?

יישומה של השילוביות החשיבתית בכל אחד מממדי השילוביות המסורתיות – הטכנולוגי, האופרטיבי, בניין הכוח, צמרת הארגון – מוסיף היגיון חדש לכל הממדים האלה.

מונעת את סכנת הטכנופיליה

בטכנולוגיית התקשורת כשלעצמה יש סכנה של טכנופיליה – האמונה שהטכנולוגיה תוכל לבטל את החיכוך של אי-הוודאות ואת בעיות ההבנה של ההקשרים המשתנים במהירות בכל הרמות. מדובר באמונה שסוף-סוף הגענו למצב שבו ניתן לבטל את ערפל המלחמה, שכן אמצעי איסוף המידע יאפשרו לדעת כמעט הכול, אמצעי הראייה המשוכללים והוויזואליים יאפשרו לראות כמעט הכול, ואמצעי האיכוך, ההרכשה והחמ"ם יאפשרו לפגוע ולחסל כל מטרה. אכן, הטכנולוגיה החדשה יכולה לצמצם בצורה משמעותית את אי-הידיעה המצבית של מי נמצא איפה, מתי באיזו עוצמה וכו', אם כי גם אותה היא לעולם לא תוכל לבטל כליל. היא יכולה להשיג שיאים חדשים של יעילות סקטית ואופרטיבית, אך אין לטעות בה: היא אינה מצמצמת בצורה משמעותית את בעיית אי-ההבנה הבסיסית בנוגע למשמעויות השינויים המתרחשים בסביבת הפעולה הצבאית, והיא אינה יכולה לענות על השאלה אם המודלים התפיסתיים שאנו מפעילים על מנת להבין ולפעול באותם ההקשרים המשתנים במהירות הם

עקרון מפתח של החשיבה השילובית ושל ההתארגנות השילובית הוא שמירה על זהותן התפיסית הפרופסיונלית הנפרדת של היישויות

עדיין רלוונטיים.

ההתפתחויות המרשימות בתחומי התקשורת, השליטה והבקרה, המאפשרות להגיע ליעילות כה רבה בהפעלת הכוח על-פי הרעיון המערכתי, אינן מסייעות להבחין שהמודל התפיסתי עצמו אינו תקף עוד. התקשו"ב בגישתו הנוכחית מקטיין את הסתברותן של הפתעות מצביות, אך לא את הסתברותן של הפתעות בסיסיות.¹⁰

החשיבה המערכתית השילובית מעמידה בפני מערכות התקשו"ב אתגר חדש: כיצד להפוך לא רק את המידע לשקוף ולנגיש, אלא גם כיצד להפוך את תהליכי גיבוש התפיסות לשקופים ולנגישים, כיצד לקשר ביניהם ולתמוך בתהליכי השילוביות החשיבתית האנכית והאופקית.¹¹ את הטכנולוגיה, שכוונה עד כה להשגת היעילות והאפקטיביות, צריך וניתן להפעיל על מנת לסייע לתהליכי החשיבה הנדרשים להתמודדות עם בעיית הרלוונטיות.

מונעת אופרציונליזציה של האסטרטגיה

כאשר מעמידים את האפקטיביות המערכתית כרמת החשיבה הארגונית העליונה במקום את הפרשנות המתמדת של סביבת הפעולה של הצבא ואת עיצוב השתנותו בהתאמה, היא עלולה להכפיף את החשיבה האסטרטגית להגיונה. בעוד שהחשיבה המערכתית המשתפת מכוונת להשיג

מזוהה על-ידי המערכת בגלל היותו מחוץ לטווח/אופק הכיסוי התפיסתי של כל אחת מהיישויות הארגוניות או הצירופיות המתאמת או המשתפת שביניהן. החשיבה המערכתית השילובית מכוונת להרחבתו של אותו ה"בין", להאיר עליו, להבין אותו ולפתח את הידע החדש מתוכו על-ידי מפגש בין-דיסציפלינרי שיכולות להביא עימן היישויות השונות לפיתוח הבנות מערכתיות חדשות של הארגון לגבי עצמו ביחס לסביבתו המשתנה.

עלי הכותרת מייצגים, כאמור, את היישויות הצבאיות השונות (חיל האוויר, חיל המודיעין, חיל הים, צבא היבשה, כוחות מיוחדים וכו') המשולבות בתהליך יצירת הידע מתוך השונות הדיסציפלינרית וההתנסותית השונה אך גם המשלימה שלהן.

מרכז הפרח מאפשר יצירת ידע שמעבר ל"תחום הכיסוי" של היישויות המשתתפות בו, ובמקביל מתרחש באופן מתמיד תהליך של בחינת הידע שמפותח במרכז הפרח (תחום B) על-ידי עלי הכותרת הבוחנים את תקפותו ביחס לידע ההתנסותי שלהם מתוך תחומם והגיונם (אזור C בתרשים).

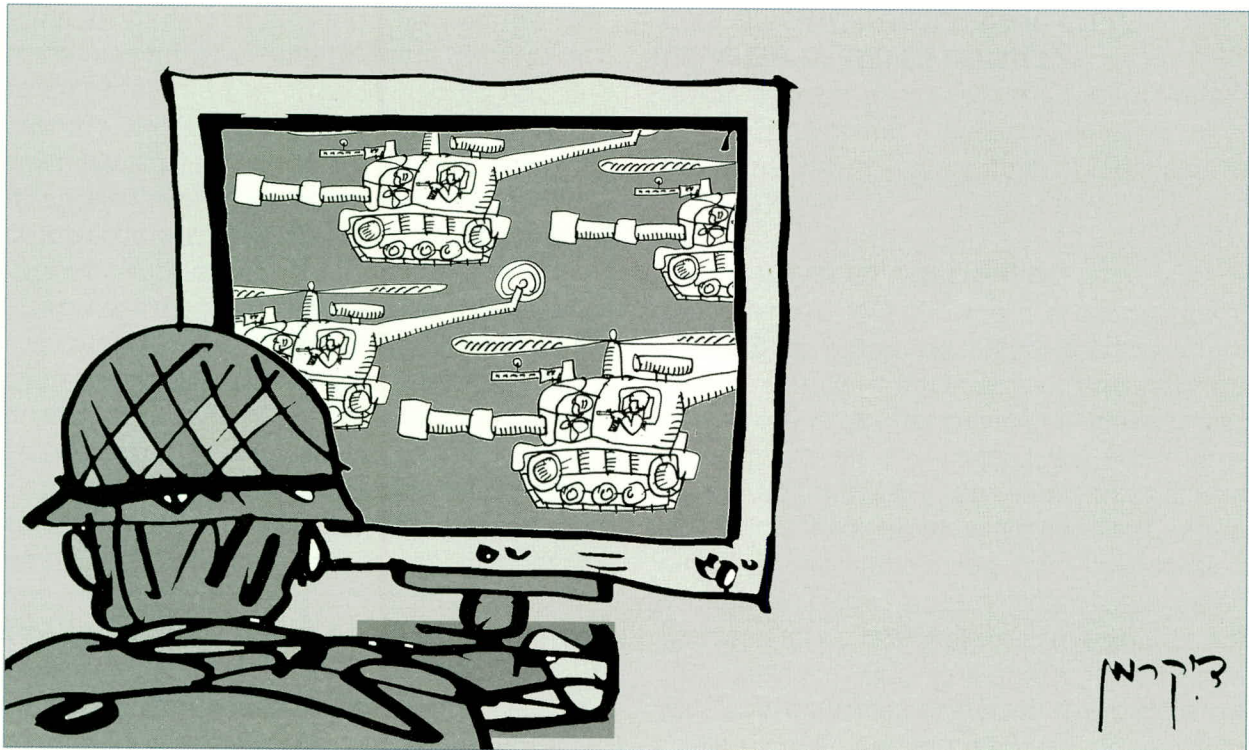
תחומי חפיפה מסוימים קיימים תמיד בין עלי הכותרת לבין עצמם, כאשר כל אחד מהם בוחן תחום זה מנקודת מבטו וגישתו השונה (אזור A בתרשים). תחומי החפיפה האלה הם דינמיים ומשתנים בהתאם להשתנות ההקשר.

היכולת לקיים במקביל שיח בין מפה מרכזית – מפת מרכז הפרח המייצגת את התפיסה המשולבת – לבין חומרים המאתגרים אותה מכמה הגיונות שונים במקביל (אזורי B של מפות עלי הכותרת) מגדילה את הסיכוי לחוש בפער הרלוונטיות של התפיסה ביחס למציאות המשתנה ומאפשרת פיתוח ידע חדש רלוונטי למציאות המשתנה.

עקרון מפתח של החשיבה השילובית ושל ההתארגנות השילובית הוא שמירה על זהותן התפיסית הפרופסיונלית הנפרדת של היישויות. זו נחוצה על מנת שבשילובה כניגודיות משלימה ניתן יהיה ליצור מהות חשיבתית חדשה (המהות המשולבת). יחד עם זאת, המהות המשולבת החדשה גורמת להשתנות מקבילה של כל אחת מהיישויות, ובכך מתרחש תהליך של טרנספורמציה ארגונית מתמדת.

השילוביות המגולמת במטפורת הפרח היא יישות תהליכית חדשה של מפגשי תפיסות ופיתוח תפיסות חדשות פנים-ארגוניות ובין-ארגוניות, שהתרבות הארגונית הצבאית החדשה צריכה לאפשר ולעודד את התרחשותן. יישומה מתבסס על מערך של תהליכים, של מתודות ושל כלים תומכים ועל מערך הכשרה לחשיבה שילובית.

תהליכים כאלה נדרשים נוסף על התהליכים הקיימים של ידע המתפתח בכל אחד מהזרועות, החילות והיחידות לשם שיפור מתמיד של יעילות תפקודם (ידע מתאם). הם אף מעבר ומעל לידע המשתף שנדרש לשם גיבוש רעיון מערכתי משותף (הרעיון האופרטיבי למערכה).

חדשים בקצבים שלא ידענו בעבר. החשיבה המערכתית השילובית מאפשרת לצלוח את המעבר הזה ולפתח תחום של "בין" חדש – בין בניין הכוח לבין הפעלת הכוח. זהו תחום שניתן לכנותו "הבניית הכוח" ושמבטא יכולת לקיים מעגלים מהירים של למידה ושל הסתגלות תפיסתית, מבנית ותפעולית שאינה מכירה בהבחנה שבין בניין הכוח להפעלת הכוח, אלא משלבת את שניהם לכדי השתנות רב-ממדית כתכונה מובנית של המערכת. זו תיצור מעגלים מהירים של השתנות שיפעלו על מנת לסגור את הפער הקיים בין המעגלים הארוכים של בניין הכוח, הנמשכים שנים, ובין צורכי ההשתנות הנמדדים בחודשים ולעיתים בשבועות.

השילוביות האסטרטגית צריכה לעסוק בשינויים המתחוללים במגמות הבסיסיות של סביבת הפעולה של הארגון הצבאי – כולל הממדים החברתיים, הכלכליים, הטכנולוגיים, הפוליטיים והתדמיתיים

אפקטיביות אופרטיבית, הרי החשיבה המערכתית השילובית היא מקיפה יותר במטרותיה ובהשלכותיה ומתייחסת לצורך החדש של הארגון הצבאי להשתנות מתמדת. השלכותיה הן על כל ממדי הארגון ועל תרבות המערכת שלו, והיא מכוונת כדי לחולל בו טרנספורמציה.¹²

השילוביות האסטרטגית צריכה לעסוק בשינויים המתחוללים במגמות הבסיסיות של סביבת הפעולה של הארגון הצבאי.

מדובר בשינויים במובן הרחב שלהם – כולל הממדים החברתיים, הכלכליים, הטכנולוגיים, הפוליטיים והתדמיתיים – וכן בהשלכותיהם הכוללות על צורכי ההשתנות של

תפיסת הארגון הצבאי את עצמו ביחס לסביבה החדשה ולקטיגוריות החדשות שעליו לעצב ולהתארגן לקראתן נוכח ההבנות האלה.

קיומה של יכולת לחשיבה מערכתית שילובית צריכה להתקיים בכל הרמות, אך יש חשיבות מיוחדת לכך שתפעל כיישות תהליכית מתמדת ברמה המטכ"לית.

מבניין הכוח להבניית הכוח

קצב ההשתנות הנדרש עתה אינו מאפשר להסתפק בהנחה שזו תושג רק בתהליכים המסורתיים של בניין הכוח, שיפעלו לבניין ולאיומן כוחות שיוכלו לפעול בגמישות על-ידי יצירת צירופים שונים של כוחות למערכות השונות.

נדרשים מעגלים מהירים של למידה ושל השתנות פנימית של הכוחות עצמם, של צורת חשיבתם ושל תפקודם על מנת לקיים רמה גבוהה יותר של התמודדות רלוונטית עם המציאות שמשתנה ומעמידה אתגרים תפיסתיים ותפעוליים

המטכ"ל המשולב

במטכ"ל הישראלי התפתחה במשך שנים ארוכות סקטוריאליות אגפית וחילית. הגם שהיו לכך השפעות חיוביות על ההתמקצעות ועל ההתפתחות הפרופסיונלית, הרי במציאות הנוכחית בולטות חולשותיה של הסקטוריאליות המטכ"לית – חוסר היכולת שלה לתת מענים רלוונטיים ובקצבים הנדרשים להתמודדות הכוללת עם השינויים המהירים המתרחשים בסביבת הפעולה הצבאית.

הדגם האמריקני של המטות המשולבים נראה בהקשר הזה כדגם שיוכל לתת תשובה לשינוי הנדרש – דרג מעל לזרועות שמייצג את האחדות התפיסתית. אולם אחדות תפיסתית כזאת עלולה להתברר כמי שיצרה את המעבר מסקטוריאליות אגפית לאחדות שלטנית: הזרוע הדומיננטית

הערות

1. מספר המאמרים שבהם מוזכר המושג שילוביות בצבא ובמערכת הביטחון של ארה"ב הוא רב וממשיך לגדול בהתמדה. זהו אחד המושגים הנמצאים במרכזו של הדיון על "המהפכה בעניינים הצבאיים" (The Revolution in the Military Affairs). מקורות טובים לעיון במובנים השונים של השימוש במושג השילוביות הם:
<http://web.mit.edu/ssp>
<http://www.defenselink.mil>
<http://comw.org/rmal/>
<http://www.ndu.edu/ctnsp/>
<http://www.comw.org/pda/>
מאמרים על מושג השילוביות ניתן למצוא בכתבי העת הבאים:
Journal of Strategic Studies, Military Review, Joint Force Quarterly
The American Dictionary of Military Terms, Second edition, JCS, US DoD, W., 1992
- 2.
3. Jim Miklaszewski, "War Boosted Rumsfeld's Mission", MSNBC.com, March 12, 2004
4. שם
5. מתוך מסמך פנימי בצה"ל
6. הסיכום הזה נשען על מקורות שונים בכתב ובעל פה. בחרתי שלא להיכנס לפירוט השמות של מביעי הדעות השונות בוויכוח הזה. החשיבות צריכה להינתן לרעיונות ללא קשר לזהותם של מי שהעלו אותם.
7. מתוך מסמך פנימי בצה"ל. כדאי להעיר בהקשר הזה כי בעברית המילים משלב ושילוביות הן בעלות שורש זהה. אולם באנגלית המילה משלב היא combining, ואילו שילוביות היא Jointing.
8. H. Gehman, A. Roosevelt, "Joint Requirements, Exercises, Vital, but Tough to Do", BMD Monitor, January 8, 1999
9. בשפה העברית אין הבחנה בין "מערכת" ל"אופרטיבי". בעוד שחשיבה מערכתית חייבת להתכנס (to converge), דהיינו להגיע בסופו של דבר לפקודה אופרטיבית מסוימת, הרי המחשבה המערכתית חייבת להתבדר (to diverge), דהיינו להיפתח לעוד ועוד נושאים ומושגים. חשיבה אופרטיבית היא אפוא רק יישום אחד של החשיבה המערכתית. לזו האחרונה השלכות רחבות יותר, למשל בהיבטים הארגוניים, החברתיים וכד'. אי-ההבחנה גורמת לעיתים להעתקה שגויה של תובנות אופרטיביות לתחומים מערכתיים.
10. ראו: צבי לניר, **ההפתחה הבסיסית – מודיעין במשבר**, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1983
11. שילוביות חשיבתית נדרשת בכל הרמות. אולם ברמות הטקטיות והאופרטיביות נעשית השילוביות כמעט בצורה טבעית, מאחר שהבעיות הן מוחשיות, ואת החשיבה עליהן ניתן לקיים על-ידי בחינה ישירה של התופעות. לעומת זאת כשעולים לרמה האסטרטגית, ההזדמנויות והאיזמים אינם מתגלים באופן ישיר על-ידי התבוננות במציאות, כפי שהיא מתקיימת בשטח או בצגי המחשבים. הם מחייבים חשיבה ועיצוב באמצעות מושגים מופשטים, מה שיוצר מייד בעיית חשיבה מאיכות אחרת – בעיה שמחייבת פיתוח מתודולוגיה וכלים ייעודיים למטרה הזאת.
12. במושג Transformation עשו אישים שונים שימושים שונים. אני נוטה לקבל את ההגדרה של RUSI. ראו:
www.rusi.org/transformation
Transformation refers to an iterative, ongoing process of reforming military doctrine, organisation, capabilities, training and culture to cope with rapidly changing strategic, operational and tactical challenges.
13. Mackubin Owens, "The Use and Abuse of Jointness", Security Studies Program, 1998

בתוך המטה המשולב כופה את הגיון-העל האופרטיבי שלה על כל היתר תוך כדי עמעום המושגים שמייצגים ומעצבים את המיוחדות של הזרועות האחרות.¹³
לתפיסתנו, הייעוד של המטה המשולב הנדרש בצה"ל הוא להבין, לעצב ולהנחות את ההתארגנות נוכח השינויים הבסיסיים המתרחשים בסביבה הכוללת של הצבא. זאת מתוך ההכרה שאף לא אחת מהזרועות כשלעצמה אינה מופקדת ואינה יכולה להיות מופקדת על ההבחנה בשינויים הבסיסיים ועל עיצוב ההקשר האסטרטגי החדש. זהו תפקידו של המטה המשולב ולא השגתה של אחדות-על של מעין חשיבה אופרטיבית גדולה. הרמטכ"ל אינו אופרטור האופרטורים. הוא ראש המטות המשולבים.

ההבחנה הזאת היא חשובה ביותר, שכן אם היא לא תובן, המעבר מהמטכ"ל הסקטוריאלי של היום למטכ"ל המטות המשולבים של המחר עלול להתברר כמה שיאפשר ביתר שאת להפוך את הלוגיקה האופרטיבית לשלטנות אופרטיבית-מטכ"לית – בין שזו היבשתית, כפי שהייתה עד כה, או האווירית, כפי שיש מי שטוען שצריכה להיות עתה. השילוביות במובן של חשיבה מערכתית משלבת מזהירה מפני פתרון כזה ומדגישה דווקא את הצורך בשמירה על זהותם התפיסתית הנפרדת של האגפים ושל החילות על מנת שבשילובם כניגודיות משלימה ניתן יהיה ליצור את המהות החשיבתית החדשה (המהות המשולבת). שילוביות כזאת תיצור תודעה משותפת בין היישויות בנוגע למהותו הזמנית תמיד של השלם האסטרטגי. השגתה ובעיקר החלפתה בחדשה מותנות בכך שהיישויות המשתתפות בה שומרות על זהותן העצמאית ותורמות לתודעה המשותפת מתוך המתח הניגודי המתהווה דווקא משום שהן תופסות את הבעיה מתוך נקודת המבט הייחודית להן.
עם זאת גם נקודת המבט הזאת היא דינמית ומשתנה בהשפעת התפיסות המשותפות. מכאן יובן ששילוביות של המטות אינה מיזוג ארגוני. יחד עם זאת שילוביות גם אינה שימור של היישויות במצב קבוע. השילוביות החשיבתית משנה גם את היישויות המשולבות. המהות המשולבת הדינמית תגרום להשתנות דינמית מקבילה של האגפים ושל החילות, ובכך יתרחש תהליך של השתנות רב-ממדית מתמדת גם בדרג המטכ"ל.

סיכום

השילוביות משקפת רמה חדשה של מצוינות ארגונית צבאית. לא עוד רק מצוינות של יעילות, ואף לא עוד רק מצוינות של אפקטיביות. היעילות והאפקטיביות ממשיכות להיות חשובות אף יותר מבעבר, אך הן לא מספיקות. על מנת להתמודד עם הסביבה הסבוכה ועם השינויים הבסיסיים המהירים, גם הארגון הבנוי על מצוינות של יעילות ושל אפקטיביות עלול להתגלות כלא רלוונטי. השילוביות מאפשרת את הטרנספורמציה המתמדת של הארגון הצבאי לצורך מתן מענה רלוונטי לשינויים כאלה הן בתוך הארגון הצבאי עצמו והן ביחסים שבינו לבין הארגונים הלאומיים האחרים – השב"כ, המוסד המשטרה ומשרד החוץ – שבשילובם ניתן ליצור רמות חדשות של ביטחון לאומי.

קצין המטה הכללי בעידן השילוביות

על מנת לממש את מהפכת השילוביות דרושים לצה"ל קציני מטה מקצועיים מעולים בעלי השכלה ורקע רחבים

רס"ן ערן אורטל

הפעלת הכוח הצבאי ובניינו לבין מיומנויות טכנולוגיות ופרויקטליות שהן חד-דיסציפלינריות. המאמר לא ימפה את כלל הקשת הרחבה של מקצועות המטה בצה"ל אלא יתרכז בפער בין הרצוי למצוי בצה"ל בתחום המטה הכללי.

עיקרי הטענה

צה"ל מכשיר ומטפח את קציני המטה המקצועיים שלו במסגרת מסלולים מוגדרים המנוהלים בחילות צה"ל. מתכנתים, למשל, הוגדרו בצה"ל ככוח אדם טכנולוגי, והם זוכים להכשרה ייעודית בצה"ל ולמסלולי קידום ותמרוץ המרוכזים באגף התקשוב. קציני מטה כלליים, לעומת זאת, אינם זוכים להכשרה ייעודית ואינם נבנים לאורך זמן באמצעות מסלולי שירות מתוכננים מראש. טענתי המרכזית היא כי תפקידי המטה הכללי הם מקצוע בפני עצמו – מקצוע ייחודי ומורכב, שיש להכיר בו ולהכשיר לקראתו. יתר על כן, חשיבות המקצוע הזה נמצאת במגמת עלייה תלולה לאור התמורות והאתגרים העומדים בפני צה"ל. במרכז האתגרים האלה עומד עקרון השילוביות הרב-זרועית.

יותר מבעבר אנו מבחינים כיום כי היכולת לשלב ולסנכרן בין הכלים המבצעיים השונים של הצבא היא מרכז הכובד של היתרון האיכותי של צה"ל על יריביו. מרכז הכובד הזה משפיע על המקצועיות הנדרשת מקצין המטה הכללי הן בתחומי הפעלת הכוח והן בתחומי בניין הכוח. יתר על כן, המורכבות ההולכת וגדלה של עולם התפיסות ותורות ההפעלה הצבאיות מחייבת את קצין המטה הכללי להיות בעל רקע עשיר בתחומי תוכן רחבים ובעל יכולת טובה בחשיבה ובניתוח מופשטים. קציני המטה הכללי נדרשים להביא לידי ביטוי את התכנון המבצעי הרב-זרועי, להקים מערכות פו"ש ייעודיות מול אתגרים מבצעיים קונקרטיים ולתכנן ולהמליץ על התעדוף הנכון בתחומי בניין הכוח הצבאי. הם נדרשים גם ליכולת גבוהה בתחומי חשיבה וניתוח ולהשכלה מעמיקה בתחום התורה הצבאית. מכיוון שכך, דורש המקצוע של קצין המטה הכללי התייחסות ייחודית,

לאחר עשרות שנים של דיונים ושל מחשבה על מקומו ועל תפקידו של קצין המטה בצה"ל ולמרות כתיבת ספרות מקצועית בתחום הזה וייסודה של המכללה לפיקוד ולמטה, עדיין חסרה לצה"ל תפיסת הכשרה וגיבוש של קצין המטה הכללי. המאמר הזה דן בחוסר הקיים בצה"ל בקציני מטה כללי ומעלה הצעה לגבש תפיסה כוללת להכשרה ולקידום של קצינים כאלה. במרכז המאמר עומדת הטענה כי הולך ומתחדד הייעוד של קציני מטה כללי, וכן הולך וגובר הצורך בהתמקצעותם בשל החידושים בתפיסת ההפעלה הצה"לית ובגלל אופי האתגרים שבפניהם ניצב צה"ל.

במאמר הזה ישנה אבחנה בין שני סוגים עיקריים של קציני מטה:

- **קצין מטה מקצועי** – שעיקר תפקידו הוא להתמחות בדיסציפלינה אחת. כאלה הם, למשל, הקמ"נים ביחידות הלוחמות, קציני הקשר, קצינים טכניים, טכנאי שייניים, רוקחים, תקציבאים ומתכנתים.
- **קצין מטה כללי** – שעיקר עיסוקו הוא להפעיל או לבנות

כוח צבאי מתוך הבנה רחבה של המקצוע הצבאי ומתוך יכולת לחבר בין התשומות החיליות והמקצועיות השונות כדי לייצר תפוקה צבאית מאוגברת. מדובר בקציני אג"ם בעוצבות ובאגפי המטכ"ל, בקציני מבצעים בפיקודים ובמטכ"ל, בקציני מטה מבצעיים

**תפקידי המטה הכללי הם
מקצוע בפני עצמו – מקצוע
ייחודי ומורכב, שיש להכיר בו
ולהכשיר לקראתו**

במטכ"ל (דוגמת חטיבת המבצעים), בקצינים העוסקים בבניין הכוח ברמות הבכירות של האגפים במטה הכללי של צה"ל, בקצינים בתפקידי הדרכה בכירים, בקצינים האמונים על פיתוח תורת הלחימה ועוד.

האבחנה בין שני הסוגים האלה של קציני מטה אינה תמיד חדה וברורה. למשל מחלקות אמל"ח מצויות בין ראייה מבצעית רב-דיסציפלינרית רחבה של

קצין מטה

צה"ל מכשיר ומטכח את קציני המטה המקצועיים שלו במסגרת מסלולים מוגדרים המנוהלים בחילות צה"ל

של המאות ה-19 וה-20: קלאוזביץ שירת בתפקידי מטה כל חייו. פון מולטקה "הזקן" שירת בתפקידי מטה במטכ"ל ובקורפוסים מאז היותו סגן ועד למינויו לרמטכ"ל ולמפקד העליון בפועל ב-1862. הוגים צבאיים בריטים כמו פולר ולידל-הארט שירתו גם הם כמעט רק בתפקידי מטה והדרכה (דרך אגב - שניהם מטעמי בריאות).

שירות צבאי כקצין מטה כללי קיים אפוא כבר יותר מ-150 שנה, וקציני מטה כללי היו במשך כל התקופה הזאת עמוד השדרה לבניין הכוח ולתכנון צבאי מודרני. תרומתם הגדולה הייתה בהבנה שהמקצוע הצבאי נדרש לחשיבה רחבה מעבר לתפיסות הטקטיות, וכי יש לחבר דיסציפלינות צבאיות-מקצועיות שונות לכדי תכנון והפעלה משותפים.

תפיסת הפעלה החדשה של צה"ל והמתח המקצועי המובנה בה

בהשפעת היכולות החדשות בתחום המודיעין, האש והפרו"ש וכן כתוצאה ממגמות אסטרטגיות שונות מעלה תפיסת הפעלה החדשה של צה"ל על נס את הפעלת הכוח באמצעות שילוביות בין-ארגונית מקסימלית, במהירות רבה (בו-זמניות) ועל בסיס תורת הפעלה מוכוונת אפקטים. ההתפתחות הטכנולוגית והמקצועית בתחומים השונים והצורך בשילוב מהיר וחלק ביניהם כמרכיב ליבה תפיסתי מחייבים עיון חוזר בהנחה הסמויה של צה"ל: על-פי ההנחה הזאת ניתן היה עד כה ליצור המשכיות טבעית בין תפקידי פיקוד ותפקידי מטה מקצועיים לבין תפקידי מטה כללי. על-

הכוללת פיתוח מסלולי שירות והכשרות שיתנו מענה לצורך ההולך וגדל.

בהמשך המאמר אציג את מרכזיותו של מקצוע המטה הכללי, כפי שנתפסה כבר בשלב הגיבוש של הצבאות המודרניים במערב, באמצעות סקירה היסטורית תמציתית. לאחר מכן אתעכב על חידוד הצורך בקציני מטה מקצועיים בצה"ל לאור הסיכום ההיסטורי וביסוכם אמליץ על דרכים לקידום התחום הזה בצה"ל.

סקירה היסטורית

המטה הכללי הוקם לראשונה בצבא פרוסיה ב-1812. הקמתו שיקפה את ההבנה כי צבאות המונים בעידן המתועש שלאחר תקופת נפוליאון זקוקים לגוף שמתכנן ומפתח ידע באופן רצוף. מולטקה "הזקן" הוא שהפך את המטה הכללי הפרוסי גם לגוף הפיקוד העליון של הצבא. עד אז היה המטה הכללי נטול סמכויות פיקודיות. בהנהגתו ובהשראתו הפך המטה הכללי את צבא גרמניה המאוחדת לצבא החזק ביותר באירופה. סוד כוחו של צבא גרמניה היה בכך שידע לא רק למצות את יתרונותיו הטקטיים - גם צבאות אחרים עסקו בטקטיקה - אלא בכך שידע גם לרתום באמצעות עבודת תכנון קפדנית את מרב המשאבים הלאומיים, כגון רשת הרכבות, לטובת המאמצים האופרטיביים.

על החשיבות הרבה שייחס צבא גרמניה - ואחריו גם צבאות אחרים - למטה הכללי ולקצין המטה הכללי מעידים מסלולי השירות של כמה מענקי החשיבה והתכנון הצבאי

התייעצות מפקדים

בהעדד גוף בצה"ל שעניינו מקצוע המטה הכללי אין שום סיווג בתחום הזה

התחום המקצועי-פיקודי זוכה למענה טוב באמצעות קציני החיל הראשיים, מפקדות הזרועות והאגפים ובאמצעות המדיניות הבסיסית של העדפת ערוצי הפיקוד ומקצועות מוגדרים (טכנולוגיים למשל). התחום השני אינו מאובחן וממוסד כתחום הדורש התייחסות ופיתוח. אין בצה"ל קצין חיל מקצועי לאג"ם (למשל), וצה"ל לא קבע שהתפקידים הייחודיים האלה דורשים תשומת לב ייחודית בתהליך השיבוץ וההכשרה לקראתם.

כתוצאה מכך מאבד צה"ל באופן עקבי מדי שנה בשנה

ידע ארגוני ומקצועי רב ויקר ערך. כפי שאמר לי קצין מטה כללי אחד בתפקיד ליבה במטכ"ל: "שנתיים וחצי לאחר שנכנסתי לתפקיד, אני מתחיל להבין מה רוצים ממני ואת תחום הידע הייחודי של המטה הכללי, ואני מתחיל לתת תפוקות והבנות ייחודיות, וכעת אני עומד לסיים את תפקידי ולחזור לתפקיד פיקודי בחיל".

הידע הזה שאובד כל שנה במערכת

הצה"לית הוא בדיוק תחום הידע שחשיבותו הולכת ומתעצמת לאור ההתפתחות בתפיסת ההפעלה – התפתחות שעליה עמדתי קודם לכן.

הבעיה הארגונית

אחד החסמים העומדים בפני צה"ל בבואו לטפל במקצוע המטה הכללי הוא המבנה הארגוני שבאמצעותו הוא מטפל בכוח אדם. צה"ל מסווג את המקצועות הצבאיים השונים באמצעות הזרועות והחילות. כך, למשל, ישנם מקצועות לחימה ביבשה, מקצועות תומכי לחימה ביבשה ובאט"ל, ישנם מקצועות מודיעין, מקצועות טכנולוגיים המוגדרים

פי ההנחה הזאת משובצים לתפקידי המטה הכללי קצינים שהכשרתם ומסלול השירות שלהם היו עד אז פיקודיים-מקצועיים. כך, למשל, תפקידי סא"ל באגף התכנון, העוסקים בליבת הפיתוח של הכוח הצה"לי המשולב, מאוישים על-ידי קצינים ששירתו והתמקצעו כל שירותם בדיסציפלינה קרבית צרה יחסית – כמו קציני שריון. מגמות ההתמקצעות הטכנולוגית והארגונית של צה"ל מחד והצורך בשליטה מרכזית רב-דיסציפלינרית ועל-פי תפיסת הפעלה מורכבת מאידך מחייבים את צה"ל להגדיר ולטפח בנפרד שני ערוצים בסיסיים:

1. ערוצי ההתמחות הפיקודיים

והמקצועיים: ככל שגדלה המורכבות הטכנולוגית של מקצועות הלחימה והתמיכה

בצה"ל, כך גדל הצורך בקצינים ובמפקדים מקצועיים המתמחים במקצוע חילי מרכזי. למשל, מורכבות ההפעלה של פלוגת שריון, המנוהלת במערכת ניהול קרב דיגיטלית, מקבלת בזמן אמת מודיעין מחיילים שונים, מנהלת אש סיוע ממסקר ומתותחים ומשלבת גם לחימת חי"ר – המורכבות הזאת גדולה לאין שיעור מבעבר ומחייבת מסלול מקצועי הולם. הדברים מורכבים אף יותר כאשר עולים לרמת הגדוד והחטיבה. ודאי שהתופעה הזאת מאפיינת את כל תחומי ההתמחות הצבאיים – החל מהאוויר והיבשה וכלה בתחומים תומכי לחימה כגון לוגיסטיקה ותקשוב.

2. ערוצי ההתמחות של המטה הכללי:

קציני המטה הכללי ברמת הפיקודים המרחביים וברמת המטה הכללי נדרשים לעולם תוכן אחר. עולם התוכן הזה מורכב מהגורמים הבאים:

א. תורות צבאיות, תורת המערכה, תפיסות הפעלה.

ב. הידע כיצד ליצור את השילוביות בעת בניין הכוח ובעת הפעלתו.

ג. היכולת לגבש הבנה טובה של תחומי הידע הזרועיים השונים.

שני תחומי ההתמחות האלה הם מורכבים, עשירים בתוכן ודורשים הכשרה ארוכת טווח ומסלולי שירות מתאימים. קשה מאוד למקד מסלול הכשרה ושירות אחד שייתן מענה טוב לשני הערוצים האלה. לא סביר להניח כי מי שהוכשר לערוץ מקצועי יוכל להשתלב בקלות גם במסלול המטה הכללי, הגם שהדבר אינו בלתי אפשרי לחלוטין.

באגף התקשוב ובזרועות וכו'. בהעדר גוף בצה"ל שעניינו מקצוע המטה הכללי, אין שום סיווג בתחום הזה.

אולם בפועל, כשמתבוננים על המצב הקיים, ניתן להבחין בשני סוגים של קציני מטה כללי:

● **קציני מטה כללי "לעת מצוא"**: אלה הם קצינים ששובצו לתפקידים במטה על-ידי החילות שלהם לזמן קצוב. הם לא הוכשרו לתפקידם ולא ישהו די זמן במטה כדי לפתח ולשמר את הידע שלהם.

● **קציני מטה כללי שאינם שייכים לחיל מקצועי מסוים**: אלה הם קצינים שגויסו למטה הכללי ממקורות חיצוניים או ששוהים בתפקידי מטה כללי פרק זמן ארוך והתנתקו מהשיוך החילי שלהם (באופן פורמלי או רק באופן מעשי). בהעדר הגדרה אחרת מוגדרים הקצינים האלה בצבא כ"יתר" ומנוהלים באמצעות מחלקת הסגל. הקצינים האלה אינם זוכים לתכנון מסלול מקצועי – הרי אין להם מקצוע מוגדר – ואינם מוכרים כמשאב ידע שיש להכשירו ולטפחו.

השלכות המצב - דוגמה

לדעתי, המצב המתואר כאן הוא אחד החסמים המרכזיים על היכולת של צה"ל ליישם באמת ובתמים את תפיסת ההפעלה השילובית שלו. ביסוס לטענה הזאת ניתן למצוא בניסיון ליישם את לקחיו של אחד מתרגילי המטכ"ל. לצורך זה הוקמו במטכ"ל צוותי תכנון, שתפקידם היה לתכנן את המערכה בראייה משלבת וכוללת ועל-פי תפיסת ההפעלה מבוססת האפקטים. כלקח מהתרגיל עלה הצורך למסד צוותים מערכתיים כאלה באופן קבוע בארגון. בניסיון להעמיד מבנה חדש, מתאים יותר למטה הכללי, התברר כי אחד החסמים הבולטים לתהליך הוא היכולת לאייש את התפקידים המתוכננים. איוש התפקידים בקצינים בעלי רקע,

השכלה, ומסלול שהכשיר אותם לראייה רב-ארגונית והקנה להם כישורי ניתוח מערכתיים ומטען תפיסתי-אורטי מספק, הוא על גבול הבלתי אפשרי בשיטת האיוש הנהוגה היום ובאופן שבו צה"ל מכשיר ומקדם את הקצונה שלו.

המסקנה היא אפוא, שבעוד שצה"ל מתמודד עם האתגר המקצועי-פיקודי במסגרת ההתקדמות הטכנולוגית והתפיסתית שלו, אין הוא מקדם את

המרכיב הקריטי של עולם הידע והתוכן של המטה הכללי. לדעתי, חוסר האיזון הזה הוא חסם קריטי לקידום צה"ל כארגון שילובי.

הצעה להתמודדות

כיצד נדרש צה"ל להתמודד עם הפער הקיים בתחום הכשרת קציני המטה הכללי ופיתוח עולם הידע והדיסציפלינה של המטה הכללי?

לדעתי נדרשים כמה צעדים תורתיים וארגוניים:

1. הכרה בתחום המטה הכללי כתחום מקצועי המחייב מסלול שירות, הכשרת כוח אדם ותורה מתאימים.
2. מינוי "קצין חיל" שיהיה אחראי על פיתוח הידע וכוח

האדם בתחום הזה. אפשר, למשל, לקבוע שהתחום הזה יהיה באחריותו של רח"ט תוה"ד – נוסף על תפקידיו האחרים.

3. הגדרת ערוצי כניסה למסלול של קצין מטה כללי: גיוס מקרב מפקדי שדה זוטרים המגלים יכולות מטה טובות (בשלב האקדמיה הטקטית, תפקידי קה"ד), גיוס ממקורות חוץ (סטודנטים ובעלי תארים אקדמיים בתחום לימודי הביטחון).

4. עיצוב מסלולי שירות ארוכים הכוללים מעבר בין גופים ודיסציפלינות (תפקיד תורתי, תפקיד פיקודי, תפקיד הדרכתי, ק' אג"ם באוגדה, תפקיד בחיל האוויר, תפקיד באג"ת, תפקיד באמ"ץ).

5. תכנון מערך קורסים תומך: קורס קציני אג"ם בכירים (כיום מכשירה מפקדת זרוע היבשה קציני אג"ם חטיבתיים בלבד), קורס קציני מטה כללי (שילמד תפיסות הפעלה, בניין הכוח ותכנון מבצעי), שדרוג קורס פו"ם אפק או הקמת פו"ם ייעודי.

6. מתן משקל ארגוני הולם למקצוע המטה הכללי, כולל שמירת אופק קידום משמעותי לקצינים במסלול.

7. ביטול השליטה של הזרועות באיוש תפקידי ליבה במטה הכללי ובפיקודים המרחביים של צה"ל ובמיוחד בגופים המתכננים את בניין כוח, בתפקידי אג"ם, בתפקידי תורה ובגופי ניתוח.

סיכום

אחד מביטוייה המרכזיים של המהפכה בתחומים הצבאיים שבאה בעקבות המהפכה התעשייתית והתפתחות צבאות ההמונים היה הקמת המטה הכללי וההכרה כי זהו מקצוע מרכזי ויוקרתי בחיי הצבאות. צה"ל נמצא כיום בעיצומה של המהפכה הבאה בעניינים צבאיים – מהפכת יכולות האש, השלטנות המודיעינית ומעל הכול:

יכולת השילוביות הרב-זרועית. על מנת לממש את המהפכה הזאת דרושים לצה"ל קציני מטה מקצועיים מעולים בעלי השכלה ורקע רחבים ויכולת אינטר-דיסציפלינרית לניתוח ולתכנון. לאור כך מתחייב תיקון המצב הקיים היום שלפיו דווקא תחום השייך למקצוע ליבה צבאי – קציני מטה כללי – כלל אינו מוכר ומוגדר כמקצוע. העיוות הזה בולט

עוד יותר בהשוואה לבעלי מקצוע אחרים בצבא, שזוכים למענה מקצועי, כגון טכנאים, רוקחים ותקציבאים. רק שינוי מעמיק בגישה של צה"ל למקצוע המטה – ובכלל זה הכרה בייחודיות המקצוע הזה וקביעת מסלולי הכשרה וקידום למשרתים בו – יאפשר לממש את תפיסת ההפעלה החדשה ולמצות את היכולות הטכנולוגיות העומדות לרשותנו.

רק שינוי מעמיק בגישה של צה"ל למקצוע המטה יאפשר לממש את תפיסת ההפעלה החדשה ולמצות את היכולות הטכנולוגיות העומדות לרשותנו

האיום האסימטרי ביום ברצועת עזה בשנים 2000-2003

בליל 6 בנובמבר 2000 בוצע ניסיון פיגוע ראשון במימי רצועת עזה באמצעות סירת דיג עמוסה בחומרי נפץ. כתוצאה מהפיגוע נגרם נזק קל לספינת "דבור". מאז מתמודד חיל הים עם מאמצים בלתי פוסקים של ארגוני הטרור הפלסטינים לבצע פיגועים בתווך הימי ברצועה או לנצל את התווך הזה לשם חדירה לישראל ולהברחות נשק. את המאבק בטרור הימי מבית היוצר הפלסטיני מנהל חיל הים תוך מאמץ עקבי לאפשר לדייגים הפלסטינים לצאת לים ולהתפרנס

סא"ל פיני הרפז

הים הישראלי, את אירועי הטרור שהתרחשו במהלך התקופה המדוברת ואת הדילמות שניצבו בפני חיל הים הישראלי בעקבות האירועים האלה.

המרחב הימי ברצועת עזה על-פי הסכם עזה ובית-לחם תחילה (1994) והשפעת אירועי האינתיפאדה ("גאות ושפל") על המרחב הזה

על-פי הנספח הימי להסכם "עזה ובית-לחם תחילה" (מאי 1994) הורשו סירות דיג פלסטיניות לצאת לים מאחד מארבעת מעגני הדיג: עזה, דיר אל-בלח, חאן-יונס ורפיח. התחום שהותר לדיג פלסטיני החל 1.5 מיילים ימיים מדרום לגבול הצפוני של הרצועה ומייל ימי מצפון לגבול הדרומי של הרצועה (גבול ישראל-מצרים) ועד לעומק של 20 מייל מהחוף (1 מייל ימי = 1.85 קילומטרים). התחום הזה סומן בהסכם כאזור L. השטח הימי שבין התחום המותר לדיג לבין גבול הרצועה מצפון ומדרום הוגדר אזור חיץ, ורק

לספינות חיל הים הותר להפליג בו. אזור החיץ הצפוני סומן במפות באות K, ואילו אזור החיץ הדרומי סומן באות M (במהלך העימות הנוכחי הרחיבה ישראל את אזור החיץ הדרומי באופן חד-צדדי ממייל ימי אחד לשני מיילים ימיים). אף שההסכם התיר לפלסטינים לדוג עד לטווח של 20 מיילים מהחוף, הרי לרוב לא הפליגו הדייגים הפלסטינים אל מעבר ל-12 מיילים מהחוף. לסירות המשטרה הימית

התמודדותו של חיל הים הישראלי עם פעילות חבלנית עוינת במרחב הימי של רצועת עזה היא דוגמה נוספת להתמודדות עם איום אסימטרי. מצד אחד של המתרס ניצב חיל ים מהטובים בעולם, בעל היסטוריה מפוארת של הצלחות מבצעיות ובראשן ניצחונו המזהיר על ציי סוריה ומצרים במלחמת יום הכיפורים, ומצידו האחר ניצב אויב המשתמש בתווך הימי לביצוע פעולות טרור כדי להשיג הישגים טקטיים והשפעה אסטרטגית על המוראל של צה"ל ושל הציבור הישראלי.

עד תחילתם של האירועים האלימים בין הפלסטינים לישראל (סוף ספטמבר 2000) היה התווך הימי ברצועת עזה שקט יחסית ולא הושפע מאירועים אלימים שהתרחשו בתווך היבשתי. אולם בניגוד לאינתיפאדה הראשונה (1987-1994) ולתקופה שאחריה, הרי בספטמבר 2000 נסחף גם המרחב הזה לתוך

העימות האסימטרי והפך לאיום על ישראל בכלל ועל חיל הים הישראלי בפרט.

המאמר מציג את מאפייני המרחב הימי ברצועת עזה, את השינוי שחל בו עם פרוץ האירועים, את האיומים על ישראל ועל חיל

הקלות היחסית שבה יכולות סירת נפץ או סירת נשק להסתתר בין סירות תמימות מגדילה את האתגר לחיל הים הישראלי ומחייבת אותו לאמץ אמצעים חכמים ושיטות חדשניות שיקלו עליו לבצע את ההפרדה בין חשוד לתמים

רע"ן חקר הבטי"ש
במחלקת היסטוריה

ספינת "דבור" שנפגעה מפיצוץ סירת תופת

ב־22 בנובמבר 2002 התפוצצה מול חופי עזה סירת דיג עמוסה בחומרי נפץ סמוך לספינת "דבור" של חיל הים. מהפיצוץ נפגעו באורח קל ארבעה מאנשי הצוות של ה"דבור". את הפיגוע ביצעו שני מחבלים מתאבדים צעירים, אנשי "פלוגות ירושלים" של הג'יהאד האיסלאמי הפלסטיני

הפלסטינית (שהוקמה בעקבות החתימה על ההסכם) הותר לפעול עד לטווח של 6 מיילים ימיים מהחוף, ובמקרים חריגים – לאחר תיאום עם חיל הים הישראלי – עד לטווח של 12 מיילים ימיים מהחוף. עד לפרוץ האירועים האלימים בספטמבר 2000 עמדו לרשות המשטרה הימית הפלסטינית כמה סירות מהירות, שהיו מצוידות בנשק קל, אך רובן נפגעו והוטבעו ע"י צה"ל במהלך 2000–2001.

ככלל משתמשים הפלסטינים בסירות דיג קטנות המכונות "חסקות". כמו כן הם משתמשים בסירות גדולות יותר המכונות "לאנץ" ובמכמורתנים, הגוררים אחריהם רשת באמצעות

היה זה פיגוע ההתאבדות הראשון בזירה הימית הפלסטינית. אומנם חיל הים היה מודע לאיום הזה – שכן נגד ספינותיו כבר הופעלו מתאבדים בזירה הלבנונית – אך בכל זאת היה זה מפתיע להיווכח עד כמה מהר אומצה דרך הפעולה הזאת גם בזירה הפלסטינית. מעריכים שמתכנניו ומבצעיו של פיגוע ההתאבדות הראשון בים נעזרו במשטרה הימית הפלסטינית. ראוי לציין שפיגוע ההתאבדות בים היה אחד מפיגועי ההתאבדות הראשונים של האינתיפאדה השנייה.¹

איומים אפשריים על ישראל ועל חיל הים הישראלי

● **ניצול שגרת הדיג והשיט האזרחיים הפלסטיניים כדי לאסוף מודיעין, לתכנן ולבצע פיגועים נגד כלי שיט של חיל הים.** נוכחותן של ספינות חיל הים בתווך שבו רשאים הפלסטינים להפליג מאפשרת לארגוני הטרור לעקוב זה שנים אחר פעילות חיל הים באמצעות אותם כלי שיט, בעיקר סירות דיג, שנעים כמעט ללא הגבלה סמוך לכלי השיט של חיל הים לאורך חופי הרצועה. לימוד השגרה מאפשר להם לאסוף מודיעין תוך הסוואת המשימה הזאת בפעילות דיג תמימה. הימצאותם של גורמי הטרור במסווה של דייגים תמימים בין סירות הדיג הפלסטיניות התמימות דומה להימצאותם של גורמי טרור בתוך סביבה עירונית. כפי שהסביבה העירונית האזרחית היא מרחב ההכנות והמרחב הלוגיסטי של הטרוריסט ביבשה, תפקיד דומה יש לסירות הדיג בעבור המחבלים המתכננים פיגוע ימי או פיגוע בדרך הים. באופן פרדוקסלי, מבחינתם של ארגוני הטרור יש יתרון למצב שבו זירת ההתמודדות היא בשטח שכבוש על-ידי האויב.²

מנוף המחובר לגוף הסירה. על-פי ההסכמים שנחתמו בין הפלסטינים לישראל הוגבלו מספר המנועים החיצוניים שסירה יכולה לשאת עליה, עוצמת המנועים (עד 25 כ"ס למנועים חיצוניים) ומהירותן של הסירות (עד 15 קשר למנועים פנימיים) כדי שיקשה עליהן להתחמק מכלי השיט של חיל הים ומסירות המשטרה הפלסטינית במקרה של ביצוע עבירה. על-פי ההסכמים בין ישראל לפלסטינים גם נאסר על הדייגים לשאת נשק ולדוג באמצעות חומרי נפץ. שיטת דיג נוספת המקובלת בקרב הדייגים הפלסטינים היא הטלת רשתות במעמקי הים, סימון מיקומן באמצעות מצופים וחזרה לאחר זמן מה כדי לאסוף את הרשתות ואת הדגה שנלכדה בהן. לעיתים מפוזרות בים – בדרך כלל לקראת לילה – סירות קטנות ללא מנוע ובהן דייג אחד או שניים, המבצעים את מלאכת הדיג ושוהים בים עד שהם נאספים בשעות הבוקר על-ידי ספינת דיג. זו גוררת את הסירות הקטנות חזרה לחוף. שיטת הדיג המועדפת נקבעת, בין היתר, על-פי עונות השנה, צפיפות הדגה וזרמי הים.

ההסכמים קבעו שכלי השיט של חיל הים הישראלי רשאים לנקוט כל אמצעי נגד כלי שיט החשודים בהברחת אמצעי לחימה, סמים, רכוש או בביצועה של כל פעילות בלתי חוקית אחרת.

עם תחילת האירועים האלימים בין הפלסטינים לישראל (ספטמבר 2000) ניסה חיל הים לנהוג לפי גישה של "עסקים כרגיל", להמשיך את שגרת החיים ולהרחיק את האינתיפאדה מהים. בחיל הים זכרו את העובדה שאוכלוסיית הדייגים הייתה לאורך השנים מתונה וממושמעת ולא שיתפה פעולה עם גורמי הטרור. השינוי בגישתו של חיל הים התרחש לאחר פיגוע ההתאבדות סמוך לספינת "דבור" ב־6 בנובמבר 2000.

ספינת "דבור" מפטרלת

הקושי להוציא פיגועים מתוך הרצועה מדרבן את ארגוני הטרור לבצע פיגועים בתוך הרצועה נגד יעדים צבאיים ואזרחיים ובכלל זה גם דרך הים

הגבול בין הרצועה לישראל – בין היתר בעזרת גדר שמקיפה את כל הרצועה. הקושי להוציא פיגועים מתוך הרצועה מדרבן את ארגוני הטרור לבצע פיגועים בתוך הרצועה נגד יעדים צבאיים ואזרחיים ובכלל זה גם דרך הים. המציאות הזאת תימשך עד אשר תושלם תוכנית ההתנתקות מרצועת עזה.

● **חטיפה דרך הים.** בעבר היה קיים מידע על כוונתם של ארגוני הטרור לנצל את התווך הימי כדי להעביר דרכו חטוף ישראלי (אזרח או חייל) אל מחוץ לגבולות הארץ כדי להקל על ניהול המשא-ומתן ולהעלות את המחיר לשחרורו. המודל שאותו רוצים ארגוני הטרור הפלסטיניים לחקות הוא של החיזבאללה, שהצליח באמצעות חטיפות של חיילים ושל אזרחים ישראלים להביא לשחרור אנשיו הכלואים בישראל.

● **ירי תלול מסלול לעבר הים.** ארגוני הטרור ממשיכים לפתח אמל"ח תלול מסלול (דוגמת רקטות "קסאם"). במסגרת בניית הכוח הם מתאמנים בירי לאורך חופי רצועת עזה. בשלב הזה הירי תלול המסלול אינו מסכן את כלי השיט של חיל הים, אך עם הזמן עלולים אמצעי הירי תלול המסלול להוות איום גם על פעילות חיל הים הסמוכה לחופי הרצועה.

● **הברחות אמל"ח דרך הים לרצועת עזה.** גורמי טרור ברשות ממשיכים להשקיע מאמצים רבים לביצוע הברחות אמל"ח גם בדרך הים – בין היתר מלבנון – אל רצועת עזה. במאמץ הזה משולבים ומסייעים גם גורמי טרור פלסטיניים, ארגון החיזבאללה וגורמים איראניים. רשת ההברחות פרוסה בים התיכון, בים האדום ובמפרץ הפרסי.

אירועי הטרור המרכזיים באינתיפאדה השנייה ("גאות ושפל")

פיגועי תופת והתאבדות

כאמור, בליל 6 בנובמבר 2000, כחמישה שבועות לאחר פרוץ האירועים האלימים בין הפלסטינים לישראל, בוצע ניסיון פיגוע ראשון ברצועת עזה באמצעות סירת דיג עמוסה בחומרי נפץ. כתוצאה מהפיגוע נגרם נזק קל לספינת "דבור", אך לא היו נפגעים בקרב אנשי הצוות של ה"דבור". את הפיגוע ביצע מחבל מתאבד, סטודנט בן 27, איש החמאס. היה זה איתות ראשון לכך

שהאינתיפאדה תתנהל גם בים.³ ב-22 בנובמבר 2002 התפוצצה סירת דיג עמוסה בחומרי נפץ סמוך לספינת "דבור" של חיל הים. מהפיצוץ נפגעו באורח קל ארבעה מאנשי הצוות של ה"דבור". את הפיגוע ביצעו שני מחבלים מתאבדים צעירים, אנשי "פלוגות ירושלים" של הג'יהאד האיסלאמי הפלסטיני.⁴

ב-17 בינואר 2003 התפוצצה סמוך לספינת "דבור" של חיל הים רפסודת תופת. את הפיגוע ביצע איש חמאס, שהיה בגפו על הרפסודה.

לצה"ל ולחיל הים יש אינטרס להמשיך בשגרת החיים הרגילה ולאפשר לדייגים לצאת לים ולהתפרנס

● **פיגועי התאבדות ימיים באמצעות סירות או אופנועי ים.** קיומה של מוטיווציה לבצע פיגועי התאבדות והקושי לסכל באופן מוחלט פיגועים כאלה עלולים להיות תמריץ להמשיך להשתמש בדרך הזאת גם בים נגד כלי השיט של חיל הים הפועלים סמוך לחופי הרצועה – כפי שכבר קרה (ב-6 בנובמבר 2000, ב-22 בנובמבר 2002 וב-17 בינואר 2003).

● **פיגועים באמצעות מטעני חבלה צפים, המוסווים בחפצים תמימים או באמצעות מוקשים ימיים.** ככלל מפליגות ספינות חיל הים באזור קבוע, ואחת המשימות השגרתיות שלהן היא לטפל בחפצים צפים ועוגנים בים. השגרה הזאת מוכרת לגורמי הטרור, והם עלולים לנצל כדי למכד חפצים כאלה על מנת לפגוע בספינות חיל הים ובצוותיהן. בעבר נתקלו ספינות חיל הים בניסיון למקש את נתיבי הפלגתן בזמן שהייה של צה"ל בלבנון, וסביר להניח שהידע שנצבר בלבנון בתחום הזה יועבר – אם לא הועבר כבר – לרצועת עזה.

● **ביצוע פיגועים ימיים ודרך הים (על-מימיים או תת-מימיים) במתקנים ישראליים בחוף ובים – במיוחד במתקנים אסטרטגיים.** במהלך תקופת "גאות ושפל" ניסו גורמי הטרור לפגוע ביעדים אסטרטגיים במדינת ישראל כדי לגרום לפגיעה משמעותית ברכוש ובנפש. כך למשל ניסו מחבלים לפוצץ את חוות מכלי הגז בפי גלילות באמצעות מטען חבלה שהוחדר למכלית שנכנסה לאותו

מתקן. דוגמה נוספת לפגיעה במתקן אסטרטגי על החוף היא הפיגוע בנמל אשדוד (14 במארס 2004), שבו נהרגו 10 ישראלים. אולם במקרה הזה הגיעו המחבלים ליעדם לא דרך הים, אלא באמצעות מכולה בעלת דפנות כפולות, שלא נבדקה כראוי בעת יציאתה מהרצועה. אבל אין להוציא מכלל אפשרות שבעתיד ינסו המחבלים להגיע דרך הים למתקני חוף אסטרטגיים הסמוכים לרצועה.

● **פיגועים נגד יעדים אזרחיים וצבאיים בתוך הרצועה – כולל דרך הים.** צה"ל הצליח לחסום כמעט לגמרי את

ניסיונות חדירה לישראל

ב-7 ביוני 2002 סוכל באזור ארז ניסיון חדירה של מחבלים דרך הים מרצועת עזה לישראל. היה זה הניסיון הראשון של מחבלים חמושים לחדור לישראל מהרצועה בשחייה ובהליכה במים רדודים. כפי שכבר צוין, ככל שהמעבר לישראל דרך הגדר היבשתית הפך למסובך יותר, כך הפך המעבר דרך התווך הימי או דרך חוף הים להיות אטרקטיבי יותר מבחינת גורמי הטרור.⁵

ניסיונות להברח אמל"ח דרך הים

תופעת ההברחות ביבשה ובים על רקע כלכלי, פלילי וחבלני אינה חדשה ברצועת עזה. משפחות רבות ברצועה מתפרנסות מכך זה שנים. עם תחילת האירועים האלימים בין הפלסטינים לישראל נודע על הכוונה לבצע הברחות של אמצעי לחימה לתוך שטחי הרשות גם דרך התווך הימי. במאמצי ההברחה האלה היו מעורבים גם גורמים בכירים ברשות הפלסטינית.⁶

חיל הים תיגבר את סוריו הימיים מערבית לחופי רצועת עזה, וסירורים של ספינות טילים בוצעו מערבית לחופי מדינת ישראל ובאגן המזרחי של הים התיכון כדי לגלות ספינות המנסות לחבור לסירות פלסטיניות ולהעביר אליהן אמצעי לחימה כדי שיברחו אותם לתוך שטחי הרשות. כמו כן הורחבו הסירורים האוויריים מעל הים כדי לסייע בגילוי ניסיונות הברחה בטווחים הרחוקים.

ב-3 במאי 2001 הצליח חיל הים לאתר את הספינה "סנטורני", שהייתה בדרכה מלבנון לעבר צפון סיני. התברר שה"סנטורני" נשאה אמצעי לחימה שנארזו בחביות אטומות, ואלה אמורות היו להיות מוטלות לים בנקודות קבועות מראש צפונית לחופי מצרים. את החביות האלה אמורות היו לאסוף סירות דיג פלסטיניות ולהובילן לרצועת עזה.⁷

ב-3 בינואר 2002 השתלטו לוחמי קומנדו ישראלים על האונייה "קארין A" בלב ים, בשעה שהייתה בהפלגה בים האדום בדרכה מהאוקיינוס ההודי לכיוון תעלת סואץ. האונייה – על אנשי צוותה וכל אמצעי הלחימה שבה, שהיו מיועדים לרשות הפלסטינית – הובאה לנמל אילת. תפיסת האונייה וחקירת אנשיה חשפו את שיתוף הפעולה בין הרשות הפלסטינית לאיראן בניסיונות להבריא אמצעי לחימה לשם "תדלוק" המאבק בישראל.⁸

בלילה שבין 19 ל-20 במאי 2003 לכד חיל הים מערבית לחופי ישראל את הספינה "אבו חסן", לאחר שעלה החשד כי היא מובילה אמצעי לחימה ושבכוננתה להעביר אותם לרצועת עזה. לוחמי קומנדו ישראלים השתלטו על הספינה בלב ים והובילו אותה לישראל. על סיפונה נמצאו פעיל בכיר בחיזבאללה, מרעומים לקטישוות ואמצעי לחימה נוספים.⁹

הדילמות הניצבות בפני חיל הים

מצד אחד חייב חיל הים להתמודד עם קשת רחבה של איומים, ובהם חדירות דרך התווך הימי מרצועת עזה לישראל וליישובים הישראליים ברצועה והחדרת אמצעי לחימה דרך הים מלבנון לרצועת עזה. מצד אחר מעוניינת ישראל לאפשר לדייגים הפלסטינים להתפרנס. לכן הוגדר אזור דיג, וכלי שיט

של חיל הים מסיירים במעטפת שלו ואוכפים את כלליו. גודלו של אזור הדיג נקבע על-ידי צה"ל מעת לעת בהתאם להערכת המצב. כשנוצר צורך ביטחוני, מוגבלים אזור הדיג והמעגלים שמהם מותר לצאת לים. לעיתים חל איסור לנוע בחופשיות מחלקו הדרומי של האזור לחלקו הצפוני ולהפך, ולעיתים אף נאסר על הדייגים לצאת לים בכלל מתוקף צו המטיל סגר ימי. כך למשל קרה מייד לאחר התפוצצותה של רפסודת התופת ב-17 בינואר 2003 סמוך לספינת "דבור" של חיל הים. כשהמצב הביטחוני רגוע יותר, מורחב אזור הדיג כדי לאפשר לדייגים הפלסטינים מרחב דיג ופרנסה גדול יותר.

מחד גיסא יש לצה"ל ולחיל הים אינטרס להמשיך בשגרת החיים הרגילה ולאפשר לדייגים לצאת לים ולהתפרנס. קיימת הבנה שככל שיגדל מספר המשפחות המתפרנסות מדיג, יקטן הלחץ הכלכלי המסייע לגורמי הטרור לגייס תמיכה. אך מאידך גיסא, ככל שגדל מגוון האיומים על חיל הים ועל האינטרסים הישראליים בים ובסמוך לו, כך עולה הצורך להגביל את התנועה הפלסטינית בים. הקלות היחסית שבה יכולות סירות נפץ או סירת נשק להסתתר בין סירות תמימות מגדילה את האתגר לחיל הים הישראלי – המצוי בעימות אסימטרי מול הטרור הפלסטיני מאז ספטמבר 2000 – ומחייבת אותו לאמץ אמצעים חכמים ושיטות חדשניות שיקלו עליו לבצע את ההפרדה בין חשוד לתמים.¹⁰

הערות

1. על פיגועי התאבדות ימיים ראו: שאול שי, **השהידים, האיטלאם ופיגועי ההתאבדות**, הוצאת מפעלות – המרכז הבינתחומי הרצליה, ינואר 2003, עמ' 109.
2. דני רשף, "גישה חדשה למלחמה נמוכת עצימות", **מערכות**, גיליון 388, אפריל 2003, עמ' 10.
3. **השהידים**, עמ' 110.
4. **שם**, עמ' 111.
5. גם בעבר נעשו ניסיונות על רקע כלכלי ופלילי לחדור לתחומי ישראל דרך חוף הים באזור ארז, ואחדים מהם אף הצליחו. המאפיין הייחודי של האירוע הזה הוא שהחודרים היו חמושים.
6. בתחילת 2001 נסחפו לחופי ישראל לאחר סערה בים חביות ובהן אמצעי לחימה עטופים ואטומים, שרמזו על כך שהים משמש תווך פוטנציאלי להכנסת אמצעי לחימה לתוך רצועת עזה.
7. שאול שי, **ציר הרשע, איראן חיזבאללה והטרור הפלסטיני**, הוצאת מפעלות – המרכז הבינתחומי הרצליה, ספטמבר 2003, עמ' 147-148.
8. **שם**, עמ' 149-153.
9. **שם**, עמ' 153-154.
10. "במלחמה (אסימטרית) נמוכת עצימות חיוני לגרום לאוכלוסיית האויב להתנער מהטרור... אפשר, כמובן, לגבות מחיר יקר מאוכלוסיית האויב בכללותה על תמיכתה בטרור, אבל אמצעים חריפים אינם עומדים באמת המידה המוסרית והחוקית של דמוקרטיה מערבית. יתר על כן, תגובת האוכלוסייה ללחץ המופעל עליה עלולה להיות בלתי צפויה ולהביא הסלמה בלתי מבוקרת באמצעים. לחלופין אפשר למוער את הפגיעה בשגרת החיים האזרחית ולחזק את האינטרסים הכלכליים והחברתיים של אוכלוסיית האויב בשמירת הסדר הקיים". ראו דני רשף, **שם**, עמ' 10.

מכאן גם נגזר הצורך החיוני ב"תחזוקה" מתמשכת של המערכה באמצעות השגתן והצגתן של ראיות חדשות ורלוונטיות שאינן משתמעות לשתי פנים. במובן מסוים ניתן, לדעתי, להתייחס, לרעיון המודיעין להפלה כאל רכיב המשתלב במסגרת הגישה הרחבה יותר (והשנויה במחלוקת) המכונה בידי האמריקנים "מודיעין לפעולה" (Actionable Intelligence), קרי מודיעין איכותי ברור ומהימן, המאפשר לעושי המדיניות (ברמה הלאומית, אך לא רק) לקבל על בסיסו החלטות לפעולה.⁹ התפקיד החדש שהוטל על המודיעין מחייב דיון בשלוש שאלות:

1. האם זהו תפקיד הראוי לארגון מודיעין?
2. מהי מידת מעורבותו הרצויה של המודיעין בגיבוש המלצות לפעולה?
3. מהם הסיכונים והקשיים המתודולוגיים והאחרים הגלומים במשימה הזאת? המאמר הזה לא יעסוק בשתי השאלות הראשונות (מה גם שהשאלה הראשונה כבר זכתה למעשה למענה חיובי), אלא רק בשאלה האחרונה.

הידיעה המודיעינית כעובדה

בטרם יידונו בבירור הסיכונים ושאר הקשיים שבמשימה, דומה כי לא ניתן להתעלם משאלת יסוד הטמונה בבסיס המתודה המודיעינית: האם ניתן בכלל להתייחס לידיעות המודיעיניות כאל עובדות או כאל ראיות (שהן אמצעי להוכחת העובדות השנויות במחלוקת)?¹⁰

את ההתייחסות המקובלת לשאלת היסוד המורכבת הזאת מסכם באופן ברור ונחרץ למדי אלוף (מיל) יצחק בן-ישראל: "לפעמים כן ובדרך כלל לא". הנימוק שלו: "מרבית הידיעות המודיעיניות מבוססות על מקורות העשויים לטעות, ובמקרים רבים ניתן לפרש ידיעה בכמה אופנים".¹¹ ארגוני המודיעין חייבים אפוא להתמודד באופן מתודולוגי עם הקושי המובנה הזה, הטמון בממד אי-הוודאות הקיים ביחס למהימנותה של הידיעה המודיעינית. במצב הדברים הזה נדרשים אפוא החוקרים לא רק לנקוט זהירות מופלגת בכל הקשור לאיכות ולטיב של המקורות שבהם נעשה שימוש להפלה, אלא עליהם גם לבחון באופן ביקורתי ומקצועי את המתודה המחקרית המיושמת בתהליך הניתוח וההערכה של המידע שנאסף, במיוחד נוכח הסיכונים הרבים הטמונים במשימה הזאת, כפי שיוצג בהמשך.

גורמי הסיכון הגלומים במשימה

עיון מדוקדק בקשיים הטמונים במשימה מגלה שישה גורמי סיכון עיקריים:

1. נטייה לפוליטיזציה ביחסים בין המודיעין למקבלי ההחלטות. הסיכון המרכזי הגלום בהירתמות המודיעין למשימה של הנחת תשתית ראיות מפלילה טמון – כך נראה – בפוטנציאל הקיים למה שמכונה "פוליטיזציה

נתונים באופן השונה לגמרי או חלקית מתמונת המציאות. לעומת זאת בעת ניסיון להפיל יש צורך להציג מידע אמין, חד-משמעי ובלתי ניתן לפרשנות, התואם את תמונת המציאות.

2. בל"פ ובלו"פ פורס הגורם המתפלל מסך עשן כבד כדי שלא תיחשף זהותו. לעומת זאת המדינה המאשימה מתייצבת בגלוי קבל עם ועולם.
3. בעוד שהל"פ והלו"פ מרכזים מאמץ הן כלפי הזירה הפנימית (של היריב) והן כלפי הזירה החיצונית – בהתאם לצורך – מתמקדת משימת המודיעין להפלה בזירה החיצונית בלבד.
4. בעוד שמשימות הל"פ והלו"פ נתפסו מאז ומעולם כמאמצים משניים ומשלימים, שנועדו לסייע למאמץ המדיני העיקרי, בבחינת "אם לא יועיל כנראה לא יזיק", הרי שקונספטואלית נועדה משימת המודיעין להפלה להיות בסיס תמיכה מודיעיני בציר המאמץ העיקרי של ניהול המערכה המדינית מוכוונת החוץ ברמה האופרטיבית והאסטרטגית. במילים אחרות, משימת

ההפלה היא למעשה הגיון פעולה מודיעיני;⁶ המיועד לתמוך במאמץ המדיני, שתכליתו לנטרל את הגיון הפעולה של המערכת היריבה בשני סוגים של מערכות (Campaigns) או של מאמצים משלימים:

- א. המערכה הראשונה – מאמצי סיכול מדיני ממוקד שמטרתם למנוע מהיריב או לעכב אותו מלהשיג הישגים קונקרטיים. למשל, למנוע את הצטיידותו

בנשק מתקדם או בהשגתה של יכולת צבאית חדשה. זאת באמצעות רתימתם למשימה של פרטים, של מדינות ושל ארגונים לאומיים, על-לאומיים ובין-לאומיים בעלי נגיעה ישירה או עקיפה לנושא.

- ב. המערכה השנייה – מאמצי הסברה מדיניים (כמרכיב במכלול שלם של אמצעים נוספים), שמיועדים לסייע בעיצוב עמדותיו של "חבר המושבעים" עד כדי תמיכה בעמדותיה (המדיניות או הביטחוניות) של המדינה ה"תובעת" ולא בגורם המואשם (לרוב מדינה או יישות יריבה). במילים אחרות, מערכת ההסברה המדינית, בסיוע המודיעין, מיועדת לפגוע בהגיון הפעולה המדיני של המערכת היריבה כנדבך מרכזי במערכה על התודעה.⁷ דוגמה למערכה כזאת היא המאמץ הישראלי לשכנע את מדינות אירופה בדבר מעורבותו של ערפאת בטרור וכפועל יוצא מכך להפכו ל"בלתי רלוונטי". דוגמה נוספת היא המאמץ האמריקני לגייס באמצעות המודיעין תמיכה מדינית בעמדות וושינגטון לקראת המערכה בעיראק.⁸ עם זאת – ובשונה ממאמץ לסיכול ממוקד, סוג המערכה השני אינו מתוחם לרוב בזמן או במרחב והוא מאופיין בדרגת קושי גבוהה להשגת היעדים (הן ברמה ההצהרתית וחשוב מכך, גם ברמה המעשית).

בלוחמה פסיכולוגית (ל"פ) ובלוחמת מודיעין (לו"פ) פורס הגורם המתפלל מסך עשן כבד כדי שלא תיחשף זהותו. לעומת זאת המדינה המאשימה מתייצבת בגלוי קבל עם ועולם

ביחסים בין המודיעין למקבל ההחלטות". דומה שאת הדוגמה הבולטת ביותר לסיכון הזה ניתן להמחיש באמצעות האש שסופגת כיום קהילת המודיעין האמריקנית: היא מואשמת בכך שהובילה את ממשל בוש (ויש הטוענים שהובלה על ידו) משיקולים זרים ובלתי מקצועיים (אידיאולוגיים ופוליטיים) לצאת במארכס 2003 למערכה נגד משטרו של סדאם חוסיין בעיראק תוך מניפולציה מגמתית של נתוני המודיעין. גורם הסיכון הזה משקף באופן המובהק ביותר את אחד המתחים הבסיסיים בנוגע לתפקידו של הממסד המודיעיני: האם מתפקידו לשרת את המדינה או את יעדיה ואת חזונה

במישורי היכולות ו/או הכוונות של האיום המזוהה. הטענה היא כי הירתמותו המוחלטת מדי של המודיעין למשימת ההפלה והלחץ המופעל מלמעלה לספק הוכחות בכל מחיר עלולים להביא – כמו במקרה האמריקני – לאובדן האובייקטיביות הנדרשת בבחינת הראיות או הידיעות המודיעיניות, להתעלמות מכוונת מידיעות (ראיות) שאינן מתאימות ל"תמונה הכללית" ובמקרים קיצוניים אף לנטישת ערך ה"אמת" כמוטיב המרכזי המנחה את העשייה המודיעינית. המשמעות היא כי במצבים מסוימים (כל שכן בידעם לאלו עמדות מכון הממשל) עלולים החוקרים להעדיף שלא להתמודד עם

לכוון אצבע מאשימה על יאסר ערפאת

מערכת ההסברה המדינית, בסיוע המודיעין, מיועדת לפגוע בהגיון הפעולה המדיני של המערכת היריבה כנדבך מרכזי במערכה על התודעה. דוגמה למערכה בזאת היא המאמץ הישראלי לשכנע את מדינות אירופה בדבר מעורבותו של ערפאת בטרור וכפועל יוצא מכך להופכו ל"בלתי רלוונטי"

אי-הוודאות האינהרנטית הטמונה בשדה המחקר וההערכה ולהעדיף גישה פסולה העושה שימוש ב"עקרון משנה הזהירות"¹². במקרים אחרים עלול הדבר להוביל להצגתו של מידע מודיעיני בעייתי ונתון לפרשנויות כ"ראיות קשות" וחלוטות. ניתן לשער שהסיבה לכך קשורה בקושי האמיתי הקיים בקרב גופי המודיעין להודות בפני הקברניט במגבלותיהם ובאי-יכולתם "לספק את הסחורה", במיוחד נוכח ההעדרה בחלוקת המשאבים שלה הם זוכים לאורך השנים.¹³

3. **אובדן האמינות והמוניטין.** גורם הסיכון השלישי קשור לאמינות ולמוניטין של הארגון המודיעיני. די בפעם בודדת שבה יועבר לארגון עמית או למדינה ידידה מידע מודיעיני חסר ביסוס כדי לפגוע פגיעה קשה, ולעיתים

של הממשלה הנבחרת? הנטייה הזאת לפוליטיזציה, הטמונה במשימת ההפלה, פותחת פתח לפגיעה בנכסים המרכזיים ובנורמות הנדרשות מכל ארגון מודיעין המכבד את עצמו: יושרה (Integrity), מקצוענות (Professionalism) החפה משיקולים זרים ואמינות (Credibility) בדיווח הן כלפי הרמה הממונה והן כלפי שירותים עמיתים.

2. **אובדן האובייקטיביות.** המתודה המקובלת בתהליך ההערכה המודיעיני דורשת בחינה ביקורתית של הקונספציות המקובלות באמצעות כלים לוגיים. בחינה ביקורתית כזאת נעשית, למשל, באמצעות ניסיון למצוא עובדות נגדיות הסותרות או מפריכות את הקונספציות או באמצעות הצגת הוכחה (מדעית) ליחסי סיבה ומסובב

השימוש בראיות במשימת ההפלה

חרף הדמיון בין המודיעין לבית־המשפט – שניהם מוסדות האמונים על חקר המציאות וביורור האמת – קיימים בכל זאת כמה וכמה הבדלים עקרוניים ומשמעותיים בין עולם התוכן המודיעיני לזה המשפטי. ניתן להמחיש היטב את ההבדלים שבין העולמות באמצעות הצגת (מקצת) הבעיות הנוגעות לקשייו האובייקטיביים של הארגון המודיעיני בהוכחת טענותיו – הנכונות (!) – במסגרת משימת המודיעין להפלה, ובכלל זה בגישתו לראיות העשויות לסייע לו בכך. למותר לציין כי בתחום המדיני לא קיימים דיני ראיות מחייבים, והליך ההוכחה כולו מעוצב בידי גורמי הכוח הבין־לאומיים שבזירה.

ככלל, לשימוש בראיות במסגרת משימת ההפלה שני היבטים בעייתיים עיקריים: הראשון הוא קבילות הראיות והשני – דיותן (היותן מספיקות על מנת להוכיח את טענותיו של ארגון המודיעין).

קבילות הראיות

רוב הפעילות המבצעית של שירותי המודיעין נעשית תוך הפרת החוק הנוהג במדינה הרלוונטית (זיוף, שוחד, פריצה, האזנות סתר ועוד). ראיות המושגות באמצעות הפעילויות האלה אמורות היו, לכאורה, להיפסל באופן מהותי על־פי דוקטרינת "פירות העץ המורעל" הנהוגה במדינות הנאורות (ארה"ב, למשל). במילים אחרות, הראיות האלה אינן קבילות בהליך שיפוטי. לכך נוספים כללים ראייתיים ספציפיים העשויים להקשות על המודיעין לפרוס את הראיות המצויות ברשותו. כאלה הם, למשל, הכללים הבסיסיים הבאים:

- **כלל הראייה הטובה ביותר** (The Best Evidence Rule). הכלל נוגע למסמכים (במובן הרחב של המילה – כל חפץ הנושא סימון בעל משמעות ובכלל זה, למשל, טביעת אצבעות וסרט הקלטה) וקובע כי אין להוכיח תוכנו של מסמך אלא על־ידי הצגת המקור. יחד עם זאת, במקרה של קשיים בהבאת מסמך מקורי (למשל, אובדנו) עשוי בית־המשפט לתת היתר להציג ראייה משנית (כלומר, ראייה שאינה מקורית). הכלל הזה עשוי, כמובן, להציב מכשול בפני ארגון מודיעיני המעוניין, מטבע הדברים, לשמור על מקורותיו ולספק ראיות מודיעיניות ברמת הסיווג הנמוכה ביותר ובתוך כך להימנע מהצגת מסמכים מקוריים שהגיעו לידי.
- **איסור עדות מפי השמועה**. הכלל אוסר על עד להעיד עדות שלא נקלטה בחושיו שלו. למעשה, שיעור ניכר מידיעות היומיני"ט והסיגיני"ט הוא מפי השמועה במובן זה שמקור הידיעה אינו מעיד מכלי ראשון על התרחשות אירועים מסוימים ורק מדווח עליהם בהסתמך על מבווע אחר. גם הכלל הזה עשוי, לכאורה, לפסול ידיעות מודיעיניות רבות מלמש כראיות בפני ערכאה שיפוטית.

אף בלתי הפיכה, באמון הניתן במידע ובהערכות המודיעיניות המועברות בתחומים אחרים. לפגיעה מהסוג הזה עלולה להיות השלכה גם על אמינותו (ועל מעמדו) של הארגון ושל העומדים בראשו בעיני מקבל ההחלטות עצמו.

4. **ביטחון המידע**. הסיכון הרביעי קשור לחשש המקנן בכל ארגון מודיעיני מחשיפת נכסיו המודיעיניים הכוללים את מקורותיו ואת יכולותיו (הטכנולוגיים והמבצעיים) בפני יריבי. בהקשר הזה ראוי להדגיש כי הצורך להציג מידע אמין ומשכנע בסטנדרטים דומים לאלה הנדרשים לצורך השגת הרשעה בבית־משפט מחייב שימוש בנכסים מודיעיניים, לעיתים מהמעלה הראשונה. חשיפתם של הנכסים האלה עלולה לגרום לאובדנם וכפועל יוצא מכך לפגיעה אנושה "בחלון ההצצה" כלפי האיומים שמציב היריב. משימת ההפלה, הכרוכה בחשיפתו של מידע מודיעיני רגיש בפני גורם זר, ידידותי ככל שיהיה – כל שכן כשמדובר בחשיפה פומבית של המידע בפני הציבור או התקשורת – מחדדת דילמה מודיעינית־מבצעית עתיקת יומין. מחד, יוצרת החשיפה הזדמנות קורצת להישג מדיני או מבצעי מהיר ונטול סיכונים מבצעיים ישירים, ומאידך היא

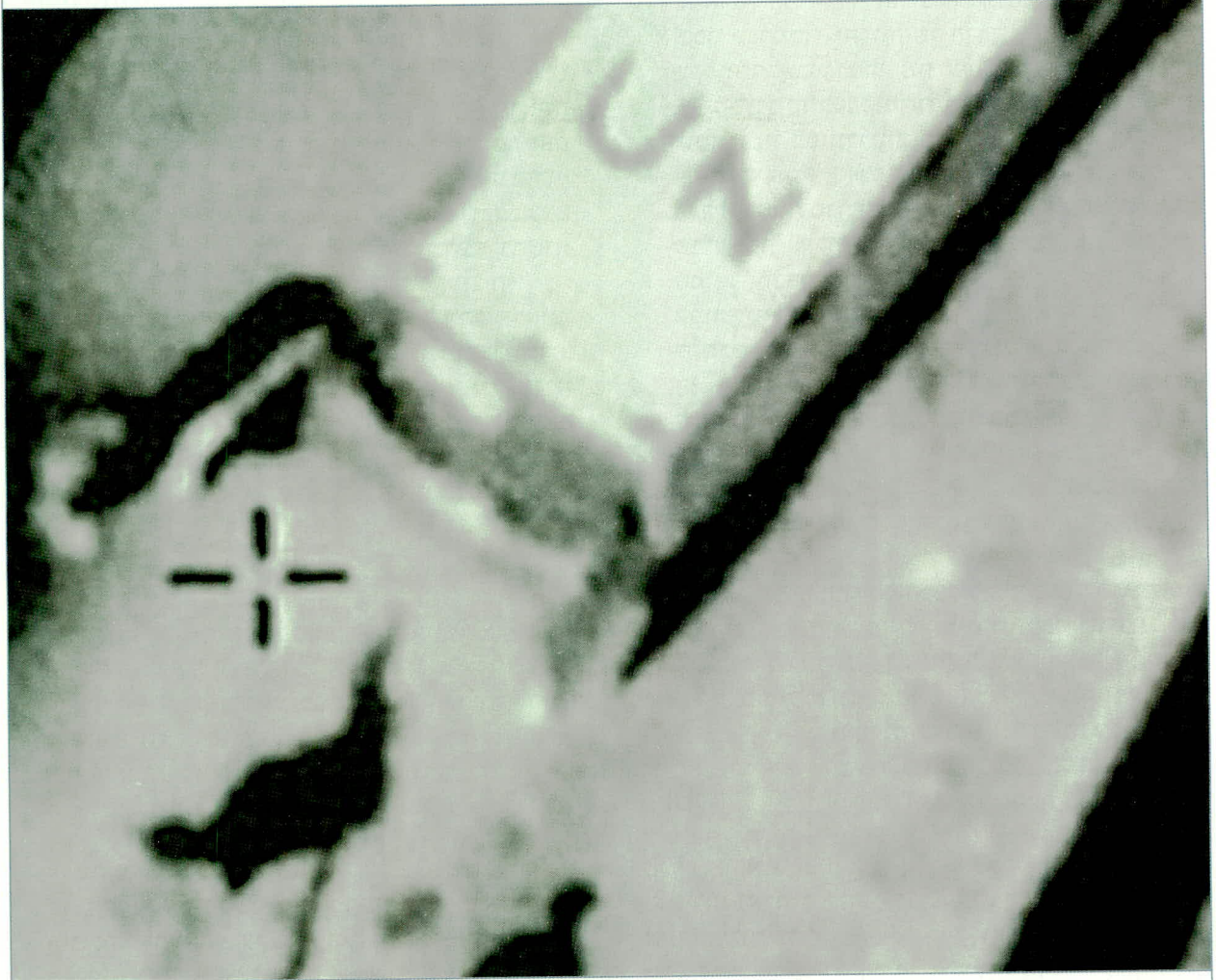
די בפעם בודדת שבה יועבר לארגון עמית או למדינה ידידה מידע מודיעיני חסר ביסוס כדי לפגוע פגיעה קשה, ולעיתים אף בלתי הפיכה, באמון הניתן במידע ובהערכות המודיעיניות המועברות בתחומים אחרים

עלולה להוביל לפגיעה זמנית או מתמשכת בשני עקרונות מרכזיים בפעילותו של הארגון המודיעיני: הראשון הוא היכולת להוציא לפועל באופן עצמאי פעילות מבצעית לסיכול האיומים שנחשפו והשני הוא היכולת להפתיע את האויב או היריב.

5. **העדפה לקויה של משימות ודיסהרמוניה**. סיכונים אחרים נובעים מהצורך האמיתי או המדומה של מתן עדיפות למשימת ההפלה. במצב הדברים הזה נדרשים ראשי הארגון המודיעיני והארגון עצמו להעלות באופן משמעותי את רמת הקשב המוקדשת למשימת המודיעין להפלה ולמשימה־האחות: ההסברה המדינית. במקרה הזה קיים החשש שראשי הארגונים יישאבו למלאכת ההסברה – בין אם מכורח שיקולים ענייניים ומקצועיים או חמור מכך, בשל הרצון לצבור רווחים אישיים וארגוניים – על חשבון העיסוק היום־יומי השוחק במשימות מרכזיות אחרות, מסורתיות יותר וזוהרות פחות. מציאות שכזאת עלולה לפתוח פתח לתקלות ולכשלים מודיעיניים ולהפר את מרקם היחסים העדין הקיים בדרך כלל בין הארגונים בכל קהילת מודיעין (דהיינו ליצור דיסהרמוניה).

6. **כישלון ההפלה**. במצב שבו מוטלת בספק קבילות הראיות שהוצגו או גרוע מכך, הן מתבררות כשגויות (במזיד או בשוגג), עלול להתרחש אפקט בומרנג, שבמסגרתו ייגרם נזק קשה דווקא לצד המפליל ולא לצד שאותו מנסים להפליל.

טיל "קסאם" או אלונקה?

במקרה של כישלון ההפלה מפני שהראיה שהוצגה התבררה כשגויה, עלול להתרחש אפקט בומרנג, שבמסגרתו ייגרם נזק קשה דווקא לצד המפיל

דִּיּוֹת הַרְאִיּוֹת

אולם דומה שהמכשול העיקרי במשימת ההפלה אינו נוגע למגבלה של קבילות ראיה זו או אחרת. ככלות הכול, ארגוני המודיעין עושים, כעניין שבשגרה, שימוש בראיות שקרוב לוודאי היו נפסלות בהליך שיפוטי על מנת להפיל גורמים שונים (ולחלופין נמנעים מהצגת ראיות רגישות מחשש שיחשפו מקורות, גם אם יש בהן כדי לתרום באופן מהותי להוכחת טענותיהם). אולם חשוב מכך: עיקר הוויכוח בזירה המדינית, שאליה מכוונת ההפלה, ניטש על משמעות הראיות ולא על קבילותן.

האתגר העיקרי הניצב אפוא בפני ארגוני המודיעין טמון דווקא במה שקרוי "דיוות הראיות", קרי בצורך להציג מסכת ראיות שתוכיח "באופן מוחץ" את נכונות טענותיהם ולא תותיר פתח להפרכתן.¹⁴ כלומר, רמת ההוכחה הנדרשת בזירה הבינלאומית ("הרף הראייתי") היא גבוהה במיוחד. לעיתים נראה כי היא פשוט אינה בהישג יד. הטעם לכך מובן מאליו: "הטריבוונל הבינלאומי", שבפניו מתקיים הליך ההוכחה, הוא בהכרח פוליטי, משמע משוחד בעמדותיו, ומושגי ההגינות

המקובלים ביחס להליך השיפוטי אינם רלוונטיים לגביו. נכונותם של הגורמים החברים ב"טריבוונל" להשתכנע מהטענות המוצגות בפניהם נגזרת מהאינטרסים שלהם, ואלה מכתובים במידה רבה את התוצאה.

בהקשר הזה נולד המושג "האקדח המעלה עשן" – הראיה החותכת המצביעה במישרין על אשמת הנאשם, ודי בה להכריע את גורל המשפט. הארגון המודיעיני חותר להניח את ידו על ראיה כזאת, אך עוד לפני כן עליו לבחון את השאלה איזו ראיה תיחשב לחותכת בעיני הטריבוונל הרלוונטי. במקרה העיראקי, למשל, ניתן היה לומר כי פגז חל"כ, המאותר על ידי פקחי האו"ם בעיראק, עשוי להיות "אקדח מעלה עשן" המפריך את טענות משטרו של סדאם שאין הוא מפתח נב"ק. כמו בעולם המשפט כך גם בעולם המודיעין ברור כי במקרה שבו "אקדח מעלה עשן" אינו בנמצא, התחליף לו הוא ראיות עקיפות ("נסיבתיות"), המשתלבות לכדי מארג קוהרנטי המוליך למסקנה אחת בלבד.

איסוף ראיות כאלה הוא אומנם משימה קשה, אך לא בלתי אפשרית.

המסלולים להצגת הראיות ותהליך בחירת ה"שופטים"

לשיקולים הנוגעים לבחירת הגורם או הגורמים שבפניהם מוצג המידע המודיעיני המפליל (להלן "חבר השופטים") יש חשיבות מכרעת, הנוגעת במישרין לשאלה מהו סף הראיות הנדרש, ומהם הסיכונים והסיכויים הקיימים בכל חלופה. זאת בעיקר משום שהם אלה אשר יקבעו בסופו של דבר את סיכויי ההצלחה לממש את ההישג הנדרש (בין אם מדובר בעצם קיומו של "הליך ההעמדה לדין" ובין אם מדובר בהשגת "הרשעה" חד-משמעית שסופה "ענישה" אפקטיבית).

אם מדובר בגוף שיפוטי (למשל, בית-הדין הבין-לאומי בהאג) או בגוף דומה, הרי שפעולתם של אלה מוסדרת לרוב במסגרת הוראת דין מיוחדת. במקרה כזה יאלץ ארגון המודיעין שלוח המדינה ("בעלת הדין") לנהוג על-פי ההוראות והכללים האלה, והוא יהיה חייב להציג מידע ברמת הוכחה גבוהה – גם במחיר של חשיפת מקורות ושל פגיעה בנכסים.

כדי לאגף את המכשול עושים ארגוני המודיעין שימוש

בשלוש דרכי פעולה עיקריות:

1. **מסלול עוקף בית-המשפט.** בדרך הזאת ישאף ארגון

המודיעין שלא להתייצב כלל למשפט ובהשאלה מעולם המשפט – יעדיף להגיע לפשרה מחוץ לכותלי בית-

המשפט. זאת באמצעות הצגת

הראיות המפלילות ישירות בפני

הנאשם וניהול משא-ומתן עד

להשגת פשרה מקובלת. דוגמה

בולטת לדרך הזאת היא המקרה

הלובי, שבו נתפסה לוב "על חם"

(באוקטובר 2003) על-ידי ארה"ב

ובריטניה, כשהיא מנסה להבריח

בספינה ציוד ואמצעים הקשורים לפיתוח נשק גרעיני.

הצגת הראיות המפלילות בפני שלטונות לוב בשילוב מנופי

לחץ נוספים (מדיניים, כלכליים וצבאיים) כתנאי חובה

להצלחת המהלך היא שהובילה, כך נטען, לנכונותה של

לוב להתפרק מהנשק להשמדה המונית שברשותה. היתרון

בשיטה הזאת הוא שמירה על דיסקרטיות ומזעור הפגיעה

בנכסים מודיעיניים. החיסרון טמון בעובדה שלא תמיד

ברור אם ה"נאשם" יתקפל, "יודה באשמה" ו"יחזור

בתשובה", או שניאלץ לעלות מולו שלב בתהליך

ההתדיינות (כולל איום לנקוט סנקציות או להפעיל כוח

צבאי).

2. **המסלול המודיעיני.** בדרך הזאת מובאות הראיות

המפלילות בפני הרשויות של מדינה עמיתה, לרוב

בערוצים מודיעיניים ודיסקרטיים. כך, למשל, נהגה

ישראל בהעבירה לשלטונות ארה"ב מידע מודיעיני

מפליל, הנוגע למעורבותם של יו"ר הרשות הפלסטינית,

ערפאת, ושל גורמים מטעמו בפעילות טרור נגד ישראל.

העברת המידע הזה שיכנעה את ממשל בוש לאמץ

(בהיבטים מסוימים) את השקפותיה ואת עמדותיה

המדיניות של ממשלת ישראל כלפי ערפאת. במסלול הזה

מקבלים קברניטי המדינה הידידה מעמד של מעין גוף

שיפוטי, שבפניו מוצגות הראיות וההוכחות, בעוד שהארגון המודיעיני הזר מקבל מעמד של עד מומחה (בפני קברניטו). יתרונה של הדרך הזאת נעוץ בעובדה שקל יותר לשכנע במהימנות המידע ארגון מודיעיני עמית (שמטבעו נוטה לקבל מידע מודיעיני כהוכחה גם אם אינו עומד תמיד בסטנדרטים משפטיים), או קברניט מדיני זר אך ידידותי, מאשר לשכנע גורם שיפוטי הפועל על-פי דיני ראיות סדורים. בדרך הזאת גם מצטמצם הסיכון שבחשיפת יכולות מודיעיניות. החיסרון במסלול הזה טמון ב"עובדות החיים", שלפיהן המדינה הזרה והארגון המודיעיני העמית יעדיפו לנהוג בהוכחות כפי שנראה להם נכון וצודק בנסיבות העניין. במילים אחרות: לא מן הנמנע שבמערכת השיקולים ל"מתן פסק-הדין" יבואו לידי ביטוי שיקולים ואינטרסים פוליטיים ואחרים ולא בהכרח שיקולים מקצועיים וענייניים, דוגמת אלה שבבית-המשפט. לרוב ייעשה שימוש במסלול הזה לפני השימוש במסלול של הטריבוטל הבין-לאומי או במקביל אליו.

3. **הצגת החומר המודיעיני המפליל בפני טריבוטל בין-לאומי**

רשמי או בלתי רשמי ולעיתים גם בפני טריבוטל בין-

לאומי ציבורי דוגמת העיתונות ודעת הקהל, המקבלים

על עצמם (מרצון או כאילוץ) לצורך העניין מעמד של

מעין גוף שיפוטי. דוגמאות לדרך הזאת:

הצגתו של מידע הנוגע להימצאותו של

נשק עיראקי להשמדה המונית על-ידי

מזכיר המדינה האמריקני, קולין פאוול,

על בימת האו"ם; הצגתן של ספינות

הנשק "סנטוריני" ו"קארין A" בפני

התקשורת ודעת הקהל העולמיים כראיה

מפלילה לכך שהישות הפלסטיניות

מפרה את ההתחייבויות שנתנה לישראל; הצגתו של

מידע מפליל (אמריקני ואחר) בפני הסוכנות הבין-

לאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א), אשר הוכיח את

קיומו של פרויקט גרעיני חשאי איראני. בדרך הזאת

גלומים ארבעה חסרונות עיקריים:

● הצורך לספק הוכחה מהימנה ובלתי ניתנת להפרכה (שגם

היא אינה תמיד בבחינת סוף פסוק).

● הסיכון שייחשפו נכסים ומקורות מודיעיניים.

● הסיכון שתתקבל תוצאה אופרטיבית שונה מזו שלה

ציפה/קיווה המפליל גם במקרה של הפללה "מוצלחת".

● קשירת ידיו של המפליל, המחייב את עצמו (לפחות בעיני

דעת הקהל הבין-לאומית או זו שמבית) להחלטת

הטריבוטל הבין-לאומי.

לעומת זאת מאפשר השימוש במסלול הזה לממש שני

יתרונות חשובים: הראשון נובע מכך שבדרך הזאת של הצגת

הראיות באופן פומבי ניתן לעיתים לנטרל שיקולים זרים

ולמצות את התהליך בצורה מהירה ולאנגטית תוך גיוס דעת

קהל לצידך. יתרון שני חשוב טמון בחיזוק אפשרי של מרכיב

ההרתעה כלפי מעגלים נוספים של יריבים ושל אויבים

במישור התודעתי, בבחינת "הפעולות שלכם שקופות

בשבילי".

לעיתים עצם קיומו של התהליך הפומבי של "ההעמדה לדין" אינו נופל בחשיבותו מהשגת "ההרשעה" עצמה

הערכת סיכויי ההצלחה

במידה רבה ניתן היה לצפות כי משהוגשו הראיות המודיעיניות המפלילות בפני "בית-המשפט" או "חבר השופטים", יתנהל מהלך הדיון במאפיינים הדומים לאלה של המשפט הפלילי, שבו אין להרשיע נאשם אלא במקרים שבהם חומר הראיות מוכיח את אשמת הנאשם מעבר לכל ספק סביר (99%). זאת לעומת המשפט האזרחי, שבו נדרש רק להטות את מאזן ההסתברויות לטובת התובע (51%). כאן קיים שוני בין המסלולים השונים שמנינו. בעוד שבמסלול ההתדיינות מחוץ לבית-המשפט יתנהל המשא-ומתן במתווה המזכיר את המשפט הפלילי, הרי שבשני המסלולים האחרים (המסלול המודיעיני והצגה בפני טריבונל

הערכת מצב הנוגעת לסיכונים ולסיכויי ההצלחה בכל אחת מהחלופות לפעולה. בהקשר הזה חשוב להדגיש כי לעיתים עצם קיומו של התהליך הפומבי של "ההעמדה לדין" אינו נופל בחשיבותו מהשגת "ההרשעה" עצמה.

המודיעין להפללה ומלכודת השגיאה - הצעה למתודולוגיה כללית

על-פי האסכולה השולטת בחלקים רחבים של הממסד הביטחוני האמריקני, מטרת המחקר המודיעיני היא לסייע למקבל החלטות לעצב את העתיד. זאת במקום הפרדיגמה הקודמת, שהסתפקה בניסיון לחזות אותו.¹⁵ הגישה הזאת, המוכרת בשם "מחקר הזדמנויות" (Opportunity Analysis),

"קארין A"

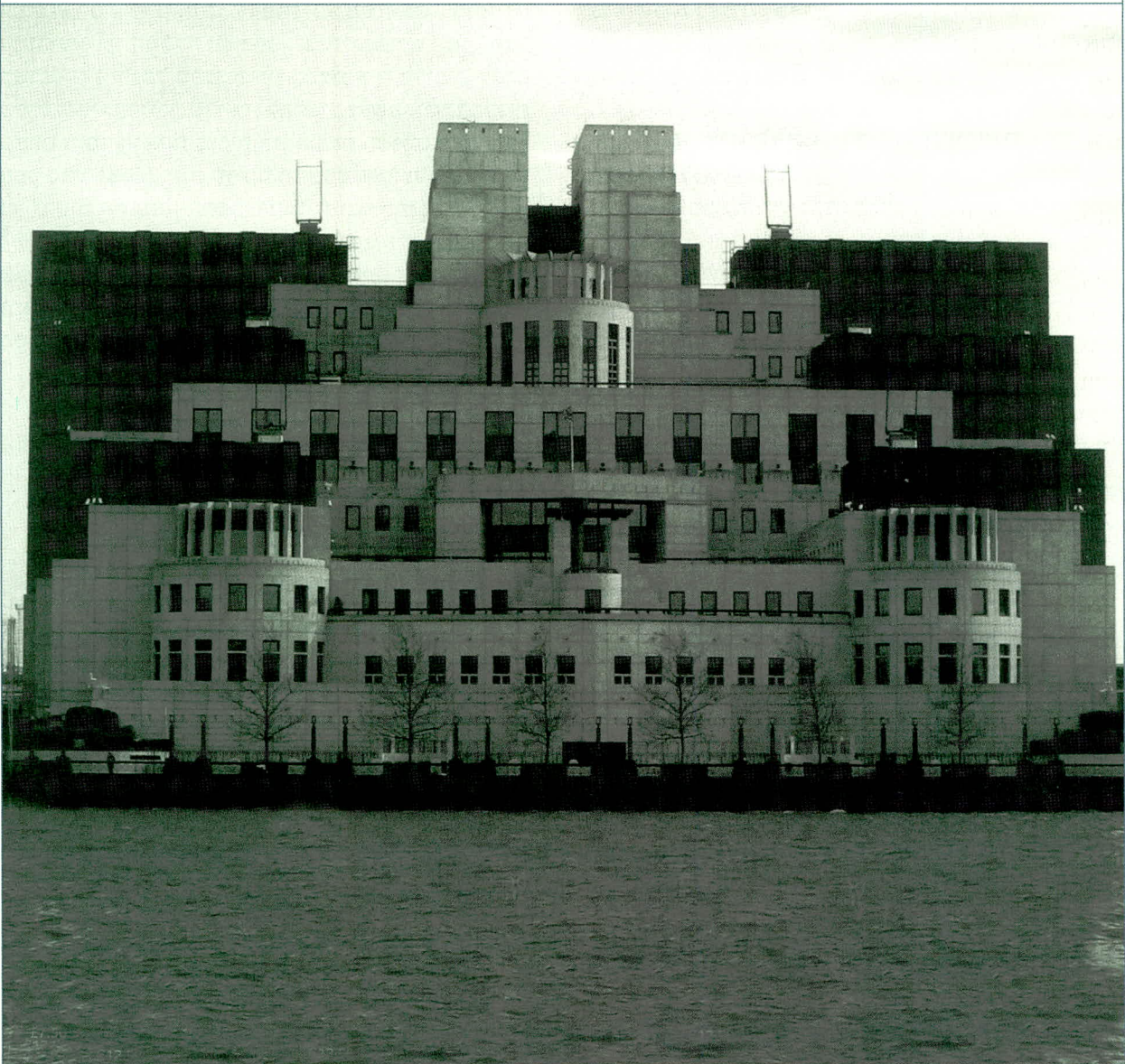
"קארין A" הוצגה בפני התקשורת ודעת הקהל העולמיים כראיה מפלילה להפרת ההתחייבויות והסיכומים בין ישראל לרשות הפלסטינית

נועדה לסייע למקבל החלטות:

- לזהות הזדמנויות לקידום האינטרס הלאומי באמצעות הפעלת כלים מדיניים, צבאיים וכלכליים ובאמצעות שילוב בין דיפלומטיה גלויה ופעולות חשאיות.
- לזהות חולשות אסטרטגיות וטקטיות של מנהיגים זרים, של סיעות ושל תנועות.
- לזהות גורמים המשפיעים על האינטרס הלאומי (האמריקני).
- לזהות תוצאות צפויות (בהינתן מגמות הפעולה הלאומיות) כלפי חברות (Societies) זרות. אימוץ הגישה הזאת וחייבורה להגיון הפעולה העומד

בין-לאומי) ייתכנו מצבים שבהם יסכים "הטריבונל" לקבל רמות הוכחה שונות עד כדי זו הנהוגה במשפט אזרחי (לרוב כפועל יוצא מחומרת ההאשמות או משיקולים פוליטיים), אך לעיתים יחליט לנהוג דווקא בהתאם לכללים הדומים לאלה שבמשפט הפלילי.

מכיוון שלא תמיד ניתן לדעת מראש מה יהיו מאפייני ההליך שאותו יעדיף "בית-המשפט" לאמץ בכל אחד משני המסלולים האחרונים, הרי שבמידה רבה נדרש המודיעין לספק עבור הקברניט לא רק ראיות (הוכחות) באיכות גבוהה, אלא גם לקיים ולהציג בפני מקבל החלטה המדיני (לרוב בשיתוף גורמים נוספים, דוגמת משרדי החוץ והמשפטים)

החל מסוף שנות ה־90 הוקמו בארגוני המודיעין בבריטניה ובארצות הברית צוותי משימה בין־קהילתיים, שעסקו באיסוף ראיות מפלילות נגד רשתות סחר בין־לאומיות, שהאשמו בהספקת אמל"ח למדינות שעליהן הוטל אמברגו נשק

אחת הדרכים הפשוטות, יחסית, להצביע על מלכודת השגיאה מתבססת על איתורו של דפוס פעולה מדיני-פוליטי צבאי של היריב המתנגש עם אחד (או יותר) מעקרונות הלגיטימציה בסביבה הבין־לאומית. לדוגמה: פעילות לפיתוח נשק להשמדה המונית או סיוע לארגוני טרור. דרכים אחרות יהיו, למשל, איתורם של דפוסים פעולה מצד היריב המתנגשים עם הסכמות ועם התחייבויות בילטרליות או מולטילטרליות שנטל על עצמו. לדוגמה: התחייבות לשמור על זכויות אזרח או המיעוטים, להנהיג שלטון דמוקרטי או להימנע מהצטיידות באמצעי לחימה מתקדמים (אף שמדובר בזכות לגיטימית להגנה עצמית).

מלכודת השגיאה תופעל (או תתהדק) אם נוכל להוכיח את קיומם של חוסר התאמה או של סתירה ממש בין המצג

ביסודה של משימת ההפלה המודיעינית – נטרול ההיגיון המדיני של היריב – הם בסיס אפשרי לפיתוח המתודולוגיה. בסיס אפשרי שכזה עשוי להיות טמון ביכולת לזהות (ולפתח) את מרכיב ההזדמנות.

בניית יכולת מסוג זה מותנית בשילוב של שני גורמים. הראשון – גורם הטעות או השגיאה (המדינית) שיבצע היריב. השני – פיתוח עליונות מודיעינית (שלטנות במודיעין) על פני היריב, שתאפשר לנו לזהות את ממד השגיאה (ואף לצפות אותו בחלק מהמקרים מראש) ולהשיג הבנה עדיפה של הסביבה האסטרטגית.¹⁶ לאחר הפנמת האזהרה שבהערה 16 והבאתה בחשבון אנסה בכל זאת להציע תפיסה כללית ביחס לשאלה מתי נוכל לזהות מציאות שבה היריב צועד, בראייתנו, לתוך מלכודת השגיאה.

לאומית. תשובה שלילית תחייב אימוץ של דרכי פעולה חדשות להשגת ראיות נוספות הנחוצות להשגת המטרה.

- **צעד מספר 6** – יש להציב כמה תרחישים המציגים הסברים חלופיים של היריב. יש לבחון היטב אם טיב הראיות שברשותנו יאפשר ליריב להציג סיפור שונה או הסבר חלופי מתקבל על הדעת. בחינה דומה יש לבצע גם בנוגע לגורמים זרים נוספים, שהם בעלי אינטרס. במקביל יש לבחון אם הראיות המצויות ברשותנו מסוגלות לסתור את ההסברים האלטרנטיביים האלה. אם אין ברשותנו מספיק ראיות לשם כך, יש לגבש תוכנית פעולה מקבילה (הכוללת אסטרטגיה איסופית חדשה) להשגתן.

- **צעד מספר 7** – יש למפות (יחד עם גורמים מקצועיים נוספים) את דרכי הפעולה העומדות לרשותנו בנוגע לכל אחד מהמסלולים להצגת הראיות ולהעריך את סיכויי ההצלחה בכל מסלול. מיפוי דומה יש לבצע גם ביחס לכל אחד משאר הגורמים המעורבים (יריבים, ידידים וגורמים ניטרליים).

- **צעד מספר 8** – יש להציג בפני מקבל ההחלטה את דרכי הפעולה השונות (בניתוח של סיכויים אל מול סיכונים) ולהמליץ על דרך הפעולה הכדאית.

- **צעד מספר 9** – משנקבעה דרך הפעולה, יש למקד מאמץ איסופי ומחקרי לבחינה וללימוד של תגובת היריב ושל שאר השחקנים השותפים למהלך, ובפרט יש לעקוב אחרי ניסיונות היריב לטשטש ולהעלים ראיות. יש להביא בחשבון כי המאמצים האלה של היריב יביאו לפגיעה ב"חלון ההצצה" האיסופי. מדידת השינויים האלה אצל היריב ובסביבה הבין-לאומית עשויה להוביל לבניית מפות אינטרסים חדשות.

- **צעד מספר 10** – בדיעבד, ולאחר הצגת הראיות בזירה הבין-לאומית, יש לבצע הערכה כוללת בנוגע למידת ההצלחה שהושגה. במצב שבו הושגה הצלחה חלקית או נחלנו כישלון, נדרש לקיים תחקור לביורור הסיבות וכן לטובת "בקרת הנזקים" תוך בחינת דרכי פעולה חלופיות.

עקרונות לפיתוח המענה הארגוני

בטרם אציע עקרונות מנחים לפיתוחו של דגם ארגוני המתאים להתמודדות עם משימת המודיעין להפלה, אציג שלושה דגמים שונים כפי שיושמו לתכלית הזאת בארגוני מודיעין שונים – בארה"ב, בישראל ובבריטניה.

- **צוות מודיעין חיצוני (ארה"ב)**. זמן קצר לאחר אירועי 11 בספטמבר הוקם בפנטגון בהנחייתו של שר ההגנה רמספלד ארגון מודיעין חדש וחשאי – המשרד לתוכניות מיוחדות (The Office of Special Plans - OSP) – אשר עסק, לטענת העיתונות האמריקנית, באיסוף מידע מפליל ומרשיע שנועד להצדיק את הפלישה לעיראק.¹⁷
- **צוות מידע (ישראל)**. לאחר מבצע "חומת מגן", שבו נתפס

המדיני הפומבי של היריב, כפי שבא לידי ביטוי בהצהרות מדיניות מצד גורמים רשמיים, לבין המציאות, כפי שהיא משתקפת מהמידע שברשותנו.

ניתן אפוא לנסח הצעה למתודולוגיה כללית בת עשרה צעדים בתחום המודיעין להפלה:

- **צעד מספר 1** – יש למפות ולנטר בקביעות ובאופן שיטתי את מרחב האינטרסים הלאומיים של היריב ואת הזיקות והמתחים המתקיימים בין האינטרסים השונים. במקביל יש לזהות את דפוסי הפעולה החדשים של היריב (חריגה מהדפוסי המוכרים). לעניין הזה מומלץ להיעזר בכלי טכני דוגמת "מפת אינטרסים" תלוית תרחישים והקשר.

- **צעד מספר 2** – יש לבחון ולמפות את המתחים, את ההתנגשויות ואת הפערים שבין מרחב האינטרסים (הנגזר מהיעדים האסטרטגיים) לבין דפוסי הפעולה של היריב. זאת ביחס לעקרונות ולכללים של הלגיטימציה המקובלים בסביבה הבין-לאומית. אם לא זוהו פערים – יש לבדוק היכן הבעיה – אצלנו (מחסור במודיעין) או אצל היריב (שטרם גיבש/הציג עמדה בנושא) – ולבחון דרכי פעולה בהתאם (מיקוד המודיעין או גירווי היריב לפעולה). אם אותרו פערים, יש לאמתם באמצעות מקורות נוספים. יש לבחון ממה נובע הפער אצל היריב. התשובה לשאלה הזאת תסייע לברר את ממדי השגיאה ותניח את היסוד לבחירתה של דרך הפעולה הנבחרת.

- **צעד מספר 3** – יש לברר את ממדי השגיאה ואת השלכותיה האפשריות הן בראיית היריב והן בראיית הסביבה הבין-לאומית.

ההכרה בתפקידו החדש של הארגון המודיעיני כציר מרכזי התומך במדיניות החוץ, תוך פגיעה בהגיונות הפעולה המדיניים של המערכת היריבה, טרם חילחלה לתודעת כלל הגורמים הרלוונטיים

קונקרטי, יש לבחון האם דפוס הפעולה המדיני של היריב מתנגש עם כללי הלגיטימציה בסביבה הבין-לאומית. יש להיזהר מליפול למלכודת המראה המשקפת (Imaging Mirror). המתודה המומלצת היא לבנות תרחישים ולערוך משחקי סימולציה תוך הסתייעות בניסיון העבר ולבחון

תקדימים בנוגע לאותה מדינה/ישות או בנוגע ליישויות אחרות. עם זאת יש להביא בחשבון כי "לכל כלל (לגיטימציה) ישנם גם יוצאים מהכלל".

- **צעד מספר 4** – יש לבחון אם לשגיאה שביצע היריב ישנן השלכות חיוביות מבחינתנו (ובהנחה שהיא תיחשף ברבים), והאם הסך החיובי עולה על השלילי (במסגרת הזאת נדרש להגדיר מה ייחשב להצלחה או לכישלון).

- **צעד מספר 5** – יש לבחון אם היריב מזהה את הפער ופועל לצמצומו, ואם כן, מאילו מניעים ובאיזה אופן (פעילות גלויה/חשאית/עקיפה/ישירה וכיו"ב). כמו כן יש לבחון אם הצמצום מקרב או מרחיק את היריב מכללי הלגיטימיות הבין-לאומית. יש לפעול לאיסוף ראיות בנוגע למאמצים האלה של היריב כחלק מהתהליך של איסוף "הראיות הנסיבתיות" במסגרת ה"תיק" שאנחנו בונים. יש לבחון האם נוכל להשיג באמצעות טיב הראיות שברשותנו פגיעה בלגיטימיות של היריב בסביבה הבין-

רפורמיסטים מול איסלאמיסטים בעולם הערבי כיום

בעוד שהאיסלאם הקיצוני הוא כוח מאורגן, חדור שנאה עזה לתרבות המערב, אלים ובעל שפע של מקורות מימון, הרי הרפורמיזם הערבי אינו מאורגן. הוא כולל אנשים רבים, אך בודדים, בעלי מגוון רחב של השקפות ליברליות, והם לרוב נרדפים בארצותיהם וחסרי מימון. בעוד שהאיסלאם הקיצוני הוא איום שיש להילחם בו, הרי בתנועת הרפורמה המוסלמית יש לראות סיכוי לאיסלאם סובלני ונאור

פרופ' מנחם מילסון

שהורשעו בניאוף, מלקות למי שנתפסו שותים משקאות חריפים, כריתת ידי גנבים וכיוצא באלה – הגם שעוררה סלידה ואף מחאות מצד הארגונים לשמירה על זכויות האדם, אינה נתפסת כאיום על שלום העולם. אירועי 11 בספטמבר הם משהו אחר לגמרי.

האיסלאם, לפי תורתם של קנאי האיסלאם, חובק הכול – את כל העולם ואת כל תחומי החיים. עניינם הוא בראש ובראשונה בחברה המוסלמית מבית – שתהיה מוסלמית "באמת". אולם לפי תורתם, אין החברה המוסלמית יכולה להיות מוסלמית באמת, אם אינה מעמידה את ג'יהאד – המלחמה באויבי האיסלאם – בראש מעייניה. אכן האיסלאמיזם הוא איסלאם של ג'יהאד.

הפן הזה של האיסלאם הקיצוני, דהיינו היחס העוין והלוחמני כלפי הלא-מוסלמים, הוא שעושה אותו לבעיה

עולמית. לא תמיד ולא בכל מקום היה יחסם של המוסלמים כלפי הלא-מוסלמים יחס של איבה קיצונית. האיסלאם הוא בן 1,400 שנה בקירוב, ובמהלך ההיסטוריה הארוכה הזאת נמצא דוגמאות למכביר הן ליחס סובלני כלפי לא-מוסלמים והן ליחס של איבה כלפיהם.³ ראוי להבהיר שאנו עוסקים כאן באיסלאם בימנו.

כשם שתחמנו את היקף הדיון מבחינת הזמן, ראוי לתחום אותו גם מהבחינה הגיאוגרפית. כמיליארד ו-300 מיליון מוסלמים חיים בקהילות הפזורות בכל רחבי תבל. לפני דור היינו מדברים על עולם האיסלאם מאינדונזיה במזרח ועד מרוקו במערב. כיום, כידוע, השתנו הדברים, ומיליוני מוסלמים מתגוררים באירופה ובאמריקה – הן בצפונה והן בדרומה. זה מחייב לצמצם את תחום הדיון. אתמקד בעולם הערבי. זה מוצדק לא רק משום שהעולם הערבי קרוב אלינו,

אירועי 11 בספטמבר 2001 עוררו התעניינות כלל-עולמית באיסלאם: מהי הדת הזאת שבשמה פעלו הטרוריסטים? תמונות של המוני חוגגים בחוצות הערים ברחבי העולם המוסלמי בעקבות הרס מגדלי התאומים העצימו את השאלה.¹

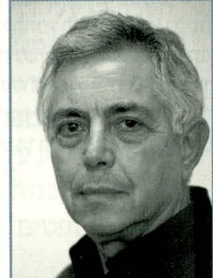
למה אנו מתכוונים כשאנו מדברים על איסלאם קיצוני?

איסלאם קיצוני, מיליטנטי, רדיקלי, קנאי או איסלאמיסטי – כל אלה הם מושגים נרדפים.² אלה אינם השמות שבהם מכנים המוסלמים האלה את עצמם. בדרך כלל הם קוראים לעצמם פשוט מוסלמים או בהקשרים אחרים לוחמי ג'יהאד (מוג'אהדין). לתנועתם הם קוראים: ההתעוררות האיסלאמית, תנועת הג'יהאד או בפשטות אל-דעווה (מושג שאפשר לתרגמו "הקריאה", ומשמעותו היא הקריאה לאיסלאם או הפצת האיסלאם).

הקיצוניות האיסלאמית שעליה אנו מדברים היא זו המופנית כלפי חוץ, נגד לא-מוסלמים. כאשר מוסלמים מקפידים בחומרה יתרה על צום הרמדאן ועל התנזרות משתיית יין ומשקאות חריפים או כופים על נשותיהם ועל בנותיהם ללבוש רעלה – זהו איסלאם קיצוני, אך הביטויים האלה שלו אינם מחרידים את העולם. הענישה האכזרית הנהוגה בערב הסעודית לפי הדין המוסלמי – סקילת מי

האיסלאם, לפי תורתם של קנאי האיסלאם, חובק הכול – את כל העולם ואת כל תחומי החיים

יועץ אקדמי של המכון לחקר התקשורת במזרח התיכון בושינגטון (MEMRI)

”בבוא המוות מבקש אני מהאל שלא יישאו אותי אלי קבר עטוף תכריכים ירוקים, אלא יהא נא קברי בבטנו של נשר המרחף במרומים”

אלא משום שארצות ערב הן המרכז ההיסטורי של האיסלאם. מוחמד היה ערבי, והוא הביא את דבר האלוהים – הקוראן – בערבית. ערבית היא כמובן לשון התפילה של כל המוסלמים. כל אלה יצרו קשר עמוק ורב פנים בין הזהות הערבית לזהות המוסלמית. ואף-על-פי שהערבים מונים פחות מרבע מכלל המוסלמים בעולם, משקלם הסגולי באיסלאם הוא מכריע. דוקטרינה איסלאמית המופצת בערבית משפיעה על כל המוסלמים באשר הם.

בן-לאדן ושירת המוות: איך נבין את לשונם של קנאי האיסלאם?

ב-16 בפברואר אשתקד הופיעה באתר אינטרנט איסלאמי דרשה של אוסאמה בן-לאדן כשהיא מושמעת בקולו. מטבע הדברים הפכה הדרשה לסנסציה בתקשורת. בעיקר עורר עניין – ואף חרדה – משפט אחד בסיום הדרשה. בן-לאדן ציטט מתוך שיר את השורות שלהלן:

”בבוא המוות מבקש אני מהאל שלא יישאו אותי אלי קבר עטוף תכריכים ירוקים, אלא יהא נא קברי בבטנו של נשר המרחף במרומים”.

בעיתונות התפרסמו דברי פרשנות של מומחים שונים – לענייני המזרח התיכון, למודיעין, לטרור וכיוצא באלה – שהעלו סברות שונות לפירוש השורות האלה. היו שמצאו בדברים רמז לפיגוע אווירי נוסף נוסח מגדלי התאומים העומד לבוא: הנשר מסמל מטוס חטוף, שבו יהיו המחבלים המתאבדים. היו שסברו שהנשר אינו מסמל מטוס, אלא מרמז

על פיגוע בתוך ארה”ב, שסמלה, כידוע, הוא הנשר. את הדרשה כינו ”צוואתו של בן-לאדן”, מפני שהזכיר את רצונו למצוא את קברו בבטנו של נשר.

אולם לא מיניה ולא מקצתיה. כשתירגמנו במכון לחקר התקשורת במזרח התיכון (ממר”י) את הדרשה במלואה, התברר שאין מדובר לא בנשר האמריקני וגם לא במטוס חטוף, אלא במשהו אחר לגמרי: המשורר שאותו מצטט בן-לאדן בדרשה מדבר על כך שהוא מייחל למות מות גיבורים, כשהיד בשדה הקרב, ושנשר יאכל את בשרו, יישא אותו למרום, וכך יגיע אל כיסא הכבוד של אללה. את השיר שממנו ציטט בן-לאדן חיבר משורר ערבי בן המאה ה-8, שהיה שייך לפלג קיצוני באיסלאם הקדום.⁴

הקדמתי לפתוח בציטוט הזה מתוך הדרשה של בן-לאדן כדי להבליט קו מרכזי בעמדה של האיסלאם הקיצוני: ההזדהות עם ראשית האיסלאם – 100 השנים הראשונות של הדת הזאת. אין כל אפשרות להבין את האיסלאם הקיצוני בימינו בלי להכיר בכך שזוהי תנועה דתית שאנשיה מבקשים ללכת בדרכיהם של הנביא מוחמד ושל חבריו בראשית האיסלאם. אז יצאו הלוחמים הערבים תחת דגל האיסלאם להילחם בצבאותיהן של שתי המעצמות הגדולות של הזמן ההוא, ממלכת פרס הסאסאנית והקיסרות הביזנטית. התקופה הזאת היא המופת ומקור ההשראה למוסלמים הקיצוניים בימינו. הם מאמינים שאם יפעלו מתוך אמונה ומתוך נכונות להקרבה, כשם שנהגו לוחמי האיסלאם בימי מוחמד וממשיכי דרכו בראשית האיסלאם, יגברו על צבאות העולים עליהם במספר ובציוד.

צמיחת האיסלאמיזם

האיסלאם והמערב: משבר מדיני ותגובה דתית

חשוב לזכור שהאיסלאם הקיצוני לא התחיל עם בן-לאדן. הן האיסלאם הקיצוני והן הרפורמיסטים המתונים באיסלאם צמחו בתגובה לאתגר שהתרבות המערבית והעוצמה המערבית הציבו בפני עולם האיסלאם. האתגר הזה היה פרי העליונות הצבאית והמדינית של המעצמות האירופיות על פני המדינות המוסלמיות בכלל ועל פני האימפריה העות'מנית בפרט. פלישת נפוליאון למצרים בסוף המאה ה-18 חשפה בפני עמי האיסלאם את העליונות הזאת והייתה ראשיתם של תהליך הכיבוש המערבי ושל ההשפעה המערבית בארצות האיסלאם.

כדי להעריך נכונה את משמעות הכיבוש וההשפעה של המערב כפי שנתפסו בעיני המוסלמים יש להכיר את ההשקפה המוסלמית על מעמדם של האיסלאם ושל המוסלמים. האיסלאם היה מראשיתו לא רק דת, אלא גם קהילה פוליטית – ”אומת אל-איסלאם”. מוחמד לא היה רק נביא שנשא את דבר האל, אלא מנהיג שהקים מדינה. כאשר צבא של מדינה מוסלמית זוכה לניצחון על לא-מוסלמים – זהו ניצחון לאיסלאם.

לפי השקפת האיסלאם, הועיד אללה למוסלמים ניצחון ומעמד של עליונות על פני הדתות האחרות בעולם הזה. אללה אימת את בשורת האיסלאם באמצעות הניצחון הצבאי שהעניק למוסלמים בהנהגת מוחמד בקרב بدر (כ-300 ק”מ

בפירושו לקוראן ובספרו התיאולוגי ניסה עבדה לפרש את האיסלאם בדרך התואמת את רוח הזמן החדש. בין השאר הוא הטיף נגד ריבוי נשים באיסלאם תוך שהוא מסתמך על פירושים שנתן

אחת בפני הוגי הדעות והמנהיגים המדיניים הערבים: כיצד יוכלו עמי ערב – שהם, כאמור, לב האיסלאם – לכבוש להם מחדש את מקומם הראוי על במת ההיסטוריה.

אל-אפגאני ועבדה: רדיקליזם, רפורמיזם ושיבה אל "האיסלאם של הדורות הראשונים"

הבולטים שברפורמיסטים בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 היו שני אישים שפעלו יחד: ג'מאל אל-דין אל-אפגאני (1839–1897) ומוחמד עבדה (1849–1905). מחד הם קראו לאחדות כל-איסלאמית, כדי שעמי האיסלאם יעמדו מאוחדים מול מדינות המערב, ומאידיך הם קראו לרפורמה פנימית, שתטהר את האיסלאם מן הסיגים שדבקו בו. הם אימצו נוסחה שנהייתה לקלישאה חביבה על כל האפולוגיסטים המוסלמים: "אין דופי באיסלאם, הפגם הוא במוסלמים". המוסלמים צריכים לחזור אל האיסלאם הראשוני הטהור, ואז יחלפו להם כל תחלואי החברה המוסלמית. אפגאני ועבדה הפנו את חיצי ביקורתם לעבר הצופיות – המיסטיקה המוסלמית – שבה הם ראו סטייה מהאיסלאם האורתודוקסי ומקור לניוון ולבערות.⁷

ראוי להסביר את ההיגיון הפנימי שבהתנגדות הרפורמיסטים המוסלמים לצופיות. הצופיות על כל גווניה דוגלת בהישענות מוחלטת על אלה (תווכל – הסתמכות), והרי הרפורמיסטים הטיפו לתנועה של תיקונים, קרי ליוזמה ולמעשים. באיבתם ובהתנגדותם לצופיות נתלו הרפורמיסטים המודרניים באילן גבוה: אבן תיימייה (1263–1328), אשר הוקיע את הצופים כסוטים מן האיסלאם. ראוי לציין כי אבן תיימייה הוא המורה הגדול של האיסלאם הקיצוני בימינו (הם מכנים אותו שייח' אל-איסלאם אל-אכבר). אפגאני ועבדה הם שהנחילו למחשבה הרפורמיסטית באיסלאם את מאפייניה הבולטים:

- יחס דו-ערכי למערב: הערצה ואיבה גם יחד.
 - נקיטת עמדה אפולוגטית: אין דופי באיסלאם, האשמה היא במוסלמים. זאת ועוד: כל הרעיונות המתקדמים של המערב כבר נמצאים בקוראן ובמסורת של מוחמד.
 - האמונה כי התיקון יבוא אם המוסלמים ישובו לדרכי "הדורות הראשונים" (אל-סלף אל-צאלח):⁸ התנגדות עזה לצופיות (המיסטיקה האיסלאמית).
 - הדגשת הערביות כגורם חיובי וחיוני (שהרי הנביא וחבריו – אל-סלף אל-צאלח – היו ערבים).
- אלה הם המאפיינים של הזרם הידוע בשם סלפי, הקורא לתיקון האיסלאם על-פי המופת של ה"סלף", דהיינו של ראשוני האיסלאם. אף שאפגאני ועבדה שיתפו פעולה שנים רבות, הם ייצגו מגמות שונות של רפורמה: אפגאני היה טיפוס של מהפכן ושל תועמלן מדיני והדגיש במיוחד את הצורך באחדות מדינית של כל המוסלמים כדי להילחם בקולוניאליזם האירופי. עבדה, בעיקר לאחר שנתמנה למופתי של מצרים, הטיף לרפורמה פנימית הדרגתית. מוחמד עבדה הוא דוגמה לרפורמיסט מתון. בפירושו לקוראן ובספרו התיאולוגי ניסה עבדה לפרש את האיסלאם בדרך התואמת את רוח הזמן החדש. בין השאר הוא הטיף

מצפון למכה). זה היה בחודש רמדאן בשנת 624. לקרב בדר, שבו גברו 300 לוחמים מוסלמים בהנהגת מוחמד על הצבא של שבט קורייש, שמנה 950 איש, יש בתודעה המוסלמית מעמד של אירוע מכונן.⁵

מכיוון שהניצחון הזה לא היה בודד – אלא באו אחריו ניצחונות רבים נוספים, שבעקבותיהם הוקמה האימפריה המוסלמית ששלטה מהודו ועד לאוקיינוס האטלנטי – הרי שתודעת העליונות והניצחון הפכה למרכיב של הזהות הקולקטיבית. אפשר כמובן לטעון שהייתה זאת אשליה, אך מכל מקום הדימוי העצמי הזה של המוסלמים לא התערער במשך מאות רבות.

האמונה בעליונות האיסלאם התערערה במהלך המאה ה-19, כאשר האימפריה העות'מנית הובסה במערכה אחר מערכה, איבדה את השליטה על רוב השטחים שהיו בידה בבלקן, ומדינות מוסלמיות נכבשו על-ידי מעצמות אירופיות נוצריות: על אלג'יריה ועל תוניסיה השתלטה צרפת, ואילו על מצרים ועל סודן השתלטה בריטניה. במלחמת העולם הראשונה הובסה האימפריה העות'מנית על-ידי מעצמות נוצריות, וב-1924 ביטל אתא תורכ את הח'ליפות. מנקודת ראות מוסלמית דומה היה שההיסטוריה סתתה ממסילתה.⁶ ההכרה בנחיתות הכוח לעומת אירופה הנוצרית (ולמעשה לעומת המערב כולו) היא החוויה המעצבת את עמדות ההוגים המוסלמים המודרניים – קיצוניים כמתונים. לאור ההכרה הזאת עמדה (ועדיין עומדת) שאלה מרכזית

בפרט בשתי צורות שונות, המתחרות זו בזו: האחת לאומיות טריטוריאלית, המוגבלת לתחומי מדינה אחת; והאחרת לאומיות המושתתת על אחדות לשונית ותרבותית, כלומר, לאומיות פאן-ערבית. בתחרות בין הלאומיות הפרטיקולרית, החד-מדינתית, ללאומיות הפאן-ערבית היה יתרון לזו האחרונה. מקורו של היתרון הזה היה בזיקה ההדוקה בין האיסלאם לערביות.

יסודות התפיסה הפאן-ערבית מצויים כבר בדבריהם של ראשי התנועה הסלפית. למשכילים ערבים לא דתיים היה קל לאמץ זהות קולקטיבית שנתפסה כמודרנית, אך גם לשכבות העממיות, הדבקות במסורת, לא היה קשה להזדהות עם הערביות: הקוראן הוא ערבי, וכך גם הנביא. המונח המסורתי "אומה" שימש גם את דוברי הלאומיות (הם דיברו כמובן על "אל-אומה אל-ערבייה" ולא על "אומת אל-איסלאם"). כאשר דיברו על ג'יהאד נגד אויבי האומה הערבית, זה לא היה שונה מהג'יהאד נגד הכופרים, שהרי האויבים – יהיו אלה יהודים, אנגלים, צרפתים או אמריקנים – הם תמיד כופרים. כך לגבי פשוטי העם. אולם לגבי אנשי הדת, תומכי תנועת האחים המוסלמים במצרים ובסוריה, הייתה הלאומיות הערבית כוח מתחרה ויריב, וכאשר הגיעו לשלטון הנאצריזם והבעת', הם נהיו אויבים של ממש.

התפיסה הלאומית הערבית הגיעה לשיא השפעתה והצלחתה בשנות ה-50 וה-60. נאצר בשנות זוהרו החזיר לערבים את התחושה שהנה שבו לתפוס את המקום הראוי להם בהיסטוריה העולמית. אף שנאצר במצרים ואסד בסוריה דיכאו את תנועת האחים המוסלמים, הם הקפידו לשמור על מראית עין של כבוד לאיסלאם ולטקסיו הפומביים. זכורה תמונתו של נאצר, עוטה גלימה לבנה, מקיים את מצוות העלייה לרגל למכה כמוסלמי נאמן.

כישלון הלאומיות הפאן-ערבית ועליית האיסלאם הקיצוני

מלחמת ששת הימים, שמוטטה את החזון הנאצרי, הייתה רעידת אדמה של ממש לאומה הערבית. ויותר מכך – זו הייתה תבוסה צבאית בעלת משמעות דתית. מבחינת האחים המוסלמים ושכמותם הייתה מפלת הצבא המצרי אסון מצער, אך מובן ואף מוצדק: עונש מאללה למוסלמים על שעזבו את דרך האיסלאם. האחים המוסלמים ראו באסון הזה הזדמנות לחשבון נפש. לדידם הוכח מעל לכל ספק שהלאומיות הערבית החילונית – הן בגרסתה הנאצרית והן בגרסה הבעת'ית – כשלה באופן מביש. הסיסמה "האיסלאם הוא הפתרון" הושמעה בעקבות המלחמה ביתר תוקף. רעיונותיו וכתביו של סייד קוטב, הוגה הדעות המובהק של האחים המוסלמים, שהוצא להורג בתלייה בימי נאצר (ב-29 באוגוסט 1966), זכו בעקבות התבוסה להתעניינות גוברת ולתפוצה הולכת וגדלה.

סייד קוטב היה אינטלקטואל חריף שנודע במצרים בשנות ה-40 של המאה שעברה כמבקר ספרותי. מבחינה

נגד ריבוי נשים באיסלאם תוך שהוא מסתמך על פירושים שנתן לקוראן. למאמץ הזה של עבדה הייתה הצלחה מוגבלת בלבד, וכיום אסורה הביגמיה רק בתוניסיה.

אחד מתלמידיהם של אפגאני ושל עבדה היה איש הדת הסורי רשיד רדא. הוא המשיך להטיף לנקיטת גישה סלפית תוך הדגשת היסודות הפוליטיים: אנטי קולוניאליזם ואחדות איסלאמית (או לפחות אחדות ערבית). בין היתר הוא התבטא נגד "הפלישה היהודית" לארץ-ישראל. שניים מתלמידיו הבולטים של רשיד רדא היו חאג' אמין אל-חוסייני ועיז אל-דין אל-קסאם, שהיו מהלוחמים הקיצוניים ביותר נגד היהודים והבריטים. עיז אל-דין אל-קסאם בא מסוריה לישראל ב-1920, אירגן חבורה שרצחה יהודים ובריטים ונהרג בהיתקלות עם יחידה בריטית ליד יעבד ב-1935. את שמו נושאים גם טילי ה"קסאם" וגם היחידות החמושות של החמאס. אכן נפתלים הם קווי ההתפתחות של הרפורמה באיסלאם.

תלמיד אחר של עבדה, שייח' עלי עבד אל-ראזק, שהיה מורה באל-אזהר בשנות ה-20 של המאה שעברה, הטיף לאיסלאם מתון ונאור והעז לגעת בשאלה המכרעת של היחס בין הדת לבין השלטון המדיני באיסלאם. בספרו "האיסלאם ויסודות השלטון" טען כי הזיקה בין הדת למדינה באיסלאם אינה מהותית, וכי הייתה מקרה חד-פעמי

בימיו של הנביא מוחמד. זו הייתה למעשה קריאה לרפורמה מרחיקת לכת באיסלאם, וכאשר פורסם הספר (ב-1925), הוא חולל סערה בקרב אנשי הדת במצרים. עבד אל-ראזק הודח ממשרתו באל-אזהר, נאסר עליו לכהן במשרת הוראה כלשהי, וספרו הוסר מן המדפים.

הכיוון הרפורמיסטי המתון של עלי עבד אל-ראזק נבלם והושקת. לעומת זאת לכיוון הסלפי, שאותו ייצג רשיד רדא, נמצאו ממשיכים: התנועה אשר נשאה את דגל חידושו של האיסלאם ברוח הסלפייה היא האחים המוסלמים. התנועה הזאת הוקמה באלכסנדריה שבמצרים ב-1928 ותבעה לאמץ את ההלכה המוסלמית כחוק המדינה ולהפוך בכך את מצרים למדינה איסלאמית. סיסמתה הייתה: "האיסלאם הוא הפתרון". הם התנגדו לנוכחות הבריטית במצרים ולנוכחות היהודית בארץ-ישראל. ראוי להדגיש שתנועת החמאס שנוסדה בעזה היא שלוחה של האחים המוסלמים. איימן אל-זואהירי, סגנו של בן-לאדן, היה בנעוריו מאנשי האחים המוסלמים ואחר כך הצטרף לתנועת הג'יהאד האיסלאמי.

עליית הלאומיות הפאן-ערבית

הטכנולוגיה המערבית, הכלכלה המערבית וכוח ההשפעה של המעצמות הקולוניאליות חוללו שינויים רבים ומהירים בדפוסי החיים במדינות ערב, שלאחר מלחמת העולם הראשונה באו תחת השפעה בריטית או צרפתית. אחת ההשפעות המערביות הייתה חדירת רעיון הלאומיות כעיקרון של זהות קולקטיבית.

הרעיון הלאומי התקבל בעולם הערבי בכלל ובמצרים

ההכרה בנחיתות הכוח לעומת אירופה הנוצרית (ולמעשה לעומת המערב כולו) היא החוויה המעצבת את עמדות ההוגים המוסלמים המודרניים – קיצוניים כמתונים

המוני מצרים מריעים לנאצר ערב מלחמת ששת הימים

מלחמת ששת הימים, שמוטטה את החזון הנאצרי, הייתה רעידת אדמה של ממש לאומה הערבית. ויותר מכך - זו הייתה תבוסה צבאית בעלת משמעות דתית

השליליים - חומרנות, מתירנות מינית, ניצול עובדים - הביאה לכך שהם חיים ב"ג'אהילייה מחודשת". ג'אהילייה (פראות ובערות) היא המונח המציין את המצב ששרר לפני הופעת האיסלאם. לפי תפיסתו של קוטב, המוסלמים בימינו מצויים שוב בג'אהילייה, שכן שוב אין הם חיים בחברה מוסלמית.

הוהאבים

עד כה הצגתי את גישת האיסלאם הקיצוני, הסלפי, כפי שהתפתחה בתגובה לאיום של תרבות המערב. ההתפתחות הרעיונית והתנועתית של האיסלאם הקיצוני הייתה בעיקר במצרים, אם כי היא נפוצה גם למדינות ערביות אחרות, ואחד מהוגיה ודובריה החשובים - רשיד רדא - היה סורי.

כדי להשלים את תיאור התהוותו של האיסלאם הקיצוני עלינו לשוב לאחור כ-260 שנה ולהפנות את מבטנו דרומה, לחצי האי ערב. שם קם באותם הימים מטיף שראה את עצמו כרפורמטור של הדת. היה זה מוחמד אבן עבד אל-והאב (1703-1792). לאחר מסע לימודים בעיראק ובאיראן

הגיע להכרה שהאיסלאם התנוון והושחת בשל כל מיני חידושים אסורים (בדע) וסיגים זרים. הוא הושפע מתורתו של אבן תיימייה, שחי ופעל 400 שנה לפניו. כאבן תיימייה סבר שכדי לרפא את האיסלאם מחולייו יש לחזור אל המקורות הראשונים - הקוראן, מסורת הנביא מוחמד ומנהגיהם של ראשוני האיסלאם (אל-סלף אל-צאלח) - ולהסתמך רק עליהם. הוא כרת ברית עם שליט עצמאי קטן בשם מוחמד אבן סעוד, אבי השושלת הסעודית. כך נוצר הזיווג בין הממלכה המדברית לבין תנועה דתית שביקשה להשיב את האיסלאם למקורותיו הראשונים.

שלא במקרה נשענות שתי התנועות הקוראות להתעוררות האיסלאם - הוהאבית בת המאה ה-18 והמצרית בת המאה ה-20 - על תורת אבן תיימייה, תורת אל-סלף אל-צאלח. ולא במקרה נפגשים לבסוף צאצאי שתי התנועות האלה בהנהגה של ארגון אל-קאעדה: בן-לאדן הוא בוגר החינוך הוהאבי, ואילו סגנו המצרי, אימן א-זואהרי, ספג את תורת האחים המוסלמים בטרם הצטרף לארגון הג'יהאד האיסלאמי.

האירועים שקידמו את האיסלאם הקיצוני

המהפכה האיסלאמית באיראן (1979)

המהפכה האיסלאמית באיראן, כיבוש שגרירות ארה"ב ולקיחת בני ערובה אמריקנים על-ידי סטודנטים איראנים התקבלו ברחבי העולם המוסלמי כניצחון של האיסלאם על הכופרים. הסטודנטים האיראנים הצליחו להשפיל את

פוליטית הוא דגל בלאומיות מצרית, לא בפאן-ערביות. במאמריו מאותם הימים לא ניתן לגלות אפילו רמז של נטייה לאמץ השקפת עולם איסלאמית. בעקבות השתלמות בת שנתיים וחצי (1948-1950) בארצות-הברית הוא עבר מהפך, שהביא אותו לאחים המוסלמים. הוא בילה שנים אחדות בכלא (1955-1964), שוחרר, נאסר שוב והוצא להורג. הוא כתב ללא לאות גם בכלא, בין השאר פירוש ארוך לקוראן בשם "פי זלאל אל-קוראן" ("בצל הקוראן"). בכתביו הוא מביע שנאה תהומית ליהודים. בפירושו לקוראן הוא משתמש בכל הזדמנות כדי להוקיע את רשעותם ואת שחיתותם של היהודים באשר הם ובכל דור ודור ומאשים אותם במזימה להשתלט על העולם - הטענה הידועה של הפרוטוקולים של זקני ציון.

תורתו אינה מסתפקת בהטפה להשלטת חוקי האיסלאם, אלא קוראת לג'יהאד הן נגד אויבי האיסלאם מבחוץ והן נגד אויביו מבית - השליטים המוסלמים שהם לטענתו אנטי איסלאמיים. כמו רשיד רדא לפניו הוא נסמך על תורתו של אבן תיימייה. לפי אבן תיימייה שליטים מוסלמים העוברים עברות קשות או מחילים חוקים זרים (שאינם חלק מההלכה המוסלמית) - דינם כמי שעזבו את האיסלאם (מורתדון), ויש להורגם. המלחמה נגדם היא מלחמת מצווה - ג'יהאד. סייד קוטב מסביר כי נאמני האיסלאם - כמו מוחמד ותומכיו הראשונים לפני 1,400 שנה - מצויים בתוך סביבה בלתי מוסלמית, אף שלכאורה הם חיים במדינה מוסלמית. ההשפעה הממאירה של תרבות המערב על כל גילוייה

(6 הרוגים).

- מארס 1995 – רצח דיפלומטים אמריקנים בפקיסטן.
- נובמבר 1995 – פיגוע בבסיס הצבא הסעודי בריאד (עשרות הרוגים).
- יוני 1996 – פיגוע במבנה מגורים (מגדלי ח'ובר) של צבא ארה"ב בדהרן (עשרות הרוגים ומאות פצועים).
- אוגוסט 1998 – פיגוע כפול בשגרירות ארה"ב בניירובי (12 הרוגים אמריקנים ו-280 הרוגים קניאטים) ובשגרירות ארה"ב בדאר א-סלאם (הרוג אמריקני ו-10 הרוגים טנזנים).
- אוקטובר 2000 – פיגוע במשחתת האמריקנית "קול" ליד עדן (17 מלחים הרוגים, עשרות פצועים).

הכרזת הג'יהאד של בן-לאדן

ב-23 בפברואר 1998 פירסם בן-לאדן יחד עם ארבעה מעוזריו, ובראשם אימן א-זואהירי, "הכרזת ג'יהאד נגד הצלבנים והיהודים". זוהי הכרזת מלחמה כוללת נגד האמריקנים ונגד בעלי בריתם – מלחמה שהיא ג'יהאד (מלחמת קודש). החידוש שבהכרזה הוא שבן-לאדן וחבריו קובעים – תוך הסתמכות על חכמי הלכה מוסלמים מימי הביניים, ובראשם אבן תיימייה – שהג'יהאד הזה, לאור הנסיבות שהוא מונה אותן, הוא חובה אישית על כל מוסלמי באשר הוא. ובלשונו של בן-לאדן: "המצווה (על-פי ההלכה) היא להרוג את האמריקנים ואת בעלי בריתם, אנשי צבא ואזרחים. זוהי חובה אישית על כל מוסלמי בכל מקום שהוא יכול לעשות זאת".

יעדי הג'יהאד הם משני סוגים והם חובקי עולם:

1. הפלת משטרי הרשע במדינות המוסלמיות, כי בראשם עומדים אנשים שהם מוסלמים כלפי חוץ, אך לאמיתו של דבר הם אינם כאלה, ולכן מצווה להילחם בהם, להדיחם ולהקים משטר איסלאמי אמיתי.
2. מלחמה נגד מעצמת הכפירה הראשית, ארה"ב, ונגד כל בעלי בריתה באשר הם. ישראל והיהודים זוכים לאזכור מיוחד בהכרזת הג'יהאד. נאמר בה שמלחמת המפרץ של 1991 הייתה פעולה שנעשתה על-ידי "הברית הצלבנית-ציונית" וכי אחת ממטרותיה של ארה"ב במלחמותיה במזרח התיכון היא "לסייע למדינות היהודית ולהסיח את הדעת מכך שהיא כובשת את ירושלים ורוצחת מוסלמים".

הכרזת הג'יהאד של בן-לאדן איננה מסמך בודד. דברים ברוח הזאת ואף הרבה יותר חריפים מופצים דרך קבע בדרשות יום שישי המועברות בשידורים חיים בטלוויזיה. הדרשות כוללות הטפה להרוג את היהודים ואת האמריקנים בהמוניהם, כי "אללה ציווה להרוג את הכופרים". מדובר בהסתה לרצח עם, שזוכה משום מה ליחס אדיש בעולם. דוגמאות להסתה כזאת שמנהל האיסלאם הקיצוני ישנן בשפע.⁹

מנקודת הראות של האיסלאמיסטים אנו מצויים אפוא בתוך ג'יהאד, שהוא בעצם סוג של מלחמה טוטלית, שיש לנהל אותה ללא שום סייגים ועכבות.

עד כה ראינו איך המפגש הטראומטי של האיסלאם עם

המעצמה הגדולה ארה"ב. הייתה זו – מבחינת האיסלאמיסטים – הוכחה ניצחת לנכונות טענתם כי מוסלמים הפועלים ללא חת מצליחים להביס את הכופרים. העובדה שהניצחון הזה הושג על-ידי מוסלמים שיעים, קבוצת מיעוט בתוך עולם האיסלאם, לא גרעה מהרושם של ההישג בעיני כלל המוסלמים. בעולם המחולק לשני מחנות – מאמינים מול כופרים – הרי כאשר עומדת איראן השיעית מול ארה"ב, ברור שההזדהות הכלל-מוסלמית היא עם איראן של חומייני.

ההצלחה של האיראנים גרמה לסעודים בעיה לא פשוטה: הרי בית סעוד הוא מגן המקומות הקדושים לאיסלאם, הוא שומר החומות של האיסלאם האמיתי, כלומר הסוני לפי האסכולה הוואהבית, ולכן הוא ולא אחר ראוי להוביל את תנועת ההתעוררות של האיסלאם, הוא ולא חומייני השיעי, שהוא בעיניהם בחזקת כופר. המעמד הדתי הוא בעבור בית סעוד נכס מדיני בזירה הבין-ערבית והבין-לאומית, אך בראש ובראשונה זהו נכס בתוך הממלכה שלו. לכן היה עליו לנצח במאבק על מעמד הבכורה כמגן האיסלאם בעולם. היה זה מאבק על נפשם של המוסלמים.

לכן בתגובה לאתגר האיראני פעלו הסעודים בשני מישורים: הם נחלצו לג'יהאד נגד הפלישה הסובייטית לאפגניסטן (שהחלה בדצמבר 1979) והם פתחו במאמץ נרחב להפיץ את האיסלאם. לשם כך הם השקיעו מיליארדי דולרים באמצעות קרנות צדקה מוסלמיות להקמת מסגדים ומדרסות בכל רחבי העולם. מובן שלמדרסות ולמסגדים האלה מונו מורים ומטיפים והאבים, שהפיצו את התורה הקנאית של אבן תיימייה. ראוי לציין כי הפצת האיסלאם הוואהבית הייתה גם צורך פנימי של המשטר הסעודי, שהותקף מבית על סטייתו מעקרונות הדת – למשל בכך שאיפשר לאמריקנים הכופרים לשהות בבסיסים ברחבי המדינה.

לא אגזים אם אומר שב-25 השנים האחרונות התחוללה בעולם האיסלאם והאביזציה שקשה מאוד למדוד אותה, אך ניתן להרגיש את תוצאותיה בקהילות מוסלמיות בלונדון ובמנצ'סטר, בניו-ג'רסי ובסן-דייגו, במדריד ובמרסיי, בבריסל ובפרנקפורט, בקיפטאון, באוסלו ובשנחאי.

המפלה הסובייטית באפגניסטן

נסירת הסובייטים מאפגניסטן ב-1989 הייתה ניצחון של האיסלאמיזם. וכך, עשר שנים אחרי המהפכה האיסלאמית של חומייני זכה האיסלאם הסוני בהישגו הגדול: הוא הביס את מעצמת הכפירה הקומוניסטית. לאמריקנים נראה הדבר בשעתו כמניפולציה מוצלחת של האיסלאם מול המעצמה הסובייטית, אך בעבור האיסלאמיסטים הייתה זו רק מערכה אחת – מוצלחת בלי ספק, אך לא אחרונה – בדרמה עולמית העתידה להימשך עד לניצחוננו הסופי של האיסלאם בכל החזיתות, גם נגד האמריקנים.

פעולות הטרור בשם האיסלאם

סדרה של פעולות טרור במהלך שנות ה-90 הצביעה על כיוון הפעולה האיסלאמיסטי. אזכיר מקצתן:

- 26 בפברואר 1993 – פיגוע במגדלי התאומים בניו-יורק

התרבות המערבית במאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 הביא להתהוות התנועה הסלפית ובהמשך – לצמיחתן של תנועות האחים המוסלמים ושל תנועות דומות שצמחו במקביל לה או התפצלו ממנה. ראינו גם איך שתי תנועות איסלאמיות, האחים המוסלמים וצאצאיה מחד והוואאביות מאידך, אשר נולדו בהפרש של כ-200 שנה זו מזו, יש להן אב רוחני אחד – אבן תיימיה – והן חברו יחד למלחמת קודש לשינוי פני העולם.

מושגי יסוד באיסלאם

לפי האיסלאם, נחלקים בני האדם לשניים: למאמינים בדת האיסלאם, הקרויים המאמינים, ולעומתם כל הלא-מוסלמים, הקרויים כופרים. בתוך קהל הכופרים מבחין האיסלאם בין שתי קבוצות עיקריות: עובדי האלילים, הפוליתאיסטים, שלהם ניתנת על פי האיסלאם ברירה בין קבלת דת האיסלאם לבין מוות, ולעומתם אנשי הספר (אהל אל-כיתאב), היהודים והנוצרים. האיסלאם מכיר בכך שהם זכו בעבר להתגלות אלוהית ולחוקים שניתנו משמיים, אולם על-פי השקפתו הם סילפו את דברי האל ואת כתבי הקודש, ולכן הם כופרים. אך בזכות העובדה שהם זכו בעבר להתגלות אלוהית, הם זכאים למעמד מיוחד. המוסלמים מצווים להילחם בהם עד אשר יבחרו בין קבלת דת האיסלאם לבין תשלום מס הגולגולת (ג'זיה), המסמל, בין השאר, את השפלתם ואת מעמדם כבני חסות (אהל אל-ד'ימה). הדברים מפורטים בפסוק קוראני (פרק 9, פסוק 29) הקרוי "איית אל-ג'זיה" (פסוק הג'זיה). אשר לעובדי האלילים – כאמור,

בהם יש להילחם ואותם יש להרוג, אלא אם יקבלו את האיסלאם. הפסוק המורה על כך (פרק 9, פסוק 5) נקרא "איית אל-סייף" (פסוק החרב).

כשם שבני האדם נחלקים לשניים – מוסלמים וכופרים – כך גם העולם נחלק לשניים: דאר אל-איסלאם (ארץ האיסלאם), שבה שולטים המוסלמים, ודאר אל-חרב (ארץ המלחמה), כלומר כל הארצות שאינן תחת שלטון מוסלמי, ושיש לכבוש אותן באמצעות ג'יהאד.

מכיוון שפירוש המושג ג'יהאד מעורר לעיתים מחלוקת בקרב פרשנים מערביים, אצטט מילה במילה את מה שנאמר על משמעות המושג בספר לימוד המיועד לתלמידי כיתה י"א בבתי הספר התיכוניים של ירדן ושל הרשות הפלסטינית:

ג'יהאד הוא המונח האיסלאמי המקביל למילה "מלחמה" אצל עמים אחרים. ההבדל הוא שג'יהאד הוא (מלחמה) למען מטרות נאצלות ונעלות ולמען אלה, ואילו המלחמות של העמים האחרים (שאינם מוסלמים) הן מלחמות של רשע לשם כיבוש שטחים והשתלטות על אוצרות טבע ולהשגת מטרות חומריות ושאיפות שפלות אחרות.

אולם מצוות ג'יהאד – למרות חשיבותה הגדולה – אינה תמיד חובה אישית, ובכך היא נבדלת מחמש מצוות היסוד (שהאדה, תפילה, צום, עלייה לרגל, תשלום מס הזכאת), שהן חובה אישית בכל עת. ג'יהאד הוא חובה קולקטיבית

המוטלת על האומה – הקהילה המוסלמית. המנהיג המוסלמי הוא המחליט מתי ונגד מי יש לצאת לג'יהאד. אלה שהוא קורא להם להילחם – בעבורם הופך ג'יהאד לחובה אישית. כאשר הכופרים תוקפים מוסלמים או פולשים לארץ מוסלמית, הופך ג'יהאד לחובה אישית. בן-לאדן ותומכי האיסלאם הקיצוני טוענים שזהו אכן המצב בימינו: האיסלאם מותקף פיזית ורעיונית; הכופרים – נוצרים ויהודים – פולשים לארצות האיסלאם בערב הסעודית, בפלסטין, בצ'צ'ניה, ולכן ג'יהאד הוא חובה אישית לכל המוסלמים באשר הם.

מושג חירוף הנפש למען אלה (שהאדה) קשור כמובן קשר הדוק לג'יהאד. שהאדה היא קידוש השם, מרטריות; שהיד הוא מרטר – מי שנפל על קידוש השם.¹⁰ כל מי שנפל במלחמה נגד הלא-מוסלמים הוא שהיד – בין שנהרג תוך לחימה ובין שלא נמנה עם הלוחמים. גם נשים וילדים שנהרגו באקראי כתוצאה מפגיעתם של אויבי האיסלאם הם שהידים. יתר על כן, מוסלמים שנהרגו באקראי על ידי לוחמים מוסלמים, מכיוון שנמצאו סמוך לכופרים שהיו יעד לפעולת ג'יהאד – גם הם נחשבים שהידים. אלה הנחלצים לג'יהאד ומחפרים את נפשם למות עושים מעשה של איסת'שהאד (מבקשים למות מות קדושים). הקוראן מביטח לאלה שיפלו למען אלה – השהידים – שכר בעולם הבא. מוחמד דירבן את אנשיו לצאת לקרב באמצעות הדגשת הגמול המצפה להם בעולם הבא. השכר המובטח למי שנופל כשהיד אינו רק שהוא – או היא – ייכנסו מייד לגן עדן בלי חיבוטי הקבר ובלא ייסורים, אלא שיינתן להם בזכות

**מנקודת הראות של האיסלאמיסטים
אנו מצויים בתוך ג'יהאד, שהוא
בעצם סוג של מלחמה טוטלית,
שיש לנהל אותה ללא שום סייגים
ועכבות**

השהאדה שלהם להכניס לגן עדן עוד 70 מקרובי משפחותיהם, לפי בחירתם והמלצתם.

הצוואה של הנאדי ג'ראדאת, שפוצצה את עצמה במסעדת "מקסים" בחיפה (4 באוקטובר 2003, 21 נרצחים), יש בה כדי להאיר את הנושא של הבקשה למות מות קדושים (איסת'שהאד):

בשם אללה הרחמן הרחום

תפילה ושלוש על אדון כל בני האדם, אדוננו מוחמד עליו התפילה והשלוש. (אללה) יתעלה אמר (בקוראן בסורת אל-עמראן, פסוק 69): "אל תחשבו את הנופלים למען אללה למתים, לא כי חיים המה, ליד ריבונם, נהנים מחסדו", אמת דבר אללה. בני משפחתי היקרים, אשר אללה יגמול להם, כפי שהבטיח לכולנו בספרו הנעלה... הבטיח לאלה העומדים בכל אשר הביא עליהם – הבטיח להם את גן העדן, ומה טוב הוא למשכן. על כן עשו עם אללה את חשבון הגמול המגיע לכם בזכותי. אין אני קורבן יקר מדי למען דת אללה ישתבח ויתעלה. אני מאמינה בכל הנאמר בקוראן ומשתוקקת אל נהרות גן העדן ומשתוקקת לראות את אור פני אללה הנעלה. אני משתוקקת אל כל אלה מאז הנחני אללה בחסדו (בדרך האמת).

הביטוי "עשו עם אללה את חשבון הגמול המגיע לכם בזכותי" חוזר עוד שלוש פעמים במכתב. פעם אחת נוספת

אוספים את השברים - לאחר פיגוע תופת

הקוראן מבטיח לאלה שיפלו למען אלה - השמידים - שחר בעולם הבא

מכוונת אל כל יקיריה, פעם שלישית בפנותה אל אביה ופעם רביעית אל אמה. לאחר ששהיד נהרג, אין מקימים סוכת אבלים, אלא עורכים התכנסות של שמחה: האם פוצחת בקולות שמחה כמו בחתונה. לדברים האלה יש השפעה רגשית וחברתית רבה.

אין ספק שתופעת הג'יהאד בכללותה והאיס-תישהאד בפרט היא מחרידה ובלתי נתפסת. אי-אפשר להבינה אלא על יסוד הבנת האמונה הדתית של מבצעה. יש בקרב חוגי השמאל במערב - וגם אצלנו - מי שמנסים להסביר את תופעת

הטרור האיסלאמי באירופה כתולדה של גורמים כלכליים וחברתיים, כלומר התסכול, חוסר העבודה והמצוקה הכלכלית שבהם נתונים בני הדור השני והשלישי של המהגרים מארצות האיסלאם לאירופה. זה הסבר מושך, כי הוא משתמש במושגים מובנים לאדם חילוני מערבי. אולם כאשר בודקים באופן ממשי מיהם מבצעי הטרור באירופה, בארה"ב ובמקומות אחרים בעולם, רואים שהם לא באו מרקע של מצוקה.

למשל, מבצעי הפיגוע במדריד היו כולם משכילים, מצליחים ואחדים מהם אף עשירים ממש. מנהיג התא (שהתאבד) היה מהגר מתוניסיה שלמד בספרד על חשבון מלגה נדיבה שהעניקה לו ממשלת ספרד וניהל עסקים בתחום הנדל"ן. מחבל אחר בתא, מהגר ממרוקו, היה בעל עסק לטלפונים סלולריים. מחבל שלישי היה בעל תואר בהנדסה כימית ממרוקו. הרביעי היה סטודנט לארכיטקטורה מבוססיה שלמד על חשבון מלגה ממשלת ספרד. מכאן שתיאוריית "הדור השני המתוסכל" או תיאוריית "הפועלים המרוקאים העניים בספרד" אינה מועילה כדי להסביר את המקרה הזה ואף לא שום מקרה קונקרטי אחר.

ואיך נוכל להסביר בעזרת התיאוריה הזאת את הפיגוע בג'רבה (11 באפריל 2002, 19 הרוגים) או בקזבלנקה (16 במאי 2003, 32 הרוגים)? ומה בנוגע לשרשרת הפיגועים בסעודיה ובמגדלי התאומים (2,995 הרוגים)? איש מ-19 הטרוריסטים שביצעו את פיגועי 11 בספטמבר 2001 לא היה מהגר או בן מהגרים מתוסכל. הם היו סעודים ומצרים, סטודנטים או בעלי הכשרה מקצועית. במילים אחרות: התיאוריות "החברתיות" פשוט אינן מחזיקות מים. אם מתעלמים מהרקע הדתי-איסלאמי, מגיעים להסברים מופרכים.

חשוב לציין שהאיסלאם הקיצוני השיג אהדה רחבה בקרב הציבור המוסלמי במקומות רבים בעולם, אך לא התגייסות כללית. ארגוני האיסלאם הקיצוניים הם מחתרתיים,

והמשטרים הערביים - מתוך רצון להגן על עצמם - נאבקים בהם, בין היתר באמצעות מסעות הסברה שנועדו להציגם כגופים בלתי לגיטימיים. מובן שזהו מאבק לא פשוט. הערצת אל-סלף אל-צאלה (הדורות הראשונים הצדיקים) היא עניין המקובל על כל המוסלמים - מה שמקשה לנהל מאבק רעיוני באלה המדברים בשם אותם דורות ראשונים. יש גם סתירה פנימית בכך שבעוד שכוחות הביטחון נלחמים בארגוני הג'יהאד למיניהם, הרי בתי הספר והמסגדים (הממומנים על-ידי המדינה) מפיצים רעיונות התומכים בדרך הג'יהאד.

האיסלאם המתון

האיסלאם המתון איננו התשליל של האיסלאם הקיצוני. אין לו תורה מסודרת שלפיה מתחנכים חסידיו, ואין ארגונים הפועלים בשמו. לכן האיסלאם המתון הוא נושא הרבה יותר חמקמק מהאיסלאם הקיצוני. יש באיסלאם קולות מתונים רבים, אך לפי שעה קשה לשרטט מבנה עיוני של דוקטרינה שאפשר לכנותה "תורת האיסלאם המתון". זאת ועוד, הרבה דוברים בעולם הערבי - מהם רשמיים ורשמיים למחצה ומהם דוברים עצמאיים - מותחים ביקורת על האיסלאם הקיצוני. ביקורתם מכוונת בדרך כלל למעשיהם הנפשעים של קנאי האיסלאם, "מכיוון שהם ממיטים קלון על האיסלאם", אך לרוב אין הביקורת הזאת מתמודדת עם הנחות היסוד של האיסלאם הקיצוני, ובוודאי שלא עם ההנחה שיש לחקות את מעשיהם של אל-סלף אל-צאלה - הקדמונים הצדיקים. אולם יש גם קולות של רפורמיסטים ממש - כאלה המבקשים לחולל תמורה מן היסוד בחברה הערבית והמוסלמית. רק מתי מעט מן הדוברים המתונים הם אנשי דת. לרוב אלה הם פובליציסטים או אקדמאים. לכן יהיה זה נכון יותר לדבר על מוסלמים מתונים ולא על איסלאם מתון.

המוסלמים המתונים האלה קוראים לאמץ את המשטר הדמוקרטי, להעניק שוויון מלא לנשים וחופש ביטוי לכולם.

הפגנה של האחים המוסלמים בקהיר

האיסלאם הקיצוני השיג אהדה רחבה בקרב הציבור המוסלמי במקומות רבים בעולם, אך לא התגייסות כללית

מייסד תנועת האחים המוסלמים, היה בעברו הרחוק איש האחים המוסלמים ואחר כך מנהיג עובדים שאימץ השקפות סוציאליסטיות. הוא מביע דעות נועזות, ודומה שהוא מרשה זאת לעצמו בזכות הייחוס המשפחתי המגן עליו. לטענתו, רשאים המוסלמים בימינו – ואף חייבים – לקבוע את ההלכה בהסתמך על הקוראן ולפרשו לפי השכל הישר מחד ולפי דרישות החיים המודרניים מאידך. לפי גישתו, אין כל צורך להישען על מסורת ההלכה המוסלמית בת 1,400 השנים. אפילו אם היא הייתה מתאימה בעבר –

ואפילו בכך הוא מפקפק – שוב אין היא טובה לזמננו. רפורמיסט אחר הוא סעודי בשם מנצור איבראהים מוסא אל-נקידאן, בן 35. הוא התחנך בבית מדרש דתי בסעודיה, הכשיר את עצמו להיות איש דת, ואף שימש פרק זמן מסוים כאימאם במסגד בריאד. הוא הצטרף לקבוצה איסלאמית קנאית, הועמד לדין על מעורבות בהצתת חנות וידאו והיה כלוא במשך כמה שנים. במהלך מאסרו שינה את דעותיו, וכיום הוא אחד המבקרים האמיצים של האיסלאם הקיצוני. הוא מאשים את מערכת החינוך הסעודית שהיא מזינה

כמה מהם מבקרים את הנטייה לתיאוריות קונספירציה, הרווחות בתקשורת הערבית ובמחשבה המדינית הערבית, וכן את הנטייה להאשים גורמים זרים בכל הכישלונות. בשל היותם שוחרי דמוקרטיה אין המתונים האלה זוכים לתמיכת המשטרים בארצות ערב, ויש שהם אף נרדפים.

באתר ממר"י יש מדור שלם, ובו מאות מסמכים המתעדים התבטאויות של דוברים מתונים. אציג כאן רק ארבעה – מהאמיצים ומהבולטים שבהם. איש דת המתייצב נגד

הרפורמיזם הערבי אינו כוח מאורגן. הוא כולל אנשים רבים, אך בודדים, בעלי מגוון רחב של השקפות ליברליות, והם לרוב נרדפים בארצותיהם. הם נעדרי גיבוי פוליטי וחסרי מימון. הם ראויים להקשבה, לתמיכה ולעידוד

האיסלאם הקיצוני – וזהו, כאמור, מקרה חריג – הוא השייח' ד"ר עבד אל-חמיד אל-אנצארי, לשעבר דיקן הפקולטה להלכה מוסלמית באוניברסיטת קטר. הוא אינו מסתפק בהוקעת פשעיהם של הטאליבן, של אל-קאעדה ושל דומיהם, אלא תוקף את עמיתיו חכמי ההלכה והדרשנים על כך שתמכו, רובם ככולם, בכוחות העריצות והרשע בתוך האיסלאם, ואף קראו לצעירים להתנדב לג'יהאד לטובת הטאליבן וסדאם חוסיין. גמאל אל-בנא, בן 85, אחיו הצעיר של חסן אל-בנא,

סיכום

האיסלאם הקיצוני הוא כוח מאורגן, בעל תורה מגובשת ומקורות מימון, חסידי חדורים שנאה ללא מצרים לתרבות המערבית, אמונה קנאית בשליחותם וביטחון בניצחונם הסופי. זהו כוח שיש להילחם בו.

הרפורמיזם הערבי אינו כוח מאורגן. הוא כולל אנשים רבים, אך בודדים, בעלי מגוון רחב של השקפות ליברליות, והם לרוב נרדפים בארצותיהם. הם נעדרי גיבוי פוליטי וחסרי מימון. הם ראויים להקשבה, לתמיכה ולעידוד. הראשון הוא סכנה, השני – סיכוי.

הערות

1. ראוי לציין את דבריו של צאדק אל-עזם, פילוסוף סורי רפורמיסטי: "בתרבות הערבית חל איסור חמור על שמחה לאיד (שמאחה), כלומר לחוש הנאה מסבלם של אחרים... אולם קשה למצוא בימינו ערבי, ויהא מפוכח, משכיל ותרבותי ככל שיהיה, אשר לא הייתה בליבו שמחה לאיד על סבלם של האמריקנים ב־11 בספטמבר. אני עצמי השתדלתי בכל כוחי להתגבר על התחושה הזאת ולהסתירה. ידעתי באופן אינטואיטיבי שמיליונים רבים בעולם הערבי חוו את הרגש הזה". הדברים מופיעים בפתח מאמרו שנתפרסם ב"בוסטון ריוויור" בגיליון אוקטובר-נובמבר 2004.
2. המונח Islamism נהיה מקובל באנגלית לציון האיסלאם הקיצוני. בצרפתית משמש באותה משמעות המונח Islam Integriste.
3. היה זה שליט מוסלמי, הח'ליף העבאסי אל-מתוולך באמצע המאה ה־9, שחייב את "בני החסות" (אהל אל-ד'מה – הנוצרים והיהודים) ללבוש פריטי לבוש מיוחדים כדי להפלותם ולהשפילם. הוא גם הטיל עליהם הגבלות נוספות. המוראביטון (במאה ה־11) והמווהידון (במאה ה־12) בצפון אפריקה ובספרד דיקאו את הנוצרים ואת היהודים. לעומת זאת השלטון העות'מני הפגין בדרך כלל סובלנות כלפי הנוצרים והיהודים שחיו במעמד של ד'מים ברחבי האימפריה. המשורר הוא אל-טרמאח בן אל-חכים אל-ט'א'אי (660–743 לספירה). ראו באתר ממר: "Special Dispatch Series, No. 476".
4. על משמעותו הרבה של קרב בדר למוסלמים ניתן ללמוד מכך ששם הקוד המצרי להתקפתם באוקטובר 1973 היה "מבצע בדר".
5. ראוי לציין כי שקיעת האימפריה העות'מנית הייתה תהליך ממושך, שהתחיל הרבה לפני שהאליטה העות'מנית נהייתה מודעת לו. כבר בראשית המאה ה־18, בעקבות הסכם קרלוביץ, נאלצו העות'מנים להכיר בכך שמאזן הכוחות בינם לבין המעצמות הנוצריות השתנה לרעתם, וכי הדבר מחייב רפורמות בצבא ובמנהל. אולם ההכרה הזאת הפכה להיות הלך רוח כללי בקרב האליטות רק בראשית המאה ה־19.
6. יש לציין שדווקא הצופיות – המיסטיקה המוסלמית – עוררה עניין רב ואף הערצה במערב הן בקרב רבים מחוקרי האיסלאם והן בקרב מי שחשו צורך ברוחניות מיסטית.
7. פירוש המילים הוא "הדורות הקודמים הטובים (או הצדיקים)".
8. דוגמאות רבות נמצאות באתר ממר: "במסמך מ־27 בינואר 2004.
9. למען הדיוק יש לציין כי למילה שהאדה יש בערבית שלוש משמעויות:
 - א. עדות, מתן עדות.
 - ב. הצהרת האמונה המוסלמית.
 - ג. הקרבת הנפש למען האיסלאם. ההקרבה היא הצהרת האמונה בדרגה העליונה והיא נקראת א־שהאדה אל-כוברא, כלומר שהאדה הגדולה ביותר.
10. "פייננשל טיימס", מוסף סוף השבוע (Financial Times, Weekend Magazine), 19 ביולי 2003, עמ' 22.
11. המאמר פורסם באתר האינטרנט הערבי הליברלי "אילאף" ב־22 ביוני 2004, וכן פורסם בעיתונים "אל-סיאסה" (כוויית), "אל-מדא" (עיראק), "אל-אחדאת" אל-מע'רבייה" (מרקו).

למעשה את קבוצות הטרור שהמשטרה הסעודית נלחמת בהן. שורש הרעה – לדבריו – הוא בחינוך הדתי ובהטפה המעלים על נס את הג'יהאד ואת לוחמי הג'יהאד. בראיון ל"פייננשל טיימס" אמר, בין השאר: "אנחנו זקוקים לאתא תורכ" – כלומר לניתוק הקשר בין האיסלאם למדינה.¹¹

ד"ר שאכר אל-נאבולסי, מלומד וסופר ירדני החי בארה"ב, הוא אולי השיטתי והמרחיק לכת מבין הרפורמיסטים הערבים כיום. במאמר שפירסם לא מכבר סיכם את עקרי תפיסתו.¹² לדבריו, 11 בספטמבר 2001 הוא קו פרשת המים בתולדות המחשבה הערבית והמוסלמית. צמיחת המחשבה הערבית הליברלית החדשה החלה כמענה לאתגר של אירועי 11 בספטמבר. אולם, מציין נאבולסי, הליברלים הערבים החדשים (כך הוא מכנה אותם) הם ממשיכי דרכם של הרפורמיסטים המוסלמים והערבים מסוף המאה ה־19 ומהמחצית הראשונה של המאה ה־20, ובראשם אל-אפגאני ועבדה.

נאבולסי מציג במאמרו את "המניפסט של הליברלים הערבים החדשים" ומפרט את עקרונותיהם. הם קוראים לתקן את החינוך הדתי "נוכח השליטה של הטרור הדתי" ולהילחם "בכל הסוגים של טרור דתי או פוליטי פאן-ערבי" וכן "לבחון באורח ביקורתי את כל המוסכמות המקודשות, המסורות, וחוקי הדת". נאבולסי שולל לחלוטין את יחס האיבה ללא-מוסלמים, הנובע "מנסיבות פוליטיות וחברתיות מסוימות ששררו לפני 1,500 שנה". המחסום למחשבה חופשית ולחשיבה מדעית כיום הוא, לדברי נאבולסי, במחשבה הדתית המוסלמית כפי שזו נוסחה על-ידי חכמי הדת המוסלמים ולא בדת כפי שניתנה על-ידי הנביא מוחמד עצמו.

נאבולסי מתנגד לנטייה הרווחת להעריך את העבר וקורא לערבים להשתחרר מ"התמונה האידיאלית של העבר, שהיא פרי דמיון שווא" ולבחון את ההיסטוריה המוסלמית באופן ביקורתי "כדי להבין את ההווה". הוא קורא לרפורמיסטים החדשים – "הליברלים הערבים החדשים" – להעלות שאלות שקודמיהם בסוף המאה ה־19 ובמאה ה־20 נמנעו מלהעלות. בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני, אומר נאבולסי, יש להגיע לפתרון של שלום בדרך של משא-ומתן. הוא קורא לנורמליזציה מלאה בין הערבים לישראל לטובת שני הצדדים. הוא דוגל בשוויון מלא ומציע שכל מדינות ערב יאמצו את חוק המעמד האישי התוניסאי משנת 1957, שנאבולסי רואה בו את "הדגם הטוב ביותר לשחרור האישה הערבית".

נאבולסי נדרש גם לשאלה האם ראוי להיעזר בסיוע זר לצורך רפורמה בעולם הערבי, והוא משיב ללא היסוס: "אין כל רע בבקשת עזרה מגורמי חוץ כדי להתגבר על שלטון עריץ וכדי להשמיד את חיידקי הדיקטטורה ולהקים דמוקרטיה ערבית. זה מוצדק לאור העובדה שהאליטה הערבית והמפלגות הפוליטיות (בעולם הערבי) אינן מסוגלות להביס את הדיקטטורה הזאת ולהקים דמוקרטיה". הוא מבסס את טענתו זו בהסתמכו על תקדימים היסטוריים: ארה"ב עזרה לאירופה להביס את הנאצים, וליפן עזרה להביס את המשטר הצבאי הפשיסטי.

גמישות בניין הכוח והפעלתו בעימות מוגבל: חיל התותחנים כמקרה בוחן

במהלך העימות הנוכחי עם הפלסטינים הוכשרו יחידות התותחנים למלא משימות חיי"ריות מובהקות. בכך הן מאפשרות ליחידות החי"ר עצמן להתפנות למשימות מורכבות יותר. הגישה הזאת היא האנטייתזה של הגישה ששלטה בצה"ל עד לא מכבר, ולפיה לכל בעיה ספציפית יש להקים יחידה ספציפית ולא לדרוש מהחיילים ומהיחידות להיות מסוגלים למלא מגוון רחב של תפקידי לחימה

סרן ניר וסרן יואב

רוב פעולות הגמול ולאחר מכן הוסבה לגדוד חי"ר בחטיבת הצנחנים.¹ מאוחר יותר הוקמה סירת שקד כיחידת ביטחון שוטף מיוחדת ונוספו עליה גם סירת חרוב ואגוז. בשנות ה-70 הוקמו יחידות ייעודיות לחימה בטרור ובגרילה – רימון וזיקית, שקדמו לשמשון ולדובדבן של היום. בשנות ה-90 הוקמה בשנית יחידת אגוז, הפעם לשם לחימה נגד גרילה (ארגון החיזבאללה) בשטח הסבוך וההררי בלבנון. למרות הצלחותיהן הטקטיות של היחידות האלה אז והיום עולה השאלה מהו ייעודן הבסיסי – לא רק במציאות של בעיה נקודתית או של לוחמה קונוונציונלית נמוכת עצימות.² הקמתה של יחידה חדשה "מיוחדת" אינה מצריכה רק הקצאת משאבים רבים – בעיקר כוח אדם וכסף – אלא גם דורשת יצירת תורות לחימה וטכניקות קרבות ייחודיות לפתרון הבעיה או הצורך המבצעי שלשמן הוקמה.

המציאות הביטחונית היומיומית שבה מצוי צה"ל זה שנים רבות הפכה להיות מורכבת יותר עם תחילתה של הלחימה המוגבלת נגד ארגוני הטרור הפלסטיניים. לצד פעילויות ההכשרה והאימונים של כלל כוחות הצבא לקראת מלחמה גבוהת עצימות "קלסית", נאלץ צה"ל להמשיך לבצע פעילויות ביטחון שוטף רבות, החל מפעילויות על קו התפר ושמירה על הגבול וכלה בהפעלת כוחות רבים למבצעים יזומים, דוגמת מבצע "חומת מגן". כל זאת עליו לבצע תוך שהתקציב העומד לרשותו הולך ומצטמק וכך גם מספרי המגויסים. מצוקת התקציב וכוח האדם מאלצת את הצבא למצוא פתרונות גמישים יותר למימון משאביו על מנת לעמוד במשימות ההגנה על אזרחי מדינת ישראל.

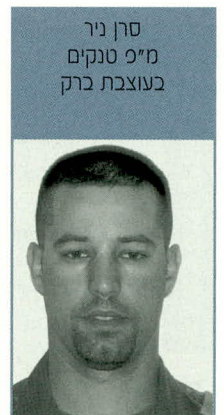
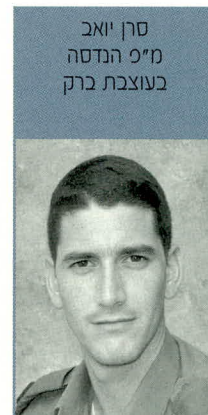
בספטמבר 2000 פרץ עימות מזוין בין ארגוני הטרור הפלסטיניים – החמאס, הג'יהאד האיסלאמי ואחרים – לבין מדינת ישראל. הארגונים ניהלו בתוך הערים והכפרים הפלסטיניים לוחמת גרילה, שכללה הפעלת מטענים, מארבים וירי צלפים. הלחימה הזאת מתנהלת בין צה"ל – צבא סדיר, כבד ומסורבל – נגד ארגוני טרור צבאיים למחצה, המורכבים בעיקר מיחידות קטנות ומכנופיות אזוריות. סוג הלחימה הזה מתרחש לצד פיגועי טרור רבים בתוך שטח ישראל נגד תושביה. מתוך ההכרה כי העימות בצורתו הנוכחית לא עומד להסתיים בעתיד הקרוב, החל צה"ל לפעול על מנת להתייעל בהפעלת כוחותיו, בשיטות הלחימה, באמצעי הלחימה ובמימון כוחותיו תוך הימנעות

לצד פעילויות ההכשרה והאימונים של כלל כוחות הצבא לקראת מלחמה גבוהת עצימות "קלסית", נאלץ צה"ל להמשיך לבצע פעילויות ביטחון שוטף רבות, החל מפעילויות על קו התפר ושמירה על הגבול וכלה בהפעלת כוחות רבים למבצעים יזומים

משחיקה של כוחות המילואים. לצורך זה הוא גם הקים יחידות חדשות והסב יחידות קיימות ללוחמה נמוכת עצימות.

הצורך והמענה

מאז הוקם במאי 1948 אימץ צה"ל את הנוהג להקים יחידות מיוחדות לפתרון בעיות אד הוק. כך, למשל, הוקמו יחידת נחיתה ימית תוך כדי מלחמת העצמאות, יחידה 101 שביצעה את

הקונוונציונלי הנשקף ממדינות ערב.⁴ הכשירויות האלה כללו: יכולות ניווט, תנועה ופריסה; מתן סיוע אש ארטילרית לכוחות המסתערים ביום ובלילה, תפקוד תחת אש נגד-סוללה ותחת התקפה באמצעות חומרי לחימה כימיים.⁵ מובן שיחידות התותחנים נדרשו לשמור על כשירויות גבוהות בהפעלת התומ"ת,⁶ שהוא האמל"ח העיקרי והיעודי בחיל. לאחר פרוץ העימות הנוכחי נדרש חיל התותחנים לבצע הסבה ולפתח יכולות חי"ריות בסיסיות ברמה גבוהה הרבה יותר מבעבר על מנת למצות את כוח האדם בחיל ואת יכולותיו.⁷ לעומת זאת בחילות היבשה האחרים בצה"ל – שריון, חי"ר, הנדסה ומודיעין השדה – נותרו מרב הכשירויות הנדרשות לעימות קונוונציונלי מתאימות גם לפעילות בעימות נמוך עצימות: הפעלת טנקים בחיל השריון, הפעלת נשק קל ואמל"ח ייעודי בחיל הרגלים, ביצוע משימות הנדסיות למיניהן בחיל הנדסה⁸ ומשימות תצפית ומודיעין קרבי – בחיל מודיעין השדה.

עד לשנת 2002 שימשה זירת לבנון (הקו הכחול) מעין שדה אימונים לחיל התותחנים על כלל מערכיו: המערך הקני, יחידות הקישור, יחידות האיכון והמטאורולוגיה. במהלך תקופת הפעילות בשנת 2003 ביצעו כמה מיחידות החיל תעסוקה מבצעית בעלת אופי "רגלי" על חשבון תעסוקה מבצעית ארטילרית "קלסית", כגון פעילות לאורך הגדר על גבול לבנון.⁹

כאמור, המציאות הביטחונית ברחבי המדינה והלחימה היומיומית שנדרש צה"ל לבצע מאז ספטמבר 2000 היו הרקע לתהליכי חשיבה וקבלת החלטות בצבא בכלל ובחיל התותחנים בפרט, שמטרתם להתאים את אופי ההכשרה למציאות בשטח ברמות השונות – מהשלב הבסיסי בהכשרת

כיצד אם כן יכול צה"ל ליצור פתרונות מעשיים לבעיות מבצעיות תוך פגיעה מינימלית במבנהו ובארגונו? אחת האפשרויות היא להגביר את גמישות הפעלתן של יחידות קיימות תוך הגדלת סל הכשירויות שלהן. שינוי כזה מתרחש, בין היתר, בחיל התותחנים – כפי שיוצג במאמר הזה. השינוי הזה מחולל שינוי ויוצר "מכפלת כוח" הן ליחידה עצמה ובאמצעות תהליך שרשרת מעצים את התפוקות המבצעיות ביחידות נוספות.

עיקרו של הפתרון המוצג במאמר הזה מצוי כבר ב"אבני היסוד" של תורת הלחימה היבשתית כפי שהיא כתובה בצה"ל בסעיף 60, הנקרא "לוחמה מיוחדת":

כל מקרה, אפילו חריג, שבו אפשר למלא תפקוד או תפקיד לא סטנדרטיים מסוימים על-ידי היחידות והעוצבות הסטנדרטיות באמצעות מרווח הגמישות המובנה בהן או באמצעות יחידות משנה ייעודיות המצויות בארגון התקני אינו נופל במסגרת "לוחמה מיוחדת". יוזכר כי כל יחידה ועוצבה סטנדרטיות מיועדות ואמורות לתפקד בעילות סבירה ומעלה בכל צורות המלחמה ובכל סוגי הלחימה.³

מכאן כי פעילות סטנדרטית, הנעשית לרוב על-ידי יחידות רגלים, ניתנת לביצוע על-ידי כלל יחידות הצבא – גם אלה הממוכנות והמשוריינות.

השינוי בחיל התותחנים

בינואר 2000 יצא לאור הכרך "כשירויות ומדדים במערך החת"ם". הכרך הזה הגדיר באופן רשמי וכולל את הכשירויות הנדרשות בחיל התותחנים החל מהלוחם הבודד ועד לרמת הסוללה והגדוד בחיל. כמו בכלל צה"ל, גם בחיל התותחנים הוגדרו הכשירויות הנדרשות כפועל יוצא מתרחיש האיום

כשירויות חיל התותחנים לעומת כשירויות חילות השדה האחרים¹⁰

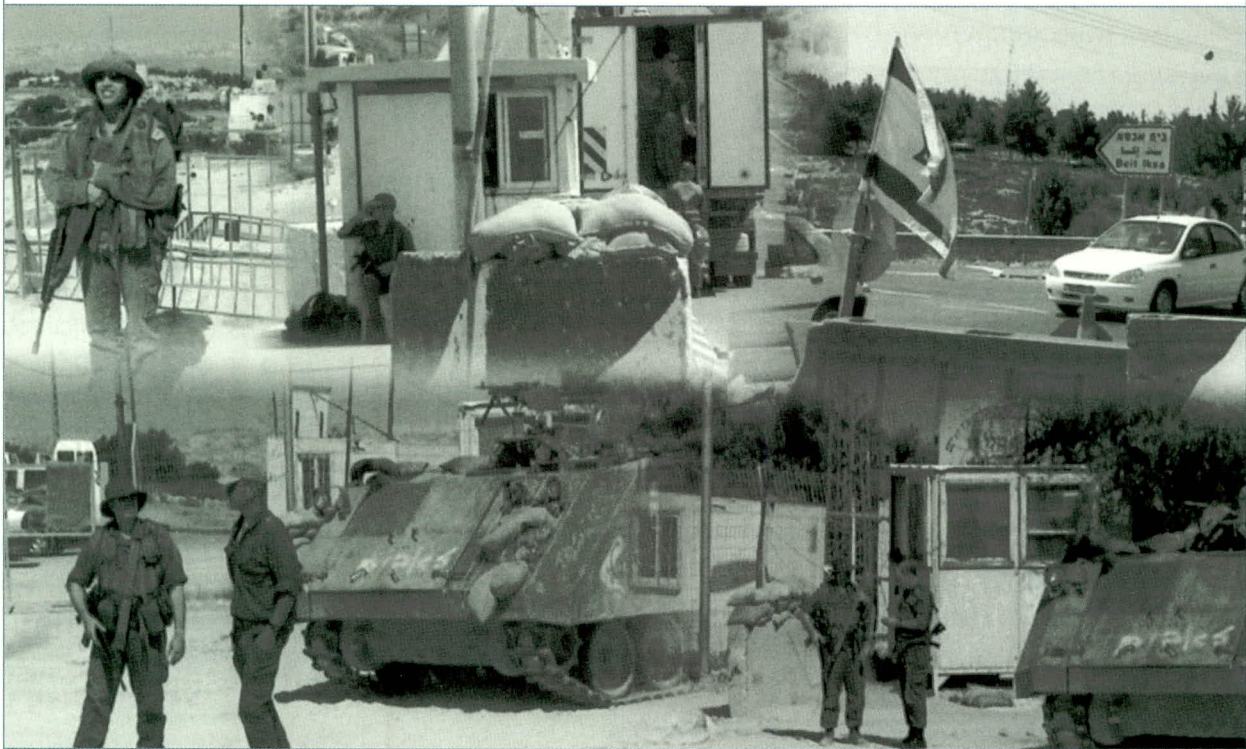
חיל התותחנים

חילות השדה

חיילי חיל התותחנים בפעילות מבצעית באיו"ש

כתוצאה מהשינויים בהכשרתו של הלוחם בחיל התותחנים נוצר חייל המסוגל לבצע סוגים רבים של משימות באיכות סבירה ואף למעלה מכך

חי"ר אישית ויחידתית; יכולת קליעה מוגברת/משופרת; יכולת לבצע מגוון רחב יותר של פעולות כגון: מעצרים, מחסומים, פטרול רגלי ולוחמה בשטח בנוי. קצינים ומפקדי צוות נדרשים לעצמאות במשימות מבודדות, ובעקבות זאת גם שונו דגשי המנהיגות בשדרת הפיקוד בחת"ם. לשילוב הכשירויות הנדרשות האלה היו השלכות על צורת ההכשרה ועל אורכה, על האימונים ועל פעילות יחידות הארטילריה המבצעיות.¹⁵

ההכשרה המבצע כיום ענף הכש"ל (הכשרת הלוחם), האחראי על השלב הראשוני בהכשרת התותחן בבית הספר לתותחנות השדה בשבטה, שונה מזו שבעבר בשני רבדים: הרובד הערכי והרובד המקצועי.¹⁶

ברובד הערכי עוסקים המפקדים בענף הכשרת הלוחם בהתמודדויות עם האתגרים ועם מאפייני הפעילות של היחידות המבצעיות ובעיקר פעולה בתנאים של לחץ זמן, של חוסר שינה, של אי-ודאות ושל עומסי פעילות גבוהים. ברובד המקצועי נוספו תכנים מקצועיים חדשים וברמה גבוהה יותר כגון: טיהור חדר בשטח בנוי, תרגולת מחסום, עקרונות הלחימה בשטח בנוי עד רמת החוליה.¹⁷ הפרק המרכזי בהכשרה הבסיסית הוא הרובאות האישית ורמת תפעול הנשק. בפרק הזה בוצעה עבודת מטה נרחבת, שבמסגרתה בוצעו כמה פעילויות: הכשרת מדריכי קליעה

החייל, הטירונות, דרך קורס המפקדים ופרק ההשלמה החילית בקורס הקצינים¹¹ ובהמשך גם ביחידות המבצעיות שבשטח.¹²

בעבר כללו פרקי ההכשרה למיניהם – טירונות, "מקצועות" (פרק התותחנות הבסיסית) וקורסי הפיקוד (קורס מפקדי הצוותים וקורס הקצינים) – הכשרה בסיסית ומינימלית בתכנים של חי"ר ושל רובאות. יחידת תותחנים, לדוגמה, נדרשה אך ורק לכשירות בסיסית לצורך אבטחה עצמית בפריסה מבצעית – וגם זאת רק ברמת הכשירויות של הגדוד.¹³ נוסף על כך בוצעו שינויים גם ביחידות המבצעיות, הכוללים אמל"ח חדש יותר כגון: רובי M-16, מקלעי "נגב" ורובי קליעה מדגם A-3.¹⁴

המציאות החדשה, שנוצרה בעקבות העימות נמוך העצימות, הפכה להכרחי את הצורך לעדכן ולהגדיר מחדש את מרכיבי תפקידיהם של החייל, של המש"ק ושל הקצין בחיל התותחנים ואת משימותיהם

המציאות החדשה, שנוצרה בעקבות העימות נמוך העצימות, הפכה להכרחי את הצורך לעדכן ולהגדיר מחדש את מרכיבי תפקידיהם של החייל, של המש"ק ושל הקצין בחיל התותחנים ואת משימותיהם: המש"ק נדרש – נוסף על מילוי תפקידו כמפקד צוות ארטילרי – להוביל משימות במתווה חי"ר. באופן דומה נדרש הקצין להוביל משימות בעלות אופי חי"רי נוסף על המשימה הקלסית: לפקד על פלגת תותחים במשימות אש ארטילרית. הכשירויות שנוספו ליחידות התותחנים כוללות: כשירות

אורגניים, סיוע מיחידות חוץ המתמחות בקליעה ובצליפה, עדכון "סרגל" הקליעה והצליפה, הגדלת הנפח של אימוני הקליעה ועוד.

נוסף על כך הוכנסו תוכני אימון בנושאי ההתמודדות עם האויב: מסלולי פרט וחוליה באש, אימון טקטי בשטח בנוי, "ימי מלחמה" ומסעות ארוכים וקשים יותר.¹⁸ בהכשרת המפקדים והקצינים הוכנסו שינויים נוספים כגון: פיקוד על מחסום, על סיור ועל מוצב; שופרו והוגברו יכולות הניווט בדגש על ניווט על-פי תצלומי אוויר; טכניקות לחימה בעימות המוגבל וכשירויות הפעלה של אמל"ח ייעודי (מקלעים ורובי צליפה וקליעה).¹⁹ ככלל, לכל שלב בהכשרת הלוחם בחיל התותחנים – מהיותו טירון ועד היותו מפקד וקצין – נוספו לא רק תכנים אלא גם זמן כולל בהכשרה. בשלב הטיירונית והמקצועות נוספו שבועות אימון, והושם דגש על תכנים ברמה גבוהה יותר השייכים לעימות המוגבל. הכשרת התותחן בתומ"ת נעשית באופן בסיסי יותר ובעת הצורך, על-פי הערכת המצב הקונקרטי, ניתן להעלות את הכשירות הארטילרית הנדרשת באימון מקיף ובזמן קצר במסגרת תוכניות ההיערכות של צה"ל למלחמה. על-ידי כך יכולות להישמר הכשירויות המינימליות הנדרשות ליחידות התותחנים במשימות ארטילריות לצד יצירת כשירויות נוספות דחופות יותר ורלוונטיות יותר לעימות הנוכחי ושמירתן לאורך זמן.²⁰ נוסף על כך גם ביחידות המבצעיות החלה הכשרת הלוחמים ללחימת חי"ר. היחידות הוציאו מתוכן צוותים ופלגות לקורסים ולהשתלמויות בתחום העימות המוגבל תוך כדי הפעילות המבצעית השוטפת ונוסף על ביצוע אימונים ורענונים ארטילריים.²¹

התוצאה: "אפקט הדומינו"

כתוצאה מהשינויים בהכשרתו של הלוחם בחיל התותחנים נוצר חייל ורסטילי, כלומר חייל המסוגל לבצע סוגים רבים של משימות באיכות סבירה ואף למעלה מכך. יחידת תותחנים מסוגלת כיום לבצע משימות דוגמת פשיטה, חסימה, מעצר וסיור בתצורה רגלית, וזאת לצד יכולת לבצע משימות אש ארטילרית בהתאם לייעודה העיקרי. הדבר נכון בכל הרמות – מהחייל הבודד ועד לרמת היחידה. יחידת תותחנים יכולה אפוא כיום לתפוס באופן יעיל את מקומה של יחידת חי"ר פשוטה ולמלא את משימותיה בלי לזנוח את שורשיה המקצועיים. הדבר מאפשר להפנות יחידות חי"ר ממשומות פשוטות, יחסית, למשימות מורכבות יותר, הדורשות ידע מעמיק יותר והכשרה יסודית הרבה יותר. הכשירויות האלה כוללות את צורות הלחימה הבסיסיות: הגנה, התקפה, התקדמות ורדיפה, נסיגה והשהיה, מארב ופשיטה. נוסף על כך כוללות כשירויות החי"ר גם פעולות וטכניקות לחימה שהיו שמורות בעבר ליחידות מיוחדות, ובהן לחימה נגד גרילה.²² המשך הרצף יביא להשפעה דומה על יחידות מיוחדות, שטרם העימות ביצעו משימות חי"ר רגילות: לוחמה בשטח בנוי, מעצרים, פשיטות ומבצעים יזומים. הדבר יגרום לא רק למיצוי הכוח ביחידות הייעודיות

– במקרה הזה יחידות החי"ר והיחידות המיוחדות – אלא יביא לעלייה באמונתם וביכולתם לבצע את הפעולות האלה.²³

את השינויים שהונהגו בחיל התותחנים ניתן ליישם גם ביחידות אחרות. השינויים האלה יובילו למיצוי כוחן של היחידות בצה"ל, ויפנו את זמנן ואת כישוריהן של יחידות אחרות לביצוע פעילויות שלהן הוכשרו במיוחד בצורה יסודית.

בעימות הנוכחי נראה כי הפעילות בתצורה הרגלית מהווה נתח משמעותי מכלל הפעילויות הנדרשות, אולם כאשר אופי הפעילות הנדרש ישתנה, יאלצו צה"ל ויחידותיו להגדיר מחדש את משימותיהם ואת הכשירויות הנדרשות כדי לעמוד בהן.

הערות

1. סא"ל בועז זלמנוביץ', "הקמת יחידות מיוחדות בלוחמה נמוכת עצימות", **מערכות** 369, פברואר 2000, עמ' 32
2. **שם**, עמ' 33
3. מסמך פנימי בצה"ל
4. סא"ל יוסי כהן, "הכשרת יחידות שאינן חי"ר ללחימה בעימות מוגבל: תפיסת אימונים כוללת" – מסמך פנימי בצה"ל
5. "כשירויות ומדדים במערך החת"ם", מסמך פנימי בצה"ל
6. תומ"ת – תותח מתנייע
7. סא"ל יוסי כהן, **שם**
8. חיל ההנדסה התמודד אף הוא עם שינויים בכשירויותיו בעקבות אופי הלחימה בעימות מוגבל.
9. "רצף ההכשרה בעימות מוגבל" – מסמך פנימי בצה"ל
10. סא"ל יוסי כהן, **שם**
11. סא"ל קובי פאור, "לוחם חת"ם מקצועי ואיתן", **אש השדה**, גיליון מס' 2, יוני 2000, עמ' 23
12. סרן אמיר, ראיון בנושא "האימונים בגדוד החת"ם", 24 באפריל 2004. סרן אמיר הוא מפקד סוללה מבצעית בגדוד חת"ם.
13. "כשירויות ומדדים במערך החת"ם"
14. סא"ל שיין כהן, ראיון בנושא "השינויים בחיל התותחנים בעקבות העימות המוגבל", 4 באפריל 2004. סא"ל כהן היה רע"ן כשירויות בתח"מ בשנים 2000-2002.
15. סא"ל יוסי כהן, **שם**
16. סא"ל קובי פאור, **שם**
17. "רצף ההכשרה"
18. סא"ל קובי פאור, **שם**
19. "רצף ההכשרה"
20. סא"ל שיין כהן, **שם**
21. סרן אמיר, **שם**
22. סא"ל גדי בראון, "כשירויות נדרשות מיחידות ומבעלי מקצועות החי"ר: הוראת ארגון וכשירות" – מסמך פנימי בצה"ל
23. תורת לחימת היבשה: "אבני יסוד" – מסמך פנימי בצה"ל

תפיסת ההגמ"ר

הירדנית 1950-1956¹

תפיסת ההגמ"ר הירדנית בגדה המערבית בשנים 1950-1956 מציעה מודל ישים אשר ראוי לשקול אותו בעידן הנוכחי, והפעם סביב ארגון ההגמ"ר באוגדת איו"ש ובאזורי ספר נוספים. התפיסה הירדנית התפתחה ונולדה מתוך הצורך לתת מענה לפטרולים הישראליים האלימים לאורך קו שביתת הנשק ולפעולות הגמול הישראליות. יכולתו המבצעית של ההגמ"ר הירדני בגדה המערבית, שנקרא "המשמר הלאומי", הייתה מרכיב חשוב בהחלטת ישראל לסיים את תקופת פעולות הגמול ולחשוב על מענה אחר לבעיות ההסתננות מירדן אחרי 1956

סרן (מיל') אושרי ברטל

ואת בתו.⁵ חברי פרלמנט מהגדה המערבית ופלסטינים נוספים החלו לטעון כי האחריות לתקריות הגבול היא רק של הקצינים הבריטים בלגיון. הבריטים נחשבו בעיניהם לבעלי ברית של היהודים, המסייעים להם להרוג ערבים. בקרב תושבי הערים

שכם, רמאללה וירושלים התארגנה אופוזיציה קולנית לשלטון, שתקפה את חוסר היכולת שלו להגן על אזרחי המדינה. כרוזים קומוניסטיים שהופצו בגדה הציגו את המשמר האזרחי כצבא הכיבוש האנגלו-האשמי של פלסטין.⁶ הקמת המשמר הלאומי בעקבות פעולות

הגמול הייתה אפוא צעד הכרחי שהלגיון הירדני נקט כדי לשכנע את האוכלוסייה שהוא אינו מפקיר אותה להתקפות הישראלים.⁷

צעדים ראשונים בהתארגנות ההגמ"ר הירדני

המשמר הלאומי ("אל-חרס אל-וטני") הוקם ב-1951 (אחרי פעולת שרפאת) והמשיך להתפתח במהלך השנים שלאחר מכן, עד שהפך לגוף צבאי המונה כ-30 אלף איש (ב-1956). אנשי המשמר הלאומי באו ברובם מקרב תושבי הגדה המערבית.⁸

התפתחות המשמר הלאומי הירדני קשורה קשר ישיר לפעולות הגמול הישראליות ונובעת מהן. אחרי פעולות הגמול ב-1952 בכפרי הספר בית-ג'אלה, שרפאת, רנתיס, פאלמה ובית-ג'מאל חלה עלייה בהתנדבות למשמר הלאומי בקרב כפריי הספר.

פעולת הגמול של פאלמה לביל 22-23 בינואר 1953⁹ הוכיחה את יכולתו של המשמר הלאומי להדוף התקפה ישראלית, ובעקבות זאת עלתה דרישה מצד התושבים להשוות את תנאי השכר של המשמר הלאומי לאלה של הלגיון.¹⁰

התפתחות המשמר הלאומי
הירדני קשורה קשר ישיר
לפעולות הגמול הישראליות
ונובעת מהן

סיפוחה הרשמי של הגדה המערבית לירדן והמשך המתחוחות לאורך הגבול עם ישראל הוביל להחלטה הירדנית להקים משמר לאומי, שבו ישרתו תושבי הגדה המערבית. הקמת המשמר הלאומי הייתה יוזמה של ג'ון באגוט גלאב, המפקד הבריטי של הלגיון הירדני, ונתקלה בתחילה בהתנגדותם של

פוליטיקאים פלסטינים מבני הגדה המערבית. סיבת ההתנגדות עד 1951 הייתה החשש של האוכלוסייה הפלסטינית בגדה כי זהו צעד נוסף של הממשל הירדני (ממשלת תופיק אבו אל-הודא) לשלב אותם בממלכה.² גם בקרב ממשלת ירדן לא הייתה

הסכמה רחבה להקמת המשמר הלאומי בשל הפחד כי האוכלוסייה הפלסטינית בגדה תנצל את הנשק ואת האימונים שיינתנו לה כדי למרוד בשלטון הירדני.³

המדיניות ההתקפית הישראלית שהחלה באותה התקופה הובילה את ההנהגה הפלסטינית בגדה לקבל בסופו של דבר בחיוב את רעיון הקמתו של המשמר הלאומי כדי לאפשר לפלסטינים להגן על עצמם, היות והלגיון נתפס בעיניהם כגורם שאינו נאמן ואינו מגן על האוכלוסייה בשל ההרכב

הבריטי של קציניו.⁴

ב-7 בפברואר 1951 בשעה 3 לפנות בוקר חדר כוח ישראלי לכפר שרפאת (ליד ירושלים). שרפאת היה כפר קטן, שבו התגוררו רק ארבע-חמש משפחות. היהודים, לפי דיווחי הירדנים, הקיפו את ביתו של ראש הכפר, פוצצו את הדלת וירו בתושבים. בפעולה נהרגו 10 אנשים ובהם חמישה ילדים. לילה אחר כך נכנס כוח ישראלי לכפר פאלמה (ליד קלקיליה) והרג תושב, את בנו

מ"פ מילואים,
דוקטורנט בלימודי
המזרח התיכון,
אוניברסיטת ברא"ל

המלך חוסיין סוקר כוחות צבא ירדניים בירושלים

תושבי הערים, שם התרכזה הפעילות הפוליטית הפלסטינית, לא נטו להתנדב למשמר הלאומי עד לפעולת קיביה

תלונות כאלה הבהירו לשלטון כי עליו לממן את המשמר הלאומי מעבר למה שתוכנן מלכתחילה, אלא אם כן יפעיל אמצעי כפייה כדי לאלץ אנשים להתגייס אליו. לכן הוחלט לשלם שכר לאנשי המשמר הלאומי החל מפברואר 1952.¹⁴ מאוחר יותר, בעקבות פעולות פאלמה ורנתיס, הוחלט להשוות את תנאי השכר והציוד הצבאי של המשמר הלאומי לאלה של הלגיון הערבי.¹⁵

במשמר הלאומי שירתו, כאמור, בעיקר תושבים שהתגוררו בכפרי הספר. לעומת זאת תושבי הערים, שם התרכזה הפעילות הפוליטית הפלסטינית, לא נטו להתנדב למשמר הלאומי עד לפעולת קיביה.¹⁶ בריאיון לעיתון "פלסטין" הביע גלאב את דעתו על התגייסות תושבי הערים בגדה למשמר הלאומי:

אתה שואל אם הפלסטינים רוצים להצטרף למשמר הלאומי. באופן כללי אנשי הערים לא רוצים, אבל תושבי הכפרים רוצים – בייחוד תושבי הכפרים היכולים לראות את הישראלים מעבר לדרך מולם...¹⁷ אני זוכר שכאשר התחלנו עם המשמר הלאומי, הייתה ישיבה בשכם. בישיבה אמרתי שאנו נשמח לקלוט למשמר הלאומי צעירים משכם, והם

את רשימות המתגייסים – בני 17 עד 40 – העבירו לנציגי הצבא המוח'תארים בכפרים וראשי העיריות. אפילו פקדי ממשלה מקרב אנשי הגדה ביקשו להירשם לאימונים במשמר הלאומי על חשבון זמנם הפנוי ולא על חשבון שעות העבודה שלהם.¹¹ יחד עם זאת יש לציין ששיעורי ההרשמה הגבוהים לא נבעו רק מטעמים אידיאולוגיים: השלטונות הודיעו כי צעירים שלא יירשמו למשמר הלאומי יועמדו לדין.¹²

היות והמגויסים למשמר הלאומי לא קיבלו בהתחלה שכר בעבור פעילותם, אלא שירתו תקופה קצרה ללא תמורה, עורר הדבר תרעומת מסוימת, שבאה לידי ביטוי בפנייה לממשלה לשלם שכר מסוים עבור הפעילות במשמר הלאומי. במכתב ששלחו אנשי המשמר הלאומי מאזור טובאס הם התלוננו כי אין דואגים לצורכיהם בעת שהם נמצאים בשמירה במשך כל שעות היום: הם לא מקבלים מזון או בגדים חמים בלילות החורף, ואין מי שידאג לקיום משפחותיהם לאחר שהם נטשו את אדמותיהם ואת מקורות פרנסתם. לכן הם מבקשים מהשלטונות המוסמכים הנוגעים בדבר שיתנו להם שכר כדי שיוכלו למלא את תפקידם באמונה ולפרנס את ילדיהם הנמצאים במצב קשה עד כדי פשיטת יד.¹³

אמרו: אוי, אנחנו לא יודעים. ואחד אמר: "אנשי שכמ יעשו את הנאומים, והפלאחים ילחמו". וכך היה.¹⁸

אף שממשלת ירדן תמכה בהקמת המשמר הלאומי, הרי שעדיין היה קיים פחד מסוים מצד הממשל לאמן פליטים ולתת להם נשק. לכן נמנע הממשל הירדני מלגייס פליטים פלסטינים עד פעולת קיביה. החריג היחיד היה מחנה הפליטים עקבת ג'אבר המרוחק מהגבול.¹⁹ פעולת פאלמה (ליל 23–24 בינואר 1953), שבה הצליח כוח המשמר הלאומי להדוף התקפה ישראלית, תוארה כמעשה גבורה וסייעה ללגיון לגייס מתנדבים נוספים למשמר הלאומי.²⁰ השלטון הירדני גם קיווה כי המשמר הלאומי יעזור להילחם במסתננים, ולכן היה חשוב להקפיד על גיוס כפריי התפר, שכן להם הייתה מוטיווציה גבוהה יותר למנוע פעולות הסתננות בשל החשש מתגובה ישראלית.²¹

בינואר 1952 התפרסמה ידיעה כי הפליטים הפלסטינים מצטרפים מרצונם הטוב לשורות המשמר הלאומי. תקופת האימונים במשמר נמשכה קרוב ל-13 שבועות, ובמהלכה עברו המתנדבים אימונים בכל סוגי הנשק הקל.²²

השלטון הירדני נענה אפוא לרצון האוכלוסייה והחל להכשיר ולאמן רבים מבני הגדה בלחימה ובהגנה עצמית. הרישום למשמר הלאומי התבצע באמצעות המוח'תאר בכפר או כבר בבית-הספר התיכון. בשיטה הראשונה היו המעוניינים נרשמים אצל המוח'תאר, וזה היה פונה למפקדת המשמר הלאומי באזורו (היו שלוש מפקדות: בשכם,

בירושלים ובחברון) ומבקש כי יבואו לאמן את אנשי כפרו. לעיתים הייתה הפנייה מתקבלת מארגון נוער זה או אחר. באימונים שאורגנו כך הדריכו קצינים מהמשמר הלאומי ולא נדרש אישור מיוחד. לדוגמה: מפקד המשמר הלאומי בשכם נענה לבקשת חברי

המועדון התרבותי בכפר קדום ושלה לשם מדריך כדי שיאמן את חברי המועדון בפעולות צבאיות.²³ חברי הקבוצה נחשבו מאותו רגע לחלק מחברי המשמר הלאומי והשתתפו באימונים מפעם לפעם לצורך שמירה על הכשירות. בשיטה השנייה היו קצינים ממפקדת המשמר הלאומי עורכים ביקורים בבתי-הספר התיכוניים בגדה המערבית כדי לרשום את התלמידים לידי השנתונים המתאימים כהכנה לצירופם לשורות המשמר הלאומי עם עוזבם את בית-הספר.²⁴

הצעירים שנרשמו לאימונים היו מגיעים לנקודת ריכוז בירושלים, בשכם או בחברון ומשם נשלחים במכוניות למחנות האימונים. מחזור אימונים נמשך כ-13 שבועות, ובסיומו שובצו הצעירים במקומות מגוריהם כשומרים.²⁵ נוסף עליהם היו רשומים בכל כפר עוד אנשים במשמר הלאומי. מדובר היה בתושבים בכפר שעברו אימון בסיסי בנשק על-ידי מדריכים ממפקדת המשמר הלאומי. ראוי לציין שמדיניות הלגיון הייתה לאמן מספר אנשים רב ככל האפשר – גם אם בפועל הוקצתה כמות מוגבלת של רובים לכל כפר. קשה להעריך כמה אנשים מנה המשמר הלאומי בכל רגע נתון. אף שאת אנשי המשמר הלאומי אימנו אנשי הלגיון, הרי לא נוהלו רישומים מסודרים של המשרתים בו. כך, למשל,

התפרסמה ב-20 בינואר 1952 קריאה של מושל מחוז שכמ אל מוח'תרי הכפרים לעזור לו לערוך כרטיסיות ורשימות מסודרות של כוחות המשמר הלאומי בכפרים (למעשה מדובר במה שהיום מכונה בהגמ"ר הישראלי "תושבים ברי שמירה").²⁶ העיתון מציין כי מדובר בפרסום חוזר של הבקשה, וכנראה ההיענות לפרסומים האלה לא הייתה רבה עד סוף 1953 (אחרי פעולת קיביה).

כאמור, מספר המתנדבים למשמר הלאומי בכל כפר עלה לרוב על מספר הרובים שהוקצו להם. על כך ניתן ללמוד מפנייתם לשלטונות של תושבי כפר יאלו ושל תושבי כפרים אחרים ששכנו בסמוך לגבול בדרישה להגדיל את מספר חברי המשמר הלאומי בכפריהם ולספק להם את הנשק הדרוש. התושבים טענו כי השלטונות מאפשרים רק למעטים מבין המתנדבים למשמר הלאומי בכפריהם להיות חמושים. בפנייתם טענו התושבים כי בגלל ריבוי המתנדבים הבלתי חמושים סומכים הכפריים על עצמם ולא על המשמר הלאומי בעת התקפות של יהודים. במקרים מסוימים אף ברחו אנשי המשמר הלאומי בעת פעולות גמול, למשל בתקרית בוואדי פוכין.²⁷

הלגיון לא התכוון לחלק נשק לאוכלוסיית הפליטים מחשש שאלה ישתמשו בו כדי לתקוף בתוך שטח ישראל. עם זאת הפגינו השלטונות רצון לשרד את המשמר הלאומי כדרישת התושבים, אך הדבר לא תמיד יצא אל הפועל בגלל נסיבות חיצוניות. כך, למשל, הבטיחה הליגה הערבית סיוע כלכלי נרחב למשמר הלאומי כדי לתת הגנה טובה לכפריי הספר, אך בתוך זמן לא רב התברר כי להבטחה הזאת אין שום כסוי.²⁸ הועלתה גם דרישה להוציא את ניהול המשמר הלאומי מידי הלגיון הערבי ולהעבירו לפיקודו של קצין מצרי, אולם זו הייתה דרישה שממשלת

ירדן לא יכולה הייתה לקבל.²⁹

השלטון הירדני נענה לרצון האוכלוסייה והחל להכשיר ולאמן רבים מבני הגדה בלחימה ובהגנה עצמית

שדרוג ובנייתו של ההגמ"ר הירדני בעקבות פעולות הגמול (1953-1956)

בעקבות פעולת קיביה ב-15 באוקטובר 1953, שבה נהרגו 69 פלסטינים³⁰ במהלך פעולה משולבת של יחידה 101 ושל גדוד 890, הוסיף הלגיון תקנים למשמר הלאומי, וזה מנה מאותה עת סד"כ של מחלקה בכל כפר. כל מחלקה כזאת הייתה בפיקודם של קצין או של סמל מהלגיון ואומנה על-ידי הלגיון. כל 6–8 מחלקות כאלה הוגדרו גדוד, וביניהן התקיימה מערכת של קשר ושל סיוע הדדי. פעולת קיביה דירבנה אפוא את הלגיון להגדיל ולשרד את המשמר הלאומי ממיליציה כפרית לצבא טריטוריאלי מסודר, בדומה לכוח ההגמ"ר הישראלי.³¹ כמו כן שופר ציודו של המשמר הלאומי, ונוספו רובים לכל מחלקה כפרית.³² יתר על כן, בעקבות פעולת קיביה אף החל הלגיון להקים גדודי חי"ר מקרב תושבי הגדה במסגרת המשמר הלאומי.³³ כשהסתיים תהליך ההקמה והארגון של המשמר הלאומי הירדני בשתי המסגרות (חי"ר ומשמר גבול במינוחים של צה"ל), הועברה האחריות להגנת הגדה מהלגיון לידי המשמר הלאומי.³⁴

חייל (משמאל) וקצין בלגיון הערבי, בראשית שנות ה-50

הלגיון הירדני נערך אחרי פעולת קיביה לעימות כולל עם ישראל, אך בסופו של דבר, בלחץ מערבי, נמנע מלבצע פעולה נגדית כלשהי

בפעולת נחאלין בא לידי ביטוי המשמר הלאומי במתכונתו החדשה. לגיונר בדרגת סמל יחד אנשי המשמר הלאומי הצליחו להדוף את הכוחות הישראליים, והפעולה תוארה על-ידי הלגיון הירדני כקרב גבורה פלסטיני-ירדני.³⁵ תושבים שתיארו את פעולת נחאלין באוזני משקיפי האו"ם הרבו אף הם להדגיש את העמידה האיתנה של אנשי המשמר הלאומי, שמנעה "קיביה שנייה".³⁶ גם עוצמת הביקורת שהוטחה בלגיון אחרי הפעולה הייתה מינורית, להבדיל מהביקורת שהוטחה בו לאחר פעולת קיביה. הסיבה: בפעולת נחאלין שלח הלגיון מייד רכב תגבור כדי לסייע לתושבים. הרכב נקלע למארב ישראלי, וכמעט כל חייליו נהרגו.³⁷ אולם אנשי אופוזיציה מהשמאל לא הסתפקו רק בהדיפת ההתקפה הישראלית, אלא גם דרשו שירדן תגיב בחומרה נגד ישראל.³⁸

הלגיון הירדני אכן נערך אחרי פעולת קיביה לעימות כולל עם ישראל, אך בסופו

של דבר, בלחץ מערבי, נמנע מלבצע פעולה נגדית כלשהי. מדיניות ההבלגה זכתה לביקורת נוקבת מצד תושבי הגדה וליחס מסויג מצידם כלפי הלגיון. לכן הוא צריך היה להשקיע מאמצים רבים בקרב תושבי הערים כדי לשכנעם להתנדב למשמר הלאומי. העיתון "פלסטיין" דיווח בהבלטה שמפקדי הלגיון פנו לעיריות רמאללה, אל-בירה ודיר דבואן (כפר נוצרי גדול באזור רמאללה), למועצות הכפריות ולמוח'תארים בבקשה שיורו לתלמידים להתייצב במועד מסוים במפקדת המחוז. התלמידים צריכים היו להביא עימם רק תעודה המעידה על השכלתם.³⁹

המשמר הלאומי נערך מ-1953 לספוג פעולות גמול ישראליות. כך, למשל, אחרי הטבח במעלה עקרבים במארס 1954 גויסו כל כוחות המשמר הלאומי כדי לקדם פעולה מעין זו, שבוצעה בסופו של דבר בנחאלין. דוגמה נוספת היא היערכות המשמר הלאומי בעקבות פעולות ח'אן-יונס ורפיה ברצועת עזה. העיתון "פלסטיין", שנחשב מקורב לשלטון הירדני, כתב לאחר הפעולות האלה "כי נעשו הכנות בגבולות שביתת הנשק הירדניים להכשלת כל ניסיון התקפה מצד

הכוחות היהודיים. חיילי הלגיון הערבי והמשמר הלאומי עומדים הכן כדי לסכל כל פעולת איבה ולהשיב מידה כנגד מידה".⁴⁰ השלטון טרח להדגיש כי בניגוד לרושם הקיים בקרב האוכלוסייה, יש היערכות מלאה גם של הלגיון בפיקודו של גלאב כדי למנוע כל התקפה יהודית. העיתון הדגיש את הידיעה הזאת במסגרת דיווח על ביקור של המלך בעיריית אל-זרקא וגם בהקשר לידיעות נוספות על הקורה ברצועת עזה.

ב-1955 העלו גורמים שונים – ובראשם מצרים של נאצר – את הדרישה להפוך את המשמר הלאומי לצבא פלסטיני (כפי שנעשה ברצועת עזה). השלטון בירדן דחה את ההצעה הזאת בנימוק שכל הפליטים הם אזרחי ירדן, ושמעמד הפליטות הוא לצרכים בין-לאומיים בלבד.⁴¹

דרישות נוספות שהועלו – בעיקר מצד האוכלוסייה בגדה – היו לתת ציוד מתקדם יותר ואימון יותר טוב למשמר הלאומי. המשטר הירדני נטה להתייחס לבקשות האלה בחשדנות בשל החשש שהמשמר הלאומי יפעל גם נגד המשטר או יגביר את המתח לאורך הגבול.⁴² למרות זאת,

בבסיס תפיסת ההגנה על הגדה המערבית עמד עיצובו מחדש של המשמר הלאומי כך שיכלול גדודי חי"ר פלסטיניים וגדודים של משמר גבול. גדודי החי"ר של המשמר הלאומי עמדו באותם סטנדרטים שבהם נדרשו לעמוד גדודי החי"ר של הלגיון הירדני

בפועל, נקט המשטר את המדיניות שביקשו לקדם חוגי האופוזיציה ואף העניק יותר סמכות ויותר אחריות למשמר הלאומי על חשבון הלגיון הירדני.

פעולות הגמול הישראליות – החל מפעולת קיביה – עוררו את השלטון הירדני לגבש מחדש את תפיסת ההגנה על הגדה המערבית. בבסיס התפיסה הזאת עמד עיצובו מחדש של המשמר הלאומי כך שיכלול גדודי חי"ר פלסטיניים וגדודים של משמר גבול. גדודי החי"ר של המשמר הלאומי עמדו באותם סטנדרטים שבהם נדרשו לעמוד גדודי החי"ר של הלגיון הירדני. גדודי החי"ר האלה הוקמו נוסף על הגדודים הרגילים של המשמר הלאומי, שבהם שירתו תושבי כפרים מגיל 16 ואילך שאומנו בנשק קל ובציוד מחלקתי פשוט. גדודי משמר הגבול התבססו על החמולות שישבו לאורך קווי שביתת הנשק.⁴³

בניית הכוחות נמשכה עד לתחילת 1956, וכשהושלמה המלאכה, עברה האחריות הצבאית על הגדה מהלגיון הירדני לידי המשמר הלאומי.⁴⁴ בסוף התקופה הנסקרת פעלו במסגרת המשמר הלאומי 13 גדודי חי"ר ו-13 גדודי משמר גבול. שילובם של כוחות אבטחה יחד עם כוחות מאומנים היטב, המסוגלים לתת מענה מבצעי טוב, בא לידי ביטוי בקרב

קלקיליה, שבו נהרגו 18 חיילי צה"ל ו-68 נפצעו. באיגרת מודיעין מאותה התקופה נכתב שעל העיר הגן גדוד משמר הגבול מספר 47, כלומר גדוד אבטחה שהיה מורכב מחיילים בעלי הכשרה רובאית בסיסית בלבד וכן שתי מחלקות חי"ר של המשמר הלאומי מגדוד חי"ר 103, שאנשיהן הוכשרו וצוידו כמו מחלקות חי"ר תקניות של הלגיון הירדני.⁴⁵

התאמת המודל הירדני למודל הישראלי

ההגמ"ר בשטחים מבוסס כיום בעיקר על גדודי אבטחה (חבלי הגמ"ר). ישנן מעט מאוד פלוגות לוחמות בהגמ"ר איז"ש המבצעות תעסוקה מבצעית כפלוגות בודדות. ייתכן שמן הראוי לבנות בהדרגה במקביל לחבלי ההגמ"ר המסורתיים גם גדודי הגמ"ר חי"ר. שילובן של שתי המסגרות האלה יוכל להעמיד לרשות החטיבות בשטחים גדודי הגמ"ר חי"ר בעלי אחריות מבצעית בגזרותיהם. בגדודים האלה ישרתו בני היישובים באזור. מפקדת גדוד כזה תהיה אחראית גם על מחלקות מגדודי האבטחה.

בצורה הזאת ניתן יהיה להפיק תועלת מרבית מכלל התושבים בכל גזרה. בעלי רמת רובאות גבוהה ישובו בגדוד הגמ"ר חי"ר (רובאי 03 ומעלה), ואילו בעלי רמת רובאות נמוכה או בעלי פטורים למיניהם ישובו בגדודי הגמ"ר אבטחה. שילובן של שתי מסגרות מעין אלה יוביל לזמינות טובה של כוחות החירום בגזרה המרחבית. התאמת כלל חיילי המילואים המתגוררים באזורי העימות למתכונת הזאת תיצור רווח נוסף: שילובם של אנשי כיתת הכוננות היישובית, המורכבת כיום ברובה מחיילים קרביים מיחידות אחרות, בגדוד הגמ"ר חי"ר הנשאר בגזרה גם בזמן חירום ומבצע פעילות בגזרתו.

מובן שגדוד הגמ"ר חי"ר – בניגוד למצב הקיים כיום בחבלי ההגמ"ר – יבצע תעסוקה מבצעית כגדוד חי"ר מילואים לכל דבר ועניין ולא יעשה תעסוקה של נותני שירותים כגון נהגים, חובשים ועובדים כלליים, כפי שנהוג כיום בתעסוקה של רוב חיילי ההגמ"ר. אני מקווה כי במסגרת החשיבה מחדש, הנערכת כיום בצבא בנוגע למבנה ההגמ"ר בעת חירום, יאמצו את מודל ההגמ"ר הירדני, שהוכיח את עצמו בתקופת פעולות הגמול של ישראל.

הערות

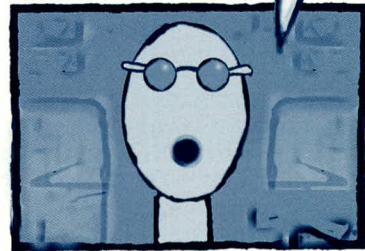
1. העבודה הזאת מבוססת בחלקה על עבודת דוקטורט של אושרי ברטל, **פעולות הגמול הישראליות בראי האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה 1949–1956**, אוניברסיטת בראיילן, נובמבר 2004.
2. Vatikiotis, **Politics and the Military in Jordan: A Study of the Arab Legion, 1921-1957**, New York, 1967, p. 80.
3. **שם**, עמ' 80–81. הוויכוח בקרב הממשלה הירדנית מובא במלואו אצל וטיקיוטיס, המציין את חששות הממשלה מהאוכלוסייה הפלסטינית.
4. כבר אחרי פעולות הגמול הראשונות נגד הלגיון החלה להישמע הביקורת הזאת. Glubb, **A Soldier with the Arabs**, London, 1957, pp. 287–289.
5. פעולות הגמול הראשונות – שרפאת, פאלמה ויאלו – מתוארות אצל גלאב, **שם**, עמ' 286–287. כמו כן ראו חוברת שהפיקו הירדנים במהלך 1952 ושנשלחה לשגרירות ארה"ב בעמאן: **The Rising Tide of Terror or Three Years of an Armistice in the Holy Land**.

- המקום, שאיבד את כושר השליטה. בשל כך מיהרו אנשי המשמר הלאומי לברוח.
28. הליגה הערבית, ובייחוד מצרים, פירסמו בהבלטה את הסיוע הכלכלי שהן התחייבו לתת לממשלת ירדן כדי לחזק את המשמר הלאומי, אולם להבטחות האלה לא היה כיסוי הן משום שמדינות הליגה חששו שהכסף ישמש גם את הלגיון והן משום שהתרומה יועדה לכוח שאין להן שום שליטה עליו. פלסקוב, **שם**, עמ' 95
29. וטיקוטיס, **שם**, עמ' 81
30. המספר הזה הוא הגרסה הישראלית. מקורות פלסטיניים נוקבים מספרים גבוהים יותר – בין 80 ל-100 הרוגים.
31. גלאב, **שם**, עמ' 316-317
32. **PRO, FO, 371/104789**: מברק מהשגריר הבריטי בעמאן, פרולונג, למשרד החוץ הבריטי, 20 באוקטובר 1953
33. ארגון המשמר הלאומי דרש משאבים כספיים רבים. לכן הקימו הירדנים קרן מגן בעבור המשמר הלאומי שניכתה כספים ממשכורותיהם של אנשי הלגיון ושל הפקידות הממשלתית ואספה תרומות מהאחים המוסלמים וממדינות ערב. **א"צ**, **1958/ 776** – 29: רס"ן ד' אלירם, ראש מדור פרסומים במטכ"ל, ללשכת הרמטכ"ל, "סקירה על המשמר הלאומי הירדני", 11 בפברואר 1956, **שם**, עמ' 428. גלאב מצייני בסיפוק כי הקמתו וחיוקו של המשמר הלאומי היו אחד מהישגיו הבולטים.
9. בני מוריס, **מלחמות הגבול של ישראל**, תל-אביב, עם עובד, 1996, עמ' 239. מוריס קובע שהתקיפה הזאת הייתה כישלון שנבע מחוסר מקצועיות של החיילים. אלה נבלמו בגלל גדר תיל ואנשי המשמר הלאומי. בעיני הלגיון הירדני הייתה זו הוכחה כי צעדי ההגנה שנקטו אחרי פעולות הגמול הראשונות, ובהם הקמת המשמר הלאומי וחלוקת נשק בכמות מוגבלת לתושבים, מוכיחים את עצמם: סמל מהלגיון יחד עם 15 כפריים מאומנים בכפר פאלמה הצליחו להדוף את התקיפה הישראלית. כך היה גם ברנתיס לילה מאוחר יותר: הישראלים נכשלו ולא הצליחו להיכנס פנימה לתוך הכפר. גלאב, **שם**, עמ' 302-303
10. **פלסטיין**, 30 במרס 1953. הממשלה אישרה את דרישות האוכלוסייה לתשלום דומה חודש אחרי הפעולות בפאלמה וברנתיס תוך פרסום נרחב של הדברים.
11. שיעורי הרשמה גבוהים דווחו בעיתונות הירדנית: **אל-דיפאע**, 4 בפברואר 1952, **פלסטיין**, 3 בפברואר 1952
12. **פלסטיין**, 1 בפברואר 1952
13. **אל-דיפאע**, 7 בפברואר 1952
14. **פלסטיין**, 15 בפברואר 1952
15. עד פעולת פאלמה ורנתיס עמדו לרשות המשמר הלאומי בכל כפר 10 רובים ו-20 כדורים לרובה. הכמות הזעומה הזאת הייתה רחוקה מלהשביע את רצון תושבי הכפרים שראו בכך עדות נוספת להתעלמות הלגיון מביטחונם. גלאב מסביר זאת בכך ש"היינו מאד עניים ולא יכולנו לתת יותר". גלאב, **שם**, עמ' 290-291. ראו גם: **Plascov, The Palestinians Refugees in Jordan, 1948-** 93, 192, London, 1981, pp. 93, 192
16. פלסקוב, **שם**, עמ' 93-94
17. הכוונה לדרך הפטרולים, שסימנה למעשה את קווי ההפרדה בין ישראל לירדן, היות והירדנים התנגדו עקרונית לגידור הגבול ולסימונו בדרך אחרת.
18. **פלסטיין**, 30 במרס 1953
19. פלסקוב, **שם**, עמ' 93
20. גלאב, **שם**, עמ' 302
12. עד פעולת קיביה נמנע השלטון מלתת למוח'תארים בכפרי הספר ולאנשי המשמר הלאומי סמכויות אכיפה, ולכן יעילות המשמר הלאומי במניעת הסתננות הייתה נמוכה. ראו: **PRO, FO, 371/104779**: דיווח של השגרירות הבריטית למשרד החוץ הבריטי, 14 באפריל 1953
22. **אל-אורדון**, 1 בינואר 1952
23. **אל-דיפאע**, 4 במאי 1952
24. **אל-אורדון**, 6 ביוני 1952. בעיתון מופיעה ידיעה על ביקור מסוג זה לבחינת השנתונים לילידי 1932-1935, כלומר איתור בני 17-20 כדי לעודדם להתגייס למשמר הלאומי.
25. **פלסטיין**, 5 ביולי 1952
26. **שם**, 20 בינואר 1952
27. **א"צ**, **1956/ 636 - 30**: אגף המודיעין ללשכת הרמטכ"ל, דו"ח מודיעין מיוחד, "הנידון: נקם ושילם לקח מודיעין", 17 באוגוסט 1953. הדו"ח מתייחס לפעולות צה"ל במבצע נקם ושילם ב-12 באוגוסט 1953 בכפרים אדנא, צוריק וואדי פוכין. הכוח הרג שתי נשים בוואדי פוכין ושישה גברים בצוריק. לפי דו"ח המודיעין, פעילות המשמר הלאומי באדנא ובצוריק והתנגדות האוכלוסייה היו חזקות בשל הימצאותו של מפקד מקומי מוכשר של המשמר הלאומי. בוואדי פוכין נשברה ההגנה של אנשי המשמר הלאומי כבר בתחילת הפעולה בשל מפקד

כללים ועקרונות ללחימה בטרור

דעה
אישית

בגלל ייחודיותה של המלחמה בטרור יש צורך לנסח לה כללים ועקרונות השונים מעקרונות המלחמה האוניברסליים המוכרים לכל מפקד. את האתגר הזה לקחה על עצמה מפקדת איו"ש, והמסמך שהיא ניסחה מתבסס על הניסיון שהיא רכשה ביותר מארבע שנות לחימה

ס"ל ארז וינר

מאמצים הגנתיים והתקפיים בריזמנית תוך הפעלת מבצעים בצורה רציפה ומתמשכת.

ב. **מדיניות אזרחית יציבה.** חתירה לקיום מדיניות אזרחית יציבה ומתמשכת כדי לאפשר קיום אורח חיים תקין לכלל האוכלוסייה האזרחית במרחב.

2. **אפקטיביות משימתית.** ביצוע אפקטיבי של משימות תוך חתירה לביצוע משימות במינימום מחיר (אבדות, שחיקה), מינימום משאבים כלכליים, במהירות רבה ובנזק מזערי לאוכלוסייה חפה מפשע, לתשתיות אזרחיות ולערכי טבע ונוף.

3. **מיצוי האפקטיביות המבצעית והמודיעינית בכל הרמות.** חיסכון בכוחות וניצול מתמיד ויעיל של כלל המשאבים המבצעיים ושל משאבי המודיעין (ובכללם המודיעין הקרבי) לצורך מימוש העליונות של כוחותינו בלחימת המגע תוך מזעור השחיקה של היתרונות הטכנולוגיים בלחימה.

4. **יצירת הרתעה בכוח ובאמצעים.** יצירת הרתעה ושימורה על-ידי בחירה של דפוסי פעולה יצירתיים ומפתיעים תוך חתירה לגמישות מחשבתית וליצירתיות מבצעית ועל-ידי ניסיון מתמיד להוציא את גורמי הטרור משיווי משקל.

5. **הפרדה מרבית בין הטרור**

מקיימת תהליכי בחינה מגוונים של תפיסת הלחימה ושל עקרונותיה. מטבע הדברים, ובשל אופיו המשתנה של העימות, ישנו צורך לעדכן מעת לעת את תפיסת ההפעלה ולהתאימה לאיומים וליכולות. בדיונים האלה נוצר הצורך

מטבע הדברים, ובשל אופיו המשתנה של העימות, ישנו צורך לעדכן מעת לעת את תפיסת ההפעלה ולהתאימה לאיומים וליכולות

לצקת תוכן לרשימת הכללים והעקרונות, דוגמת עקרונות המלחמה, שתהיה מצפן מקצועי לכלל המפקדים והעוסקים בלחימה הזאת. הכללים והעקרונות האלה מופעלים הלכה למעשה בעשייה היום-יומית בשנה האחרונה ומוצגים כתורה שבעל-פה בביקורים, בדיונים ובסיכומים של מפקד האוגדה.

רשימת הכללים

הרשימה שגובשה בדיונים ובפורומים השונים כוללת את העקרונות הבאים:

1. **רציפות מערכתית וטקטית.** בחינה מתמדת של המשימות כדי לשרת את היעדים האסטרטגיים והמערכתיים של מדינת ישראל באמצעות:

א. קיום רציפות מבצעית. מימוש

לאחר יותר מארבע שנות לחימה ולאחר התנסויות מבצעיות רבות מספור הוחלט במפקדת איו"ש – במסגרת העדכון של תפיסת הלחימה המתבצע בימים אלה – לבחון מהם כללי הלחימה בטרור.

ללחימה ישנם כללים ועקרונות הידועים בצה"ל בשם "עקרונות המלחמה". העקרונות האלה הם אוניברסליים ומשמשים מצפן מקצועי למפקדים באשר הם. מאחר שללחימה בטרור יש ייחודיות משלה ומורכבויות ספציפיות מעבר לתחום המבצעי הטהור, כגון פעילות בקרב אוכלוסייה ואחריות לתחום ההומניטרי, ממשק הדוק עם ההתיישבות, אחריות לחוק ולסדר ועוד, התגבש הצורך להגדיר כללים ועקרונות ללחימה הזאת.

בשנים האחרונות ועוד קודם לכן נכתבו – בצה"ל ברמות השונות ובצבאות אחרים שעסקו בלחימה

בטרור – כללים ועקרונות רבים שבאו לסייע למפקדים בהכוונת הלחימה. מפקדת איו"ש, כגוף מרכזי בלחימה בטרור הפלסטיני בארבע השנים האחרונות,

קצין אנ"ם אונדתי

ניתן להשיג הפרדה מרבית בין הטרור לאוכלוסייה עלידי הקטנת החיכוך, פעילות בחתימה נמוכה ובאפקטיביות גבוהה ופגיעה בגורמי הטרור תוך גרימת מינימום נזק לתשתיות ולאוכלוסייה חפה מפשע. ניהול המלחמה בדרך הזאת לא רק מתבקש מטעמים מבצעיים (בין היתר כדי להקטין את המוטיווציה של האוכלוסייה להצטרף למעגל הטרור) אלא גם מטעמים מוסריים

פרשנות

● **רציפות מערכתית וטקטית** היא חלק משמעותי בתפיסת הפעלת הכוח וכוללת את ההבנה שכדי להשיג את המשימה עלינו לפעול באופן יציב, רציף וברזמני בכל מרחב איו"ש. הרציפות הזאת מתחלקת לשני חלקים: הרציפות המבצעית, העוסקת במימוש מאמצי ההגנה וההתקפה בכל המרחב באופן רציף וברזמני, כשהדגש הוא על קיום רציפות מבצעית התקפית ועל קיומה של מדיניות אזרחית יציבה. ניסיון השנתיים האחרונות, בעיקר לאחר מבצע "חומת מגן", מצביע על אפקטיביות מבצעית גבוהה ביותר לפעילות המבצעית המתמשכת. הרעיון, שדומה לו הוצג במאמרם של אלוף ידידיה יערי וחיים אסא ("לוחמה מבוזרת ומולקולה דינמית", מערכות 395) מדגיש את חשיבותה ואת יעילותה של

לאוכלוסייה. איתור דרכים ושיטות מבצעיות להקטנת הפגיעה באוכלוסייה חפה מפשע בשל הצורך המוסרי ובשל הצורך להקטין את המוטיווציה להצטרף למעגל הטרור.

6. **הסברה אמינה, יוזמת זמינה.** קיום מאמץ מתמיד בכל הרמות להסברה אמינה, יזומה וזמינה כדי לשפר ולשמר הלגיטימציה בצה"ל ובדעת הקהל המקומית והבין-לאומית.

7. **למידה ארגונית ובין-ארגונית.** קיום תהליכי למידה רחבים ככל הניתן על-ידי ביצוע תחקירי אמת, שיתוף מידע ולקחים בין כוחות וארגונים ועל-ידי קיום חניכה מתמשכת וחוצת מדרגים.

8. **מענה לאתגרי העתיד.** קיום מתמיד של תהליכי חשיבה, תכנון ומענה לאתגרים עתידיים כדי לאפשר בנייה של מוכנות מבצעית לתרחישים מבצעיים שונים כגון: תהליכי הסדר או הסלמה בפעילות של ארגוני הטרור.

הפעילות הברזמנית הרציפה בכלל המרחב. הפגיעה בטרור, בהתארגנויות ובמארגנים אינו טורי או אזורי, אלא פועל על מלוא רוחב היריעה כל הזמן. הדבר פוגע ביכולת השיקום של התשתיות באופן משמעותי ומקעקע את המבנה ואת הארגון הקיימים. הפעולה הזאת דורשת מודיעין איכותי, סד"כ התקפי גמיש ומשמעותי, מערכת אישורים מבוזרת ופעילות יזומה בהעדר מודיעין באזורים מסוימים. אולם לצד הרציפות המבצעית יש צורך לשמר מדיניות אזרחית יציבה – מדיניות שתאפשר קיום אורח חיים תקין לאוכלוסייה האזרחית במרחב תוך שמירה על יציבות ככל שניתן. הדבר משפיע על הרחבת הלגיטימציה הציבורית והבין-לאומית ועל הפרדה בין האוכלוסייה לטרור.

● **משמעות האפקטיביות המבצעית** היא ביצוע הפעילות המבצעית

בכל מקום שהדבר אפשרי נעדיף להשתמש (בהתאם לעיקרון של מיצוי האפקטיביות המבצעית) בכמה שפחות כוח, לפעול בחתימה נמוכה ובפעילות מסוערכת תוך שימוש בלוחמת מגע ולא בלחימה מנגד

המוקצים לרשותנו. הכלים העומדים לרשותנו כיום נותנים מענה הולם לצורך המבצעי ומאפשרים שימור העליונות המבצעית בלחימת המגע נגד הטרור.

● **יצירת הרתעה בכוח ובאמצעים** היא עיקרון משמעותי ומרכזי שמבטא את מהות התפיסה של הפעלת הכוח. המטרה היא ליצור ולשמר הרתעה על-ידי שימוש בדפוסים מרתיעים ומפתיעים שייצרו בקרב גורמי הטרור מצב תודעתי של רדיפה מתמדת ושל חוסר ביטחון בסביבת המחיה שלהם. הכוונה היא שהפעילות תהיה ניידת, לעיתים גלויה ולעיתים סמויה (מסוערבת) ובעלת חתימה נמוכה ככל האפשר. בכל מקום שהדבר אפשרי נעדיף להשתמש (בהתאם לעיקרון הקודם של מיצוי האפקטיביות המבצעית) בכמה שפחות כוח, לפעול בחתימה נמוכה ובפעילות מסוערבת תוך שימוש בלוחמת מגע ולא בלחימה

לפעול ברציפות המבצעית המתבקשת.

● **מיצוי האפקטיביות המבצעית והמודיעינית בכל הרמות הוא**

הבנת המטרה משמעותית מאוד בסוג זה של לחימה, שבה פעולה מוצלחת או לחלופין כושלת ברמה הטקטית הנמוכה ביותר משפיעה לעיתים על הרמה המערכתית והאסטרטגית

עיקרון שמהותו לא רק חיסכון בכוח (שבו עוסק הסעיף הקודם), אלא גם מיצוי מיטבי של המשאבים הקיימים – הן המשאבים המבצעיים והן המשאבים המודיעיניים. מדובר בפעילות שתמצה את כלל המודיעין הקיים – ובמיוחד את המודיעין הקרבי – ותביא לשימוש נכון ומושכל בכוחות ובאמצעים

באופן אפקטיבי, דהיינו במינימום אבדות ונפגעים מצידנו (חיילים ואזרחים) ותוך הימנעות משחיקת הכוחות והאמצעים בעומס הפעילות מתוך הבנה כי מדובר בלחימה ממושכת. כמו כן כוללת האפקטיביות המבצעית שימוש במינימום אמצעים ומשאבים – רק"ם, תחמושת, סיוע אווירי וכדומה – מתוך הבנת ההשפעה שיש למצב הכלכלי על המצב הביטחוני ועל השגת המטרה של יציבות הביטחון הלאומי. המבצעים חייבים להיות קצרים ומהירים כדי להימנע משחיקה, כדי לחסוך במשאבים ולמזער את הנזק ואת ההשפעה על הסביבה כתוצאה מנוכחותם ומפעילותם של כוחותינו. העיקרון הזה של פעולה תוך גרימת נזק מזערי לאוכלוסייה ולתשתיות הוא חלק משמעותי מהיכולת לפעול באפקטיביות תוך שימורה והרחבתה של הלגיטימציה הציבורית ותוך שמירת היכולת

מנגד. זאת תוך ניצול היתרונות הטכנולוגיים והאנושיים. כדי לשמר את ההרתעה נדרש ליזום, לחשוב באופן יצירתי ולהפגין גמישות מחשבתית.

● **הפרדה מרבית בין הטרור לאוכלוסייה.** ניתן לעשות זאת על ידי הקטנת החיכוך, פעילות בחתימה נמוכה ובאפקטיביות גבוהה ופגיעה בגורמי הטרור תוך גרימת מינימום נזק לתשתיות ולאוכלוסייה חפה מפשע. ניהול המלחמה בדרך הזאת לא רק מתבקש מטעמים מבצעיים (בין היתר כדי להקטין את המוטיוציה של האוכלוסייה להצטרף למעגל הטרור) אלא גם מטעמים מוסריים. כדי לשמור על העיקרון הזה גם יש לשמור על מדיניות אזרחית יציבה, כפי שכבר צוין לעיל, המאפשרת לאוכלוסייה לקיים אורח חיים תקין ככל שניתן ובאה להמחיש את מחירו של שיתוף הפעולה עם הטרור.

● **הסברה אמינה, יוזמת וזמינה.** מטרת העיקרון הזה היא לאפשר לנו את חופש הפעולה הנחוץ כל כך כדי להשיג את ההישגים המבצעיים הנדרשים ולפעול ברציפות מבצעית בכל המרחב. הסברה אמינה ויעילה תביא לשימורה ולשיפור של הלגיטימציה לפעילות צה"ל בדעת הקהל המקומית והבין-לאומית ותפעל לחיזוק הרושם של פעילותנו בקרב הצד האחר, כולל הדגשת הצדדים החיוביים שבה.

● **הלמידה הארגונית והבין-ארגונית** היא מחויבת המציאות בשל רוחב הגזרה, היקף הפעילויות והצורך להעביר לרוחב ולאורך את הלקחים החיוביים והשליליים מאירועים מבצעיים. המבחן הוא לא בהפצת תחקיר כזה או אחר, אלא בקיום תהליכים שיאפשרו את העברת הלקחים הנכונים והרלוונטיים באופן נוח וידידותי למשתמש ושיעברו באופן שקוף בין כוחות, יחידות וארגונים (משטרה, שב"כ, מנהל אזרחי). העברת הלקחים והטמעתם ברמות השונות מחייבת קיום חניכה מתמשכת וקפדנית

והוצאת מדרגים ורמות.

● **עקרון המענה לאתגרי העתיד** הוא חיוני מתוקף היות העימות הזה משתנה ומתפתח. העיקרון הזה מחייב בחינה מתמדת של תפיסת הפעלת הכוח וקיום תהליכי חשיבה מתמידים שמטרתם תכנון ומתן מענה לאתגרי העתיד. עם תום מבצע קדש אמר ראש-הממשלה ושר הביטחון דאז, דוד בן-גוריון, למפקדי צה"ל: "המלחמה שהייתה היא לא המלחמה שתהיה". דבר זה נכון על אחת כמה וכמה בלחימה בטרור, שמטבעה היא משתנה, לובשת ופושטת צורות חדשות לבקרים. העיקרון הזה משלים את רשימת הכללים והעקרונות והוא נדבך נוסף בחשיבה הצבאית ובעיסוק השוטף בלחימה בטרור.

רשימת העקרונות שהובאה במאמר אינה "תורה מסיני". מטרתה לגרות את החשיבה ולהיות מצפן מקצועי למפקדים העוסקים בלחימה המורכבת הזאת. בהחלט ניתן וצריך לדון בה ואף לחלוק עליה

לבסוף אסור לשכוח את המטרה, שהעקרונות שהובאו לעיל נועדו לאפשר את השגתה. המטרה הזאת היא השגת ביטחון לתושבי מדינת ישראל במידה כזאת שיוכלו לנהל אורח חיים תקין. במושג ביטחון הכוונה היא הן לתחושת הביטחון האישי של כל אזרח והן ליציבות הביטחון הלאומי. חשוב שחיוניות המטרה הזאת תהיה מובנת בכל הרמות: מהגבוהה ביותר ועד לרמת החיילים העומדים במחסום בכניסה לשכם או מפטרלים בחברון. הבנת המטרה משמעותית מאוד בסוג זה של לחימה, שבה פעולה מוצלחת או לחלופין כושלת ברמה הטקטית הנמוכה ביותר משפיעה לעיתים על הרמה המערכתית והאסטרטגית. כדוגמה ניתן לציין את האירוע שבו נעצר במחסום

בכניסה לשכם הילד שהיה חגור חגורת נפץ (24 במארס 2004). האירוע הזה זכה להד רב בכל העולם ושירת היטב את ההסברה הישראלית בדבר חיוניות המחסומים והשימוש הציני שעושים ארגוני הטרור בילדים. דוגמה נגדית היא האירוע שבו נהרגה נערה פלסטינית בת 13 סמוך למוצב גירית ברצועת עזה (5 באוקטובר 2004). האירוע הזה זכה אף הוא להד רב בעולם והשפיע לרעה על חופש הפעולה של צה"ל באזורי הביטחון המיוחדים (אב"מים). אם ההבנה הזאת תחלחל ותעמוד לנגד עיני המפקדים – גם הזוטרים שביניהם – הרי שנוכל לצפות שאלה יביאו בחשבון בתגובותיהם ובאופן פעולתם במשימות השוטפות גם את ההשפעה הרחבה יותר הצפויה כתוצאה מהפעילות הזאת בהקשר למטרה.

וישנו נושא נוסף העולה מהבנת חיוניותה של המטרה, והוא הציוד לפעילות הכוחות, שלעיתים היא שוחקת ומתמשכת ולכאורה נראית לא משפיעה ולא משמעותית. ההבנה של הלוחם ושל המפקד הזוטר, שפעילותם המקומית היא משמעותית ומהווה נדבך ממשוה גדול ורחב יותר תורמת רבות למוראל ולאופן ביצוע המשימה.

לסיכום חשוב להדגיש שרשימת העקרונות שהובאה לעיל אינה "תורה מסיני". מטרתה לגרות את החשיבה ולהיות מצפן מקצועי למפקדים העוסקים בלחימה המורכבת הזאת. בהחלט ניתן וצריך לדון בה ואף לחלוק עליה. יתר על כן, אם הרשימה הזאת תישאר רק פלקט על הקיר, היא תהיה אות מתה. הציפייה היא שהמפקדים ברמות השונות ישתמשו בה ויצקו תוכן לכללים ולעקרונות – כל אחד ברמתו ובהתאם לקהל היעד שלו – אחרת לא השיג המאמר את מטרתו. המפקדים גם מוזמנים לחלוק על הדברים שנכתבו כאן, להעיר את הערותיהם ולהאיר סוגיות שלדעתם לא טופלו כראוי.

לקחי ההפתעה ההיא

סיקורת ספרים

אסופת המאמרים "30 שנה למלחמת יום הכיפורים - האתגרים והחתיירה למענה" תורמת תרומה חשובה נוספת להבנת המלחמה והתקופות שקדמו לה ושבואו בעקבותיה. הוצאת מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, 2004

ד"ר זכי שלום

וחלקם בעלי אופי מופשט. "בתקופה הטרומ מודרנית", הוא קבע באחד מנאומיו, "המלחמות היו התמודדויות של צבאות פרופסיונליים. העמים כמעט שלא הרגישו המלחמה... לא כך היום. המלחמה בימינו היא מלחמת עמים, מלחמה טוטאלית... מכריעים בה לא רק כוחות של הצבא, אלא עוצמתו הכוללת של העם במלואו - עוצמתו המשקית, הכספית, המקצועית-טכנית, המדעית והארגונית, ומעל לכול: חוסנו המוסרי והנפשי".²

ביטוי אחר, בעל אופי מעשי, לתפיסה הזאת נתן בן-גוריון במכתב ששיגר אל הרמטכ"ל, יגאל ידין. על הפרק עמדה תביעתו של בן-גוריון מידן כי יבצע קיצוצים נרחבים במצבת כוח האדם של צה"ל על רקע המצב הכלכלי הקשה במדינה. ידין, כידוע, התנגד לתביעה הזאת ונאלץ להגיש את התפטרותו. במאמץ להסביר לרמטכ"ל את תפיסתו הביטחונית הדגיש בן-גוריון כי "ביטחון מדינת ישראל אינו עומד על הצבא בלבד, אלא תלוי גם ביכולתה הכלכלית, הכספית, המקצועית והמוסרית של האומה".³

דומה כי במשך השנים מאז פרש בן-גוריון מן ההנהגה הלכה ונשחקה התפיסה הזאת בנוגע למאפייניה של העוצמה הלאומית. בעקבות הניצחון המרשים במלחמת ששת הימים התחזקה באורח ניכר השפעתו של צה"ל, וממילא גברה מאוד הנטייה לראות בהיבט הצבאי את חזות הכול. אולם לאחר מלחמת יום הכיפורים חל

אעסוק רק במאמרים העוסקים בסוגיות מדיניות-ביטחוניות, אף שישנה חשיבות רבה גם להיבטים האחרים. בחינת המלחמה מכמה וכמה היבטים משקפת שינוי חשוב שחל במדינת ישראל בעקבות המלחמה בכל הקשור להערכת מאפייניה של העוצמה הלאומית. במוקד השינוי הזה עומדת ההכרה כי העוצמה הלאומית אינה נמדדת רק במונחים של יחסי כוחות

מה היה בה באותה מלחמה שיצר טראומה לאומית כה עמוקה, כה נוקבת וכה ממושכת?

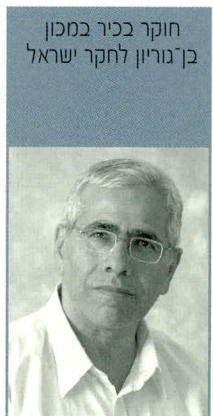
צבאיים, אלא היא תוצאה של מגוון רחב של גורמים: צבאיים, מדיניים, כלכליים, מדעיים ומוראליים. בהרצאת המבוא לכנס נותן ראש המרכז למחקרים אסטרטגיים, שי פלדמן, ביטוי נרחב לשינוי הזה: "בעקבות המלחמה", הוא קובע, "התבססה ההבנה שהרתעה היא פועל יוצא של משוואה מורכבת יותר מיחסי הכוחות הצבאיים".¹

התפיסה הרחבה הזאת של העוצמה הלאומית - מן הראוי להדגיש - שימשה אבן יסוד בהגותו הביטחונית של דוד בן-גוריון. שוב ושוב הוא חזר וטען כי עוצמתה של ישראל ויחסי הכוחות שלה עם העולם הערבי אינם יכולים להיבחן אך ורק בהיבט צבאי צר, אלא יש לכלול בהם מגוון רחב של גורמים - חלקם מוחשיים וניתנים לבחינה כמותית

מבין מלחמות ישראל לא הייתה מלחמה שהותירה צלקת קשה וכואבת בקרב אזרחי מדינת ישראל כמו מלחמת יום הכיפורים. גם כיום - יותר מ-30 שנה לאחר שהסתיימה אותה מלחמה - לא חלפה מן העולם אותה הצלקת, והיא ממשיכה לתת את אותותיה בכל תחומי חיינו - החל מהתחום הביטחוני וכלה בתחום התקשורתי, הספרותי והאמנותי. מאליה מתבקשת השאלה: מה היה בה באותה מלחמה שיצר טראומה לאומית כה עמוקה, כה נוקבת וכה ממושכת?

הספר "30 שנה למלחמת יום הכיפורים - האתגרים והחתיירה למענה" בעריכת ד"ר ענת קורץ מנסה, בין השאר, להתמודד עם השאלה הקשה הזאת. הספר הזה הוא קובץ מאמרים - פרי הרצאות שנישאו בכנס על המלחמה שנערך מטעם מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת תל-אביב. בתבונה רבה נהגה העורכת בכך שנמנעה מלהתמקד אך ורק בהיבטים

ביטחוניים - צבאיים של המלחמה ובחירה להרחיב את היריעה לעבר היבטים חברתיים ופילוסופיים של המלחמה. אולם במסגרת הסקירה הזאת

חוקר בכיר במכון
בן-גוריון לחקר ישראל

שינוי, חיובי כשלעצמו, של שיבה לראייה רחבה יותר של מושג העוצמה הלאומית ושל סוגיית יחסי הכוחות הנגזר ממנו. חבל מאוד שהשינוי הזה התרחש רק לאחר מלחמה שגבתה מחיר כה יקר מהחברה הישראלית.

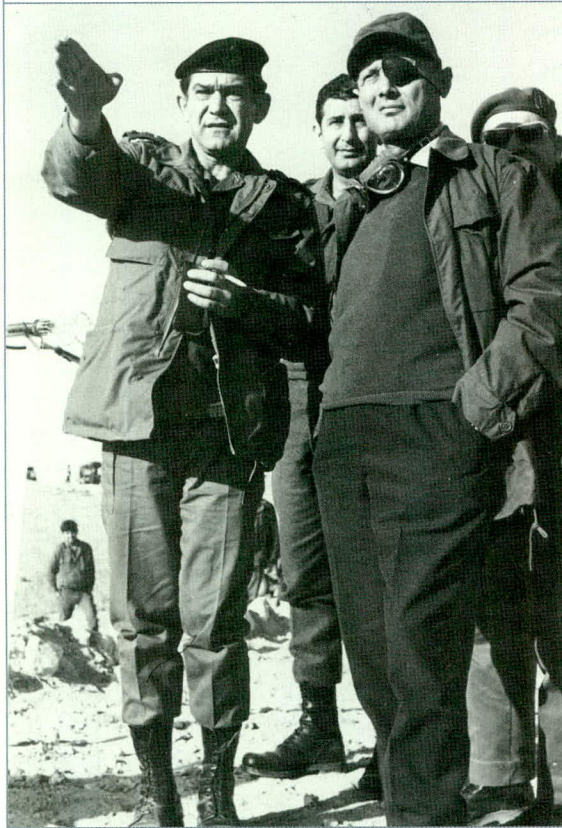
היבט חשוב אחר של המלחמה, חיובי אף הוא כשלעצמו, הוא השינוי שחל, לדעת פלדמן, בשיח הציבורי סביב סוגיות ביטחון. שי פלדמן צודק במידה

רבה בקביעתו כי מלחמת יום הכיפורים מסמלת נקודת מפנה בהתייחסות הציבור הישראלי והתקשורת כלפי סוגיות ביטחון בכלל ופעילות צה"ל בפרט. התופעה של עיתונות מגויסת, שהחלה להישחק כבר במהלך מלחמת ההתשה, נעלמה, אם כי לא לחלוטין, מן הנוף הציבורי במדינת ישראל. החלטות ביטחוניות שמקבל הממסד הישראלי עומדות כיום בפני ביקורות רחבות היקף שלא היו קיימות קודם לכן. התופעה כשלעצמה היא ללא ספק חיובית כל עוד היא נעשית במינון הולם ובעיתוי מתאים ואינה חורגת לעבר אפיקים העלולים לפגוע בחוסנה הביטחוני של המדינה.⁴ מאמרו של אורי בר-יוסף – "המסקנות שלא הוסקו" – פותח בדיון בסוגיית הכשלים המודיעיניים שליוו את המלחמה ואת המאמצים להתמודד עם הבעיה הזאת. אחת מתוצאותיה של הטראומה הקשה הזאת הייתה ההכרעה על הרחבה מסיבית בסדר הכוחות של צה"ל. המחבר מותח ביקורת נוקבת על בניין הכוח חסר התקדים של

צה"ל לאחר המלחמה. הוא מסביר באורח משכנע את המניעים שעמדו מאחורי התהליך הזה, את חוסר התוחלת שלו ואת המחיר הכלכלי הכבד שהחברה הישראלית נאלצה לשלם בגינה. עם זאת גם כיום, במרחק של יותר מ-30 שנה, קשה להאשים את ההנהגה הביטחונית שביקשה ליצור שולי ביטחון רחבים נוכח האכזבה הקשה מיכולותיו של המודיעין הן במישור האיסופי והן במישור ההערכתי.⁵

בהמשך מאמרו עובר בר-יוסף לדון בממד המדיני שליווה את המלחמה. הוא מתמקד בעיקר בשאלה באיזו מידה ניתן היה למנוע את המלחמה. השאלה הזאת מובילה בהכרח לדיון בסוגיה רחבה יותר: המאמצים להשגת הסדר מדיני לפני המלחמה והסיבות לכישלונם. הדיון הזה, יש להדגיש, לא בלט בתקופת המלחמה ובשנים הראשונות לאחריה. רק בשנים

שר הביטחון משה דיין והרמטכ"ל דוד (דדו) אלעזר במלחמת יום הכיפורים

קשה להאשים את ההנהגה הביטחונית שביקשה ליצור שולי ביטחון רחבים נוכח האכזבה הקשה מיכולותיו של המודיעין

מאוחרות יותר החל להתפתח דיון נוקב בשאלת האופציות שעמדו בפני מדינת ישראל למנוע את פרוץ המלחמה. אין ספק שמדובר בדיון חשוב ולגיטימי כשלעצמו, גם אם הוא נעשה ממרחק של שנים.⁶

בדיוניו בסוגיה הזאת נקלע המחבר, לטעמי, לקביעות גורפות והחלטיות, המחייבות ביסוס מוצק להוכחתן. בין השאר הוא טוען כי "המכשול לשלום לפני המלחמה היה ישראל, ולא מצרים".

הקביעה הזאת היא לגיטימית כשלעצמה, אולם מטילה – לדעתי, בצורה בלתי משכנעת – על מדינת ישראל את מלוא האחריות לפרוץ המלחמה ובמקביל מנקה את העולם הערבי בכלל ואת מצרים בפרט מאחריות כלשהי לפרוץ המלחמה.⁷

הקורא הבוחן את הדברים ממבט היסטורי אינו יכול שלא להביע תהייה נוכח קביעות גורפות נוספות של בר-יוסף, ובהן: "עובדתית, מאז שעלה סאדאת לשלטון, הוא השיב בחיוב לכל הצעה להסדר חלקי שהוגשה לו". לי נראה כי תקפותה של הקביעה הזאת מוטלת בספק. אולם גם אם נכונה הקביעה הזאת, מן הראוי היה שהמחבר יציין באילו תנאים הסכים סאדאת להצעות להסדר חלקי, והאם התנאים האלה נדחו בגלל שרירות לב ועקשנות חסרת הסבר של ההנהגה הישראלית, או שמא, כפי שנראה לי, מדובר היה בתנאים שנראו בלתי קבילים מבחינת הסיכון שהיה טמון בהם. בר-יוסף רשאי כמובן לחלוק על עמדת הממשלה ולבקר אותה, אולם מקביעותיו בהקשר הזה ניתן להסיק כי הנחת היסוד שלו היא שמדינת ישראל הייתה חייבת לקבל כל הצעה להסדר חלקי שמצרים הסכימה לה.⁸

בהמשך נקלע המחבר לסתירה בקביעותיו בהקשר לסיכויי ההסדר: מצד אחד הוא קובע כי "לפני המלחמה היה סאדאת מוכן גם להסכם כולל, שעל-פי תפיסתו היה אמור להוביל, בסופו של דבר, להסכם

שלום ולנורמליזציה". בהמשך, כאשר הוא בא לפרט את ההצעה המצרית הנוגעת להסדר, הוא קובע כי ההצעה הזאת דיברה על "אילווחמה" בלבד. יש להניח כי המחבר מודע היטב לשוני שבין אילווחמה לבין מצב של שלום כולל. לא ברור אם מצב האילווחמה היה אמור להוביל את הצדדים למצב של שלום על בסיס לוח זמנים מוגדר, או שמא מדובר במעין משאלות לב שטווח הזמן ליישומן אינו מוגדר.⁹

כוח חרמ"ש של צה"ל ממערב לתעלת סואץ

ההנהגה הישראלית חששה שפעם נוספת ייגזלו ממנה פירות הניצחון

את המשך מעמדו הדומיננטי של אגף המודיעין כמי שמעצב את הערכת המודיעין הלאומית. עובדה היא שגם עתה, לאחר מה שנראה ככשל מודיעיני בהקשר למלחמה האחרונה נגד עיראק, לא נראית אופציה ריאלית אחרת. יש אפוא להניח כי גם בעתיד הנראה לעין ימשיך אגף המודיעין של צה"ל לנפק את הערכת המודיעין הלאומית.¹²

בפועל, קובע גזית, עד היום לא התממשה התביעה לפלורליזציה של גופי המודיעין. אומנם קמו גופי הערכה שונים בקרב סוכנויות מודיעין שונות, אולם בפועל נותר אגף המודיעין של צה"ל גורם הערכה הדומיננטי במדינת ישראל. "אף על פי שהכישלון ב-1973 היה כולו של המודיעין הצבאי", קובע גזית, "לא הצליחו גורמי מחקר מודיעיניים שהוקמו בגופים השונים לקרוא תיגר על הדומיננטיות של המודיעין הצבאי במתן הערכת המודיעין וההתרעה במדינת ישראל".¹³ מאמרו של אפריים קם "הפתעה אסטרטגית בעתיד" מבקש להציג גישה ריאלית בכל הנוגע ליכולת החיזוי של אגפי המודיעין. מתברר כי בהקשר הזה קשה להיות איש בשורות. גם אם יעלו יפה המאמצים לבצע שינויים בפעילותה של קהילת המודיעין, אין זה יכול להבטיח, בהכרח, סיכוי גבוה של הימנעות מכשלי הערכה. וכך הוא כותב:

יש סבירות גבוהה שגם בעתיד יתרחשו הפתעות אסטרטגיות – בעולם בכללו, במזרח התיכון בפרט, וגם כאלה שיהיו קשורות לישראל... [אולם] באמצעות זהירות, פתיחות, ניסיון ואינטואיציה אפשר להגיע להערכות אסטרטגיות נכונות, או לפחות לצמצם את מרווח הטעות שבהן. מאחר שסיכויי ההטיה של הערכות אסטרטגיות טבועות במהותן, יעשו נכון הקברניטים אם יביאו בחשבון מראש את האפשרות שההערכה תחטיא, ולכן יתכננו ויתארגנו, מחשבתית ומעשית, למקרה שתתרחש הפתעה אסטרטגית.¹⁴

קובץ המאמרים בספרה של ענת קורץ מהווה נדבך חשוב ורב ערך להבנת היבטים שונים ומגוונים של מלחמת יום הכיפורים, של התקופה שקדמה לה ושל זו שבאה בעקבותיה. מטבע הדברים

שונה מבעבר ביחסיה עם העולם הערבי. העמדה הזאת הובילה אותה, ככל הנראה, להסתייג מרעיון ההסדר החלקי, שכן נכללה בו התביעה לנסיגה שלא במסגרת הסדר שלום מלא. האם ישראל שגתה בכך? ייתכן. אולם נראה לי שהשיקולים האלה חייבים להיות מובאים בחשבון שעה שבאים לדון את ממשלות ישראל לכף חובה על אופן התנהלותן בתקופה שקדמה למלחמת יום הכיפורים.¹⁰

במאמרו "אתגר החיזוי" מפרט שלמה גזית את הצעדים שנקטו לאחר מלחמת יום הכיפורים כדי לצמצם את הסכנה של כשל מודיעיני נוסף נוסח מלחמת יום הכיפורים. נוכח העובדה שעד למלחמת יום הכיפורים היה אגף המודיעין בצה"ל הגורם הכמעט בלעדי להנפקתה של הערכת המודיעין הלאומית, התגבשה ההערכה כי רצוי שתהיה פלורליזציה בגיבוש הערכות המודיעין הלאומיות. באופן הזה – כך חשבו – תינתן לגופים שונים האפשרות להציג עמדות מגוונות, וכתוצאה מכך יהיה בידי מקבלי ההחלטות בישראל מגוון של "אופציות הערכה, והם יוכלו לברור את זו הנראית להם יותר מכול".¹² לי נראה כי מאפייניה הייחודיים של מערכת המודיעין של צה"ל, ובמיוחד שליטתה על תחום ההאזנה המודיעינית, מחייבים הלכה למעשה

על-פי הידוע עד כה, בכל התקופה שבין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים לא הייתה הסכמה מצרית להסדר שלום מלא, כולל נורמליזציה, עם ישראל. הצעה מצרית כזאת באה רק ארבע שנים לאחר תום המלחמה, כאשר הנשיא סאדאת החליט לבוא לישראל ולדון עם מנהיגיה על הסדר שלום מלא, בהתאם לתפיסת ישראל את המושג: שלום. אילו נקט סאדאת יוזמה דומה קודם למלחמת יום הכיפורים, יש להניח – אם כי, כמובן, אין בכך ביטחון – כי היה מקבל תמורה דומה לזו שקיבל מאוחר יותר, והמלחמה הייתה נמנעת. חשוב להדגיש כי עמדותיהן של ממשלות אשכול וגולדה מאיר בשאלת ההסדר החלקי נבעו באורח ישיר מהעיקרון שהנחה אותן, ולפיו נסיגה ישראלית מהשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים תבצע אך ורק במסגרת הסדר שלום מלא. ראוי להדגיש כי התביעה להסדר שלום מלא נבעה מהתסכול שחשה ישראל נוכח העובדה שניצחונותיה בשתי המלחמות הקודמות – קדש ומלחמת העצמאות – לא תורגמו לשינוי במערכת היחסים הפורמלית בינה לבין העולם הערבי. לאחר החרדות הקשים של תקופת ההמתנה ולאור ניסיון העבר החליטה ממשלת ישראל לנצל את הניצחון במלחמה כדי ליצור מציאות מדינית

שלושים שנה למלחמת יום הכיפורים

האתגרים והחתיירה למענה

ענת קורץ, עורכת

מזכר 71

נותרו עוד סוגיות רבות לדיון ולמחקר בנוגע למלחמה. תהליך החשיפה של מקורות מסווגים על המלחמה, הצובר תאוצה בימים אלה, ישמש כר פורה להמשך המחקרים על המלחמה הקשה הזאת. המאמרים בספר כתובים בצורה נעימה וקולחת, כאשר נקודות הטיעון המרכזיות מוצגות באורח בהיר ומובן. העריכה של הספר אף היא ראויה לשבח. סיכומו של דבר: זהו עוד ספר המאפשר לנו הצצה חשובה היכן היינו ואולי גם לאן אנו הולכים.

הערות

1. ראו: שי פלדמן, "מבוא", בתוך: ענת קורץ (עורכת) 30 שנה למלחמת יום הכיפורים - האתגרים והחתיירה למענה, מזכר 71, מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל-אביב, 2004, עמ' 11
2. דברי הכנסת, 2 בינואר 1951, שיבה כ"ח,

של מדיניות הממשלה היא שאיפה להגיע לשלום עם מדינות ערב - שלום קבע שישים קץ ללוחמה ויושבת על גבולות מוסכמים ובני הגנה. באין שלום תוסיף ישראל לקיים במלואו את המצב כפי שנקבע עם הפסקת האש. באין שלום נוקטת מדינת ישראל מדיניות של קיום הפסקת אש המתבטאת במניעת האויב מלפרוץ את הקווים ובנקיטת צעדים שיבהירו למדינות ערב שמוטב להן לקיים את הפסקת האש מאשר להסתכן במלחמה נוספת, שבה יובסו שוב. ישראל עושה כל מאמץ כדי להגיע לשלום. אולם כל עוד הדרך לשלום חסומה, הרי משימתה הראשונה במעלה של הממשלה היא לקיים את כוח ההרתעה של צה"ל. ראו: שמעון גולן, "מטרות המלחמה, קביעתן טרם המלחמה וקביעת מטרות ביניים במהלכה - מלחמת יום הכיפורים כמקרה דגם", בתוך חגי גולן ושאלו שי (עורכים), **חקרי מלחמת יום הכיפורים**, מערכות, תל-אביב, 2003, עמ' 96-97

10. על-פי משה דיין, שהיה שר הביטחון במהלך מלחמת ששת הימים ובשנים שאחריה, החלטת הממשלה נוסחה כך: "בעניין מצרים - ישראל מציעה כריתת חוזה שלום עימה על בסיס הגבול הבין-לאומי וצורכי הביטחון של ישראל. לפי הגבול הבין-לאומי נמצאת רצועת עזה בשטח מדינת ישראל. חוזה השלום יחייב: א. הבטחת חופש השיט במצרי טיראן ובמפרץ שלמה. ב. הבטחת חופש השיט בתעלת סואץ. ג. הבטחת חופש הטיסה מעל מצרי טיראן ומפרץ שלמה. ד. פירוז חצי האי סיני. בעניין סוריה - ישראל מציעה כריתת חוזה שלום על בסיס הגבול הבין-לאומי וצורכי הביטחון של ישראל. חוזה השלום יחייב: א. פירוז הרמה הסורית המוחזקת עתה בידי כוחות צה"ל. ב. הבטחה מוחלטת של אי הפרעה לזרימת המים ממקורות הירדן לישראל. עד לכריתת חוזה השלום עם סוריה תוסיף ישראל להחזיק בשטחים שהיא מחזיקה כעת. בנושא הפליטים הוחלט: עם כינון שלום במזרח התיכון ושיתוף פעולה אזרחי, שיהיה צמוד לכך, יפתחו סיכויים להסדר בין-לאומי ואזורי לפתרון בעיית הפליטים". משה דיין, **אבני דרך**, עמ' 491. משה דיין הציע בממשלה הצעה פשוטה יותר שלפיה "ישראל תציע חתימת חוזה שלום עם מצרים, עם סוריה ועם ירדן על יסוד הגבולות הבין-לאומיים, והגבול עם ממלכת ירדן יהיה נהר הירדן. כל זמן שלא נחתם חוזה השלום, תחזיק ישראל בשטחים שבחצי האי סיני וברמה הסורית. רצועת עזה נכללת בשטח ישראל לפי הגבול הבין-לאומי", משה דיין, **אבני דרך, אוטוביוגרפיה**, עידנים, ירושלים, 1976, עמ' 490

11. ראו: שלמה גזית, "לקחי המלחמה", בתוך: 30 שנה למלחמת יום הכיפורים: האתגרים והחתיירה למענה, עמ' 31-37
12. שם
13. שם
14. ראו: אפריים קס, "הפתעה אסטרטגית בעתיד", בתוך: 30 שנה למלחמת יום הכיפורים: האתגרים והחתיירה למענה, עמ' 37-43

3. מושב שלישי, כנסת ראשונה, עמ' 654
4. תיק התכתבויות, 4 בספטמבר 1952, ארכיון בן-גוריון. במהלך מלחמת העצמאות כתב בן-גוריון ביומנו: "העירותי שאין להתחשב בנימוקים צבאיים בלבד... אם לא נמצא דרך לקצץ קיצוצים ניכרים, לא נוכל לשאת בעומס הכספי הנוכחי, והמשק יילך וייהרס". יומן בן-גוריון, 3 בנובמבר 1948. על התפיסה הזאת של בן-גוריון ראו: יצחק גרינברג, "ביטחון צבאי ועוצמה צבאית - בין מנהיג ומצביא", **עיונים בתקומת ישראל**, 1, 1991, מכון בן-גוריון לחקר ישראל, מדרשת שדה-בוקר, עמ' 170-190
4. ראו: שי פלדמן, שם, עמ' 12
5. ראו: אורי בר-יוסף, "מסקנות שלא הוסקו", בתוך: 30 שנה למלחמת יום הכיפורים - האתגרים והחתיירה למענה, עמ' 23-31
6. שם
7. שם, עמ' 29
8. שם
9. שם. קווי היסוד של הממשלה שהקימה גולדה מאיר בדצמבר 1969 הושתתו על העקרונות המרכזיים הבאים: אבן היסוד

הפסיכולוגיה
של המחקר המודיעיני

ריצ'רדס ג'י הוילר הבן

רותם קובנר

המערכה
הנשכחת

מלחמת רוסיה-יפן ומורשתה

ספרים חדשים מ"בית מערכות"